

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

DIPLOMSKI RAD

Razvoj rapske Donje ulice i njene stambene arhitekture

Marija Bijelić

Mentor: prof. dr. sc. Miljenko Jurković

Zagreb, 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. GEOGRAFSKO- POVIJESNE PRETPOSTAVKE RAZVOJA GRADA RABA.....	6
2.1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I KARAKTERISTIKE OTOKA.....	6
2.2. O NAJSTARIJIM NALAZIMA I IMENU OTOKA I GRADA RABA.....	7
2.3. POVIJESNI PREGLED OD POJAVE KRŠĆANSTVA DO PADA MLETAČKE REPUBLIKE.....	9
3. UMJETNIČKA BAŠTINA GRADA RABA.....	17
3.1. SPOMENICI SAKRALNE ARHITEKTURE GRADA RABA.....	19
3.2. VAŽNIJE JAVNE I STAMBENE GRAĐEVINE.....	23
4. PROBLEMATIKA GRADSKOG AREALA I VREMENA NASTANKA ZIDINA.....	26
4.1. RAZVOJ TEORIJA O AREALU ZIDINA I PROCESU ŠIRENJA GRADA.....	26
4.2. RAPSKI PRIVATNI TORNJEVI.....	37
4.3. DRVENI STAMBENI OBJEKTI.....	39
4.4. ISTRAŽIVANJA MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG CENTRA ZA KASNU ANTIKU I SREDNJI VIJEK SVEUČILIŠTA U ZAGREBU I SVEUČILIŠTA U PADOVI.....	41
5. NASTANAK I SMJEŠTAJ DONJE ULICE.....	44
5.1. KOMPLEKS KNEŽEVOG DVORA.....	46
5.2. REVELIN I KONZOLE.....	61
5.3. PALAČA BENEDETTI.....	65
5.4. PALAČA NIMIRA.....	74
5.5. TRAGOVI OSTALIH RAZDOBLJA NA SJEVERNOJ STRANI DONJE ULICE.....	91
5.6. PALAČA GALZIGNA.....	99
5.6.1. PLASTIČNO ISTAKNUTE TRAKE MORTA.....	105
5.7. PALAČA MARINELLIS.....	109
5.7.1. OBITELJ KNEZOVA KOSINJSKIH.....	117
5.7.2. OBITELJ MARINELLIS.....	119
5.7.3. UGAONI STUPIĆI I PALAČA DOMINIS.....	122
5.8. UGAONA GRAĐEVINA U DONJOJ ULICI.....	132
5.9. CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG.....	138

5.10. TRAGOVI OSTALIH GRAĐEVINA NA JUŽNOJ STRANI DONJE I SJEVERNOJ STRANI SREDNJE ULICE.....	140
6. ZAKLJUČAK.....	152
7. LITERATURA.....	155

1. UVOD

Otok i grad Rab predmetom su proučavanja mnogih znanstvenika još od druge polovice XIX. st. Ovo umjetnošću bogato i osebujno područje tako je do sad opisano i analizirano u mnogim djelima, no unatoč tomu, velik dio njegove povijesti i baštine još uvijek nije dovoljno istražen ni razjašnjen. Jedno od tih neistraženih područja je i stambena arhitektura grada Raba, kao i proces višestoljetnog urbanog razvoja grada. U ovom radu će se stoga pokušati objasniti nastanak i razvoj jedne od tri najveće uzdužne ulice grada, rapske Donje ulice i njene stambene arhitekture. Pritom će biti nužno primijeniti različitu metodologiju i pristupe istraživanju stambene arhitekture prilikom čega je upotreba kompjuterskih programa poput AgiSoft Photoscan-a, Photoshop-a, CorelDRAW-a, RDF-a te AutoCAD-a nezaobilazna. Zbog toga će se u radu osim uobičajene povijesnoumjetničke metodologije i baziranja na stilu građevina, pokušati iznijeti i analize stratigrafija zida, usporedbe fotodokumentacije, ali i obilno koristiti razni izvori, od onih najranijih radova prvih istraživača otoka Raba poput R. Eitelbergera, W. Schelyera, Mijata Sabljara, fra. Vladislava Brusića do mnogih recentnijih djela, sve u svrhu što cjelovitijeg razumijevanja konteksta i vremena nastanka spomenutog dijela grada. Od iznimne vrijednosti će također biti i fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci te Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu.

Nužno će biti istaknuti i novija istraživanja koja se provode u suradnji Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu te Sveučilišta u Padovi na području zidina grada Raba, a koja iznose nove rezultate, doduše još uvijek neobjavljene, o arealu kasnoantičkih zidina i područja koje su one obuhvaćale, a koje su iznimno bitne za rekonstruiranje procesa razvoja grada.

Iako su od mnogih građevina, posebno onih stambenog karaktera, ostali ponegdje samo prozor, obiteljski grb, portal ili dio zida, poseban naglasak ovog rada je i na takvim ostacima na području proučavane ulice, gdje su srednjovjekovne palače, iako fragmentarne, utjecale na kasnije izgradnje te sam izgled ulice kako ju danas zatječemo. One su svjedoci vremena u kojem su nastale te pomažu u određivanju vremena nastanka ovog poteza grada.

U prvom poglavlje iznijet će se općenite karakteristike geografskog smještaja otoka i grada Raba koje su bitne kao osnova za daljnje razumijevanje povijesnih procesa koji su se odvijali na otoku. Nadalje, dat će se i povijesni pregled političkih previranja koja su krojila i razarala rapsku ekonomiju, a time i mijenjala demografsku, društvenu i za ovaj rad najzanimljiviju, kulturnu sliku otoka i grada. Posebno će se osvrnuti i na različite teze o razmjerima uništenja koje su sa sobom nosile epidemije kuge 1449. i 1456. g. te razdoblja ekonomskog procvata grada i otoka na prijelazu iz zrelog u kasni srednji vijek te sredinom XV. stoljeća.

Drugo poglavlje biti će posvećeno opisu urbanističke slike grada Raba gdje će se ukratko obraditi najbitnije sakralne, javne i stambene građevine u njihovim različitim fazama. Pritom se neće ulaziti u detaljnu analizu svakog spomenika, već će se onima od njih koji su za ovaj rad najbitniji, poput Kneževe palače, palače Dominis, Nimira itd. kasnije u radu dodatno posvetiti. Svrha ovog poglavlja stoga je prvenstveno upućivanje u slojevitost graditeljskih spomenika i samog grada Raba te stvaranje koherentne slike o njegovoj bogatoj umjetničkoj baštini.

Iduće, treće poglavlje otvorit će bitno pitanje razvoja grada i nastanka njegovih zidina unutar kojih se smješta i Donja ulica. Pratit će se pojava prvih spomena rapskih zidina od najranijih istraživača poput R. Eitelbergera i W. Schleyera preko fra. V. Brusića, A. Suića, J. Medinia, B. Nedved, ali i mnogih recentnijih autora poput M. Domijana, N. Budaka i D. Mlacovića koji su dali svoj doprinos novim teorijama i zapažanjima o ovoj problematici. Na istraživanjima posljednja dva autora biti će stavljen poseban naglasak jer su se svojim radovima ponajviše odmakli od ustaljenih teorija o arealu antičkih zidina prema kojima je on obuhvaćao područje cijelog današnjeg grada.

Dodatno će se objasniti postojanje privatnih gradskih tornjeva čija je obrambena uloga bila bitna, ali se neće zanemariti i njihovo statusno značenje. Osim tih objekata u vlasništvu urbane elite, obradit će se i problematika jeftinijih drvenih stambenih objekata koji su ključni za bolje razumijevanje razloga nepostojanja više graditeljskih tragova na nekim dijelovima grada poput Donje ulice.

Nužnim za pravilno kontekstualiziranje razvoja grada biti će i iznošenje nekih neobjavljenih rezultata istraživanja Međunarodnog centra za kasnu antiku i srednji vijek

Sveučilišta u Zagrebu te Sveučilišta u Padovi jer je njima utvrđen dio poteza kasnoantičkih zidina kojima prostor Donje ulice nije bio obuhvaćen te će se naglasiti kako je ta ulica vjerojatno nastala u vrijeme romanike što će se u nastavku rada pokušati dokazati.

Ostatak rada, točnije četvrto poglavlje, biti će posvećeno dokazivanju postavljene hipoteze o vremenu nastanka ulice prilikom čega će se cjelovitije obraditi niz spomenika Donje, ali i sjeverne strane Srednje ulice. Kao protuargumenti ustaljenog stajališta da je Donja ulica nastala nasipavanjem prostora morskog plicaka, istaknut će se nekoliko nelogičnosti takve pretpostavke, a koje su vezane za postojanje slobodnog prostora za širenje grada na zapadu te nezaobilaznih financijskih i tehničkih problema koje bi takav opsežan posao zahtijevao.

Kao prva bitna cjelina na kojoj se nalaze tragovi bitni za dataciju vremena nastanka ulice je kompleks Kneževa dvora. Fotodokumentacijom će se pokazati koliko je opsežan bio proces restauracije proveden na ovoj građevini, a analizom pojedinih arhitektonskih elemenata vanjskog plašta poput romaničkih bifora, ali i unutarnjeg dvorišta te primjerima iz interijera, pokazat će se da je kompleks više puta nadograđivan te da je stoljećima jedna od najbitnijih građevina u gradu.

Uz ovaj kompleks su vezani i tragovi starog Revelina te konzola ugrađenih u ogradni zid palače Benedetti, koja stoji tik uz Knežev dvor te je prema nekih izvorima u jednom razdoblju i sama bila njegovim dijelom. Sličnost tih konzola i Revelina posebno će obraditi prilikom čega će ih se datirati u vrijeme mletačke vladavine, a time će okvirno biti određena i starost jednog dijela sjevernih zidina grada. Odmah potom obradit će se i sama palača Benedetti čije je pročelje preživjelo mnoge izmjene, a kao najzanimljiviji detalj na toj palači je spolija romaničke bifore sličnih karakteristika kao bifore na južnom pročelju Kneževa dvora. Lokacija ove palače je ujedno razlogom detaljnijeg osvrta na porijeklo obitelji čije ime palača nosi.

Obrada kompleksa palače Nimire na suprotnom kraju grada biti će pak nužna za potvrđivanje postavljenije hipoteze o vremenu nastanka ulice. Na istočnom krilu ove palače nalaze se tragovi zazidanih ranijih romaničkih monofora, a koje su dokaz vremena izgrađenosti ulice u drugoj polovici XII. ili na samom početku XIII. st. Zahvaljujući katastarskim mapama iz 1828. g. i 2001. g. te fotofokumentaciji, poznate su promjene koje su se dogodile na ovoj cjelini koja se širi tijekom XV. st., a koje će također biti analizirane i objašnjene. Pritom je veoma bitna i povijest obitelji Nimira te iz notarski zapisa određena godina njihove agregacije u rapsko

plemstvo koja indicira kako je istočno krilo s tragovima romaničkih prozora moglo pripadati nekoj ranijoj plemićkoj obitelji.

Na ostatku sjeverne strane Donje ulice, nažalost nema ovako dobro sačuvanih ranijih cjelina, ali su zato vidljivi pojedini ulomci koji će se ubicirati i pokušati okvirno datirati. Njihov položaj na katastarskoj mapi biti će bitan za razumijevanje promjena u gradskoj slici, kao i na fotodokumentaciji koja prikazuje sjevernu stranu grada s još vidljivim starim vratima u zidinama grada ispred kojih se nalazilo nekoliko molova za brodice.

Nakon obrađene sjeverne strane Donje ulice, fokus će biti na južnoj strani čija će obrada započeti s palačom Galzigna. Pokazat će se kako arhitektonski otvori, struktura zida, ali i graditeljski detalji poput plastično istaknutih traka morta, najraniju fazu ove građevine smještaju u XV. st. Trake morta će se pritom ubicirati na još nekim primjerima grada, a njihov uzor će se vidjeti u sakristiji šibenske katedrale.

Nadalje, obradit će se i palača Marinellis u kojoj se nalazi stup s kapitelom čija je baza ispod razine mora. Uvidjet će se različite cjeline kompleksa koji je nekoliko puta pregrađen što je vidljivo na oba njegova pročelja, na Donjoj, ali i Srednjoj ulici. Povijesne promjene koje su vezane za dvije obitelji koje su živjele u ovom kompleksu, obitelj Lacka Kosinjskog te obitelj Marinellis, zahtijevat će i osvrt na brodograditeljsku tradiciju otoka, no objasniti će se razlozi zašto je podrumaska prostorija zapadnijeg dijela građevine mogla biti skladište za robu. Analizom stratigrafije zida primjetit će se sličnost te vjerojatna istovremenost gradnje pročelja istočnog stambenog dijela, a pritom će se otvoriti pitanje ugaonih stupića građevina. Ti stupići, kao i njima slični ugaoni štapovi, ubicirat će se na ovom području grada te će se pokazati neke sličnosti među primjerima. Njihov uzor je pronađen u palači Dominis na početku Srednje ulice s kraja XV. st., čija se klesarska dekoracija pripisuje Petru Trogiranu. Postojanje sličnih motiva u gradovima Šibeniku i Trogiru razlog je za traženje porijekla motiva upravo na tim područjima.

Druga građevina u Donjoj ulici koja također na svojem uglu ima dekorativni stupić, nalazi se preko puta stražnjeg ulaza u današnji hotel "Internacional" te će se iz katastarske mape 1828. g., te slike iz samostana sv. Antuna Opata pokušati objasniti koje se promjene na i oko nje događaju. Za okvirno određivanje vremena njene gradnje nužna će biti i stratigrafska analiza zida.

Na samom kraju sjeverne strane Srednje ulice nalazi se crkva sv. Ante Padovanskog koja je bila vezana sjevernim i istočnim zidom za okolne građevine te iako sama nije građevina velike umjetničke vrijednosti, nužno će je biti obraditi kao cjelinu koja zatvara te svojim položajem određuje kraj jedna strane ulice. Građevina koja se nalazila s njene sjeverne strane vidljiva je samo djelomično na staroj slici pa se stoga neće moći temeljito obraditi, no zato će se niz ulomaka prozora, portala, grbova i natpisa na ostatku južne strane Donje te sjeverne strane Srednje ulice redom ubicirati, opisati te pokušati okvirno datirati. Brojnost tih ulomaka, unatoč nizu pregradnji i novogradnji, potvrdit će postojanje bogate umjetničke baštine otoka čak i na potezu, danas poprilično neugledne Donje ulice.

Rad će se zaključiti u petom poglavlju sa zaključkom u kojem će biti još jednom naglašene najbitnije okosnice rada koje su ključne za datiranje nastanka ulice u drugu polovinu XII. st. ili sami početak XIII. st., kao i niz arhitektonskih i građevinskih detalja koji drugu najbitniju fazu, kada dolazi do novog vala izgradnje, datiraju u drugu polovinu XV. i XVI. st.

2. GEOGRAFSKO- POVIJESNE PRETPOSTAVKE RAZVOJA GRADA RABA

2.1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I KARAKTERISTIKE OTOKA

Otok Rab jedan je od kvarnerskih otoka koji se zajedno sa susjednim otokom Pagom već u IV. st. pr. Kr. spominje u Pseudo-Skilakovu periplu kao dio otočne grupe Mentorida koja pripada Liburniji. Njemu susjedni otoci Krk, Cres i Lošinj tvorili su pak skupinu Elektrida. Zbog brojnih regionalnih promjena Rab je do 1918. g. pripadao Dalmaciji, nakon čega prelazi pod regionalnu upravu Hrvatskog primorja, a danas se pak nalazi pod upravom Primorsko-goranske županije.

Poznavanje ovog otoka već od tih, davnih vremena, ponajviše treba zahvaliti njegovom sjajnom strateškom položaju i prirodnom bogatstvu zbog kojih je od prapovijesti kontinuirano naseljen. Tako Rab od najbliže točke kopna odvaja Velebitski kanal istoimen s planinskim masivom pod kojim otok svojim sjevernim dijelom leži. S južne mu se strane nalazi otok Lošinj, a Cres i Krk sa zapadne. Otok Pag, koji se nalazi jugoistočno, svojim smještajem zatvara krug koji se tvori oko Raba te ga stavlja u izvrsnu trgovačku i prometnu poziciju (slika 1).

Slika 1: Karta Istre i Kvarnera (URL:

http://www.poslovnkarte.com/karte/karte2d/istra_i_kvarner_2.jpg [19.2.2016.]

Geomorfološki karakter Raba u kojem se izmjenjuju vapnenački grebeni i flišne zone razlog su brojnih izvora pitke vode (oko 300)¹ kojima se također može zahvaliti rana naseljenost samog otoka, ali i njegov ekonomski prosperitet. Sjevernu stranu otoka zauzima brdo Kamenjak s najvišim vrhom zvanim Tinjaroš (408 m) čiji je povišeni položaj omogućavao izvrstan nadzor nad plovnim putevima te samim otokom već od ranobizantskih vremena. Od vrhova Kamenjaka teren se lagano spušta do niskog Kalifronta na jugu, među kojima se nalazi središnja flišna zona s dva veća plodna polja u Supetarskoj Dragi i Kamporu, razdvojenih flišnim pobrđem od Punte Kampora do Barbata, najviše visine do 109 m. Posebnu flišnu zonu čini poluotok Lopar na sjevernoj strani otoka prema Senjskim vratima, s neobično razvedenom obalom, kao što je uostalom razvedena i cijela otočna obala osim one u Velebitskom kanalu pod Kamenjakom, gdje je strmina litica i dubokih klifova, pogodnih za obranu otočnog kopna, u izrazitoj suprotnosti s plitkim uvalama Kalifronta. Na sjeverozapadnoj su se strani u otočno kopno uvukle dvije duboke uvale Kamporske i Supetarske Drage na čijem su se plodnom tlu već u antici nalazile rimske maritimne vile poput one na lokalitetu Kaštelina te gdje se u kasnoj antici formiraju manje zajednice vjernika koji grade prve crkve, a na čijim mjestima kasnije izrastaju i nove samostanske zajednice. Nasuprot tom području, na jugoistočnoj strani, otprilike po sredini otoka koja nastaje od paleogenskih naslaga,² smjestio se grad Rab.

Smještaj grada na kraju flišnog pobrđa i na vrhu poluotoka između uvale Sv. Eufemije i luke na sjeveru omogućio mu je stoljetnu dominantnu prometno trgovačku poziciju te izvrsnu zaštitu od vremenskih nepravilnosti na moru, ali i od brojnih neprijatelja.³

2.2. O NAJSTARIJIM NALAZIMA I IMENU OTOKA I GRADA RABA

Najstariji geografski podaci o obalama i otocima Jadranskog mora bili su zabilježeni u starim grčkim putpopisima koji su do danas stigli sačuvani preko kasnijih geografa. Tako se u djelima nekoliko antičkih autora spominje naziv *Arba*. No često nije sigurno odnosi li se navedeni naziv na cijeli otok ili pak na središnji grad na otoku. Samo ime vjerojatno je ilirskog

¹ RIZNER, 2012, 37

² MALEZ, 1987, 142

³ DOMIJAN, 2001, 13-14; BRUSIĆ, 1926, 5-11

porijekla te njegov indoeuropski korjen znači „taman“ ili „zelen“ što neki autori tumače pošumljenošću otoka od davnih vremena.⁴

Kao naziv za grad, Arba se spominje već kod Plinija Starijeg⁵ u njegovom djelu „Naturalis Historia“ oko 70. g. te ga spominje i Ptolomej u II. st., no potom je grad pogrešno smjestio na otok Scardonu. Tu grešku su geografi već u XVI. st. zamijetili i ispravili, a u istom stoljeću pronađena je i *Tabula Peutingeriana*, srednjovjekovna kopija jednog rimskog itinerera iz II. st. gdje se spominje ime Arba.⁶

Bez obzira odnosio li se naziv Arba na cijelokupni otok ili pak samo na njegovo središnje naselje, indikativno je da se već u prvim stoljećima nakon Krista spominje njegovo ime. To govori da je već u to vrijeme postojao organiziran život na otoku, a brojni sporadični nalazi ulomaka skulpture, keramike itd. u gradu ali i van njega to samo dodatno potvrđuju.

Zbog promijenjenih društveno političkih odnosa i načina gospodarenja, većina je ranijih prapovijesnih gradina u rimsko doba napuštena, što je opća pojava na širim ilirskim prostorima. Jedino je grad Rab, kao glavno naselje nastavio svoj život zbog najpovoljnijeg položaja.⁷

Smatra se kako je grad Rab dobio svoj municipalni status tako što su Rimljani priznali status već postojećoj liburnskoj zajednici. Zbog toga su stanovnici Raba imali sva prava i privilegije koje uz taj status dolaze. Kao dokaz tog povlaštenog položaja poznat je i epitet *Felix*

⁴ DOMIJAN, 2001, 170; MARKOVIĆ, 1987, 48; BRUSIĆ, 1926, 47-49

⁵ ŠIMUNOVIĆ, 1989, 136; BRUSIĆ, 1926, 48

⁶ DOMIJAN, 2001, 17

⁷ BATOVIĆ, 1987, 158. O ostalim antičkim lokalitetima na otoku Rabu zna se vrlo malo. Na nalazištu Punta Zidine na Loparu pronađeni su ostaci zidova, rimske opeke, novca i stakla, a novijim istraživanjima provedenim 2009. godine utvrđeno je postojanje antičke keramičke peći što je istraživače navelo na ubiciranje keramičarske radionice na flišnom loparskom području koje je bilo bogato glinom i vodom (LIPOVAC VRKLIJAN, ŠILJEG, 2012, 34). Na položaju Ivin vrt nalaze se ostaci zidova i opeke, a na mjestu ranije prapovijesne gradine Trbušnjak nađena je rimska keramika te su u Supetarskoj dragi kod opatije sv. Petra poznati ostaci antičkih zidova i mozaika. U Kamporu na nalazištima Miral i Kaštelina također su poznati sporadični nalazi rimskog doba, no na sreću nedavnim arheološkim istraživanjima provedenim na području Kaštelina danas se zna puno više o razvoju tog lokaliteta (NEDVED, 1989, 33; JURKOVIĆ *et al*, 2008; JURKOVIĆ *et al*, 2012). Zanimljivo je istaknuti kako je iz doba antike poznato i jedno podmorsko nalazište na rtu Glavina gdje su pronađeni ostaci amfora iz brodoloma u 1. st. pr. Kr. (JURIŠIĆ, 1989, 108).

za koji se pretpostavlja da je grad dobio u vrijeme Septimija Severa početkom III. st., a kojim se obično isticala slava, uspon i prosperitet nekog grada ili zahvalost za posebne usluge.⁸

Zbog neprovođenja sustavnih arheoloških istraživanja u samom gradu, nažalost nije poznato kako je on u to vrijeme točno izgledao, no zahvaljujući Augustovoj darovnici zna se da je car dao izgraditi gradske zidine i kule.⁹ No, postoji mogućnost da taj podatak ne govori o prvim godinama nastanka grada već potvrđuje postojanje ranije municipalne zajednice koja je imala zidine prije navedene darovnice, a u vrijeme Augusta one se samo popravljaju¹⁰ što insinuira trajanje liburnske naseobine na tom mjestu već stoljećima ranije o čemu svjedoče sporadični nalazi. Ranija naseljenost ne bi trebala čuditi jer je na cijelom otoku poznat niz prapovijesnih nalazišta čiji je nastanak zasigurno potaknulo prirodno bogatstvo, ali i izvrstan prometni položaj otoka.¹¹

2.3. POVIJESNI PREGLED OD POJAVE KRŠĆANSTVA DO PADA MLETAČKE REPUBLIKE

Zbog već spomenutog povoljnog položaja, ali i otvorenosti prema svijetu i novim događajima, na otok su brzo stizale promjene uzrokovane velikim povijesnim previranjima, no zbog toga je otok također bio i čestom metom napada velikih političkih sila, među kojima su Mleci zauzimali posebno mjesto. Sve te političke promjene sa sobom su nosile i ekonomske, društvene te demografske posljedice.

Jedna od takvih velikih promjena bila je i pojava kršćanstva. Uspon kršćanske religije na mjesto jedine službene religije Rimskog Carstva počeo je već u doba kasne antike, tj. početkom IV. stoljeća donošenjem Milanskog edikta. Ta postupna socijalno-društvena promjena odrazila se

⁸ NEDVEDEV, 1989, 37

⁹ *ibid.*, 33. Osim spomena zidina iz Augustove darovnice izvori govore i o Gaju Reciju Rufu koji je osigurao sredstva za poboljšanje opskrbe vode nalazom novog izvora, a Tit Prusije Opat izgradio je portik posvećen Majci bogova za koji se pretpostavlja da se nalazio uz Kibelino svetište. O još jednom mogućem hramu govori i nalaz glave Jupitera koja se datira oko sredine 3. st.

¹⁰ DOMIJAN, 2001, 37

¹¹ RIZNER, 2012, 37, 38. Vjerojatno najvažnije prapovijesno nalazište na otoku upravo je grad Rab koji je izgrađen na mjestu prapovijesnog visinskog naselja, a važnost mu je upravo u kontinuitetu naseljavanja od prapovijesti do danas.

na promjenu slika gradova i naselja cijelog Carstva pa tako i otoka Raba. Kao potvrda kršćanskog života mogu poslužiti ostaci graditeljskih kulturnih spomenika i njima pripadajućeg liturgijskog inventara o kojima će u idućem poglavlju biti više riječi. No, u VI. st. postoji i povijesna potvrda kada 530. i 533. g. rapski biskup Tizian sudjeluje u radu sinode u Saloni, a njegovo navođenje kao trećeg po redu (nakon salonitanskog i zadarskog biskupa) sugerira značenje Raba kao ranokršćanskog središta.¹²

U političkom životu Rab dijeli sudbinu ostalih gradova na istočnom Jadranu, te je tako od 493. g. pod vlašću Ostrogota, a u prvoj polovici VI. st. Justinijanovom rekonkvistom vraćen je u Istočno Rimsko Carstvo, tj. Bizant. Od tada se povijest Raba u geopolitičkom pogledu vezuje uz Dalmaciju koja upravo u to vrijeme postaje prokonzularnom provincijom. Potkraj VI. st. događaju se slavenski upadi¹³ u ove krajeve te dolazi do pada Salone, središnjeg i najvećeg grad provincije, nakon kojeg istu sudbinu dijele i mnogi drugi gradovi. Zahvaljujući izoliranim otočnom položaju, gradovi poput Raba, Krka i Osora, administrativno vezani uz Ravenski egzarchat, ostali su sačuvani te se u njima dalje odvija nesmetan život, a njihov ager, a potom i same gradove postupno naseljavaju hrvatske novopridošlice.¹⁴

Usprkos važnosti koju je za Bizant ovo područje imalo, Dalmacija uspješno čuva svoju autonomiju, a municipalne zajednice (poput Raba) koje su sačuvale romanski kontinuitet održavaju svoju neovisnost te asimiliraju novopridošlo stanovništvo. Ovom geopolitičkom jedinicom upravljaju prior i biskup koji su podređeni regionalnoj upravi u Zadru, tj. arhontu. Nakon kratkotrajne franačke dominacije početkom IX. st. sklapanjem mira između bizantskog cara i franačkog vladara Karla Velikog 812. g. u Aachenu, Rab je s ostalim dalmatinskim gradovima vraćen bizantskoj Dalmaciji. No, ubrzo nakon toga dolazi do ponovnog sukoba ovih dviju strana prilikom čega car Bazilije I. osvaja izgubljene dijelove Dalmacije i stvara novu političku formaciju, Dalmatinsku temu, unutar koje se nalazi i Rab. Kao poseban čimbenik već je tada u zaleđu hrvatska država, kojoj spomenuti car osigurava plaćanje tributa od dalmatinskih

¹² BRUSIĆ, 1926, 59-60; DOMIJAN, 2007, 22

¹³ BRUSIĆ, 1926, 60-62; KLAIĆ, 1976, 41-42

¹⁴ BRUSIĆ, 1926, 61; DOMIJAN, 2007, 23; BUDAK, 1987, 194. Autor Budak iznosi tezu kako na Rabu kroz čitav srednji vijek zapravo i nema drugih naselja osim Raba dok su na Krku i Cresu doseljeni Hrvati organizirali teritorij preko kaštela. Činjenica da je otok bio organiziran u samo jednu romansku općinu, iako su uvjeti terena pružali drukčije mogućnosti, govori o slabom prodoru hrvatskog elementa s kopna. Hrvata je po tome, vjerojatno do sredine XI. st., a možda i kasnije, na Rabu bilo u postotku manje nego na Krku ili Cresu.

gradova čime oni čuvaju svoju autonomiju, mir i slobodu trgovanja.¹⁵ Hrvatski vladari također imaju pravo potvrđivanja izbora rapskog priora uz kojega je općinsku upravu tvorilo vijeće sa sucima, tribunima i bilježnicima. Gradskim skupštinama osim navedenih, prisustvovala je i crkvena vlast s biskupom.¹⁶

Rab je u X. st. neko vrijeme pod neposrednom hrvatskom vlašću, kada je kralj Tomislav od bizantskog cara Romana I. dobio titulu carskog prokonzula Dalmacije, no potkraj ovog stoljeća kao moćan i bitan čimbenik života na Jadranu ustaljuje se Venecija. Mletački dužd Petar II. Orseolo osvaja Dalmaciju 1000. g., a 1018. g. ista prava se potvrđuju i njegovom sinu Otonu prilikom čega se Rabljani ugovorom obvezuju plaćati tribut.¹⁷

Rab je ponovno pod hrvatskom vlašću za vrijeme kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) te se u to vrijeme snažno obnavlja benediktinski red na širem području, a u Supetarskoj Drazi se upravo darovnicom Petra Krešimira zasniva benediktinski samostan čije će kulturno značenje vremenom biti sve veće.¹⁸ No, već potkraj stoljeća dolazi do političkog razjedinjavanja dalmatinskih gradove, čime se koriste Normani koji u dva navrata 1075. g. opsjedaju Rab, a potom 1107. g. dolazi i do ugarske opsade. Smatra se kako Normani grad nisu¹⁹ uspjeli osvojiti, no sudeći po sadržaju povelje iz 1118. g.²⁰ u kojoj dužd Ordelafo Faledro potvrđuje Rabljanima sva prava koja im je osigurao prvi hrvatsko-ugarski kralj Koloman, suditi je kako grad nije uspio odoliti ugarskom napadu. Kao jedan od bitnih čimbenika u svojim obvezama prema Rabljanima Koloman navodi očuvanje komunalne autonomije koja se zbog kratke hrvatsko-ugarsko vladavine i sve veće prisutnosti i razdoblja pripadnosti Veneciji polako gubi. Za tako kratko

¹⁵ BRUSIĆ, 1926, 65- 68; DOMIJAN, 2007, 24. Zahvaljujući djelu *De administrando imperio* cara Konstantina Porfirogeneta iz X. st. poznato je da je Rab plaćao 100 zlatnika tributa na godinu.

¹⁶ BRUSIĆ, 1926, 68; DOMIJAN, 2007, 24

¹⁷ BRUSIĆ, 1926, 70-71; DOMIJAN, 2007, 25. Usporedbom radova ove dvojice autora zapaža se razlika u načinu plaćanja tributa. Naime, Domijan iznosi da se on plaćao s 5 libri zlata godišnje, no Brusić pak navodi da se on plaćao s deset librica svile (*libras de seta serica decem*). BUDAK, 1987, 194. Autor Budak pak iznosi kako su se Rabljani obvezali plaćati danak ili u jednom ili u drugom, no ističe kako je i sama činjenica da su Rabljani bili u stanju proizvesti ili uvesti trgovinom toliko svile da bi njome mogli plaćati danak, govori o istaknutom ekonomskom položaju Raba.

¹⁸ MLACOVIĆ, 1996, 32- 34; MLACOVIĆ, 2005, 523-532; MLACOVIĆ, 2008, 56; OSTOJIĆ, 1964, 128; BUDAK, 1987, 195. Sve do ukinuća obiju benediktinskih opatija izvan grada, Sv. Petra u Drazi i sv. Stjepana u Barbatu, krajem XV. st., opstajala je nekoć intezivna, napredna otočka agrarna djelatnost, nakon čega autarkija postaje gospodarski ideal.

¹⁹ Obranu grada stanovnici su pripisali sv. Kristoforu čije su se relikvije nalazile u gradu kojega je on bio zaštitnik, a o čemu prvi zapis bilježi rapski biskup Juraj Hermolais- Kostica 1308. g. DOMIJAN, 2007, 25.

²⁰ BRUSIĆ, 1926, 77. Autor iznosi da se u povelji navodi kako je sastavljena u predvorju (*in atrio*) rapske stolnice što podupire tezu da je atrij ranokršćanske katedrale još uvijek stajao na mjestu u prvim desetljećima 12. st. i sve do gradnje novog pročelja katedrale koje isti autor datira oko 1177. g.

razdoblje vladavine nad Dalmacijom uvelike su krivi sami Arpadovići jer su u toj kraljevskoj kući veoma česte bile borbe i trzavice koje su Mlečani uvijek znali iskoristiti. Rab je tako uz kratke prekide (1190.-1192. i 1242.-1244.) stalno pod mletačkom vlašću, sve do 1358. g. kada dolazi do Zadarskog mira. U međuvremenu, točnije 1154. g., došlo je do odvajanja zadarske biskupije od splitske metropolije i njeno podizanje na rang nadbiskupije prilikom čega biskupi kvarnerskih otoka postaju podložni zadarskom nadbiskupu. Ograničenje autonomije Raba očitovao se i pravom Venecije da potvrđuje, a ubrzo potom i bira gradskog kneza.²¹

Iako se u ovom razdoblju Rab nalazi u raznim političkim previranjima, ovo je razdoblje ipak obilježeno i dinamičnim razvojem. Rapsko su pomorstvo i trgovina uz njega na prijelazu iz zrelog u kasni srednji vijek bili iznimno razvijeni²² te je u to vrijeme otok bio trgovačko središte s uhodanim regionalnim trgovačkim vezama gdje je rapska luka bila jedna od postaja na glavnom europskom pomorskom putu između Venecije i Orijenta. Rab je u to vrijeme ujedno i veza između sjeverne Hrvatske, Like i podvelebitskog kraja s talijanskom obalom, Venecijom i Markama, a sklapao je ugovore s onim trgovačkim središtima koja su se tek počela razvijati.²³ Iz Hrvatske se uvozi žito i njime trguje, a iz Like krupna stoka i životinjske kože. Na samom otoku proizvodi se sol koja zadovoljava lokalne potrebe, ali i kvalitetna usoljena riba, janjetina i vino. Zanimljivo je da se na Rabu vadi plemeniti kamen, rapska breča, koja je bila posebno cijenjena za dekoraciju reprezentativnih građevina sakralne i civilne funkcije.²⁴ S četiri benediktinska samostana Rab je bio i kulturno središte, kao i pomorska sila s vlastitom ratnom flotom. U razdoblju razvijenog srednjeg vijeka ostvaruju se teritorijalne ekspanzije rapske općine na otok Pag²⁵ te uz pomoć hrvatskog bana Stjepana Šubića na susjedno kopno, točnije grad Jablanac koji se 1251. godine zasniva kao slobodni kraljevski grad.²⁶ Osnovne strateške predispozicije Raba u razdoblju od XI. do sredine XIII. st. su bile visoko razvijeno lokalno gospodarstvo povezano s

²¹ BRUSIĆ, 1926, 72- 75; DOMIJAN, 2007, 25- 26

²² MLACOVIC, 2008, 198 prema KOS, 1987, 251- 253

²³ *ibid.*, 198- 199

²⁴ Upotreba rapske breče zamjećuje se osim u samom gradu Rabu (na katedrali, palači Nimira, Kneževoj palači itd.) i na mnogim primjerima obližnjeg otoka Krka. SCHLEYER, 1914, 18. Autor Schleyer već je davne 1914. g. istaknuo kako je područje Lopara bogato kamenom, poglavito sivožutim svijetlim vapnencom, dok se na području Banjola i Barbata može pronaći breča. No, promatrajuću palače grada Raba može se zamijetiti kako se dosta koristi tzv. „bijeli istarski kamen“ pa zato ostaje otvoreno pitanje odakle točno taj kamen dolazi u grad? Je li to iz obližnjih kamenoloma o kojima nema dovoljno pisanih izvora ili je to uvezeni kamen iz obližnje Istre?

²⁵ KLAIC, 1976, 51- 53. Rabljani su se oko Paga sporili sa Zadranima, a taj spor završava tek 1538. g. kada Novalja i Lun postaju dio rapske općine.

²⁶ DOMIJAN, 2007, 26- 27; KLAIC, 1976, 53- 54

pomorstvom koje je omogućavalo utjecaj u regiji te gospodarska i kulturna postignuća usporediva s onima u Zadru, Splitu, Dubrovniku, Koprnu ili Anconi uz neposrednu podređenost Veneciji. Broj stanovnika se kretao oko 6000²⁷ te je položaj rapske elite bio usporediv s položajem europske elite neposredno podložne suverenima (usporediv životni stil i sustav vrijednosti). Treba istaknuti i postojanje svojevrstne “tlake” koju su stanovnici bili dužni knezu, no zahvaljujuću ugovorima iz 1280. g. zapaža se kako je tlaka i naturalna renta u XIII. st. zamijenjena novčanom rentom.²⁸

Nakon zauzeća Carigrada 1204. g. strateški položaj Raba počeo je slabiti. Taj proces slabljenja polagano je tekao do prvog izbivanja kuge sredinom 14. st. nakon čega gospodarska, politička, demografska i kulturna zaostajanja (s iznimkom 15. st.) postaju sve očitija te su vidljiva sve do prve polovice 19. st.²⁹

Politički, upravni, gospodarski i svi ostali oblici života bili su određeni gradskim statutom o kojemu prvi spomen potječe iz 1244. g., ali je zasigurno mijenjan te je konačno ustaljen između 1325. i 1327. g., a do nas je došao sačuvan u prijepisu notara Giovannija Antonija Cernotta iz 1597. g. U ovo vrijeme u dalmatinskim gradovima instituciju priora počinje zamjenjivati *comes*, tj. knez u čijoj se upravi očituje posredna venecijanska vlast na uštrb lokalne autonomije. S ovom promjenom dolazi i do drugih društvenih i upravnih promjena pa se tako početkom XIV. st. na Rabu formira staleška općina, čije je ustrojstvo određeno spomenutim statutom. Tako uz kneza gradom upravljaju tri suca i komisija od dvadeset mudrih koje izabiru knez i suci, i to po deset iz redova plemića i pučana. Formalnu upravu obnaša Veliko vijeće sastavljeno od ravnopravno izabраниh stotinjak plemića i pučana. Mletačka vlast otoku je ostavila relativnu autonomiju koja se potvrđuje gospodarskim i kulturnim napretkom ponajviše vidljivim u samom gradu.³⁰

Tijekom 1345. g. i borbe Zadra i Venecije, Rabljani su na strani *Serenissime*, no u idućem ratu koji slijedi između Hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika Anžuvina i Venecije, Venecija gubi

²⁷ BUDAK, 1987, 195; RAUKAR, 1998, 29. Navedeni autori ističu kako se u XV. st. na otoku ne spominju sela, kao društveno izrazitije organizirane zajednice, nego samo lokaliteti prema kojima se određuje položaj zemljskih posjeda ili pašnjaka sa stadima stoke.

²⁸ KLAJČIĆ, 1976, 45

²⁹ MLACOVIĆ, 2007, 121-122; MLACOVIĆ, 2008, 199- 201; BUDAK, 1987, 196- 197

³⁰ DOMIJAN, 2007, 27

te biva prisiljena na mir sklopljen 18. veljače 1358. g.³¹ u Zadru, nakon čega Rab opet ulazi u okvir Hrvatsko-ugarskog kraljevstva u kojemu ostaje (s kratkim prekidom od 1378. do 1381.) do 1409. g. Dinastičke sukobe između Ladislava Napuljskog i Žigmunda³² diplomatski mudro koristi Venecija koja od Ladislava 1409. g. kupuje cijelu Dalmaciju. U kasnijim borbama s kraljem Žigmundom na moru Venecija uvjerljivo pobjeđuje te taj rat završava 1420. g., a Rab otada pa sve do pada Mletačke Republike 1797. g. ostaje pod venecijanskom vlašću.³³

Prevlast Venecije za Rab znači politički gubitak autonomije, tj. nemogućnost samostalnog izbora kneza, no unatoč tome te kugi koja je dva puta poharala grad 1449. i 1456. g.³⁴, XV. se stoljeće ipak odlikuje gospodarskim i društvenim razvojem koji se očituje u graditeljskom zamahu o kojem će u idućim poglavljima biti više riječi. Te obnove provode se planski i uz prisutnost vrsnih domaćih i stranih graditelja i umjetnika poput Andrije Alešija i Petra Trogirana. Svojevrsnu duhovnu obnovu doživljava i crkva kroz pojavu franjevac koji osnivaju svoje samostane u gradu.

Epidemije kuge ostavile su naravno traga na broju stanovnika otoka. Koliko je točno njihov broj reduciran nije sasvim jasno. Tako su mnogi autori poput Odorika Badurine i fra. Vladislava Brusića³⁵ vođeni najranijim djelima prvih istraživača poput R. Eitelbergera,³⁶ pisali o katastrofalnim brojkama pomora gotovo polovice ukupnog broja stanovnika te kuge kao glavnog razloga zapuštanja grada, pogotovo njegovog najstarijeg dijela, Kaldanca. No, novijim istraživanjima izlaze na vidjelo naznake kako broj umrlih nije bio toliko velik te da propadanje Raba niti nije započelo sredinom XV. st.³⁷ Naprotiv, sredinu XV. st. D. Mlacović navodi tek kao

³¹ KLAJIĆ, 1976, 47

³² BRUSIĆ, 1926, 85; DOMIJAN, 2007, 28; MLACOVIĆ, 2008, 283. U gradu Rabu vladale su strastvene borbe između privrženika jednog i drugog kralja za ugarsku krunu. Poznato je kako urotnička skupina Ivana de Domine ubija 12 pripadnika protivničke strane, a sličan se incident dogodio i 1404. g. kada je umoren sin plemića Nikole de Zara. To je rezultiralo još jačim borbama koje tek 1405. g. završavaju povratkom protjeranih plemića u grad, a sudeći po zahtjevu za određenom svotom novca za popravak kuća, kula i zidina kojeg je 1410. g. središnja mletačka uprava odobrila gradskom knezu, borbe su morale bile jake.

³³ DOMIJAN, 2007, 27-28

³⁴ MLACOVIĆ, 2008, 78- 80

³⁵ BRUSIĆ, 1926., 102- 103, 126; DOMIJAN, 2007, 28; GRGIN, 2005, 537

³⁶ EITELBERGER, 2009, 39

³⁷ MLACOVIĆ, 2008, 71- 73. Autor ističe kako se veza kuga- zapuštenost ranijim autorima sama od sebe nametala kao jedini uzrok i posljedica te ističe kako je Badurina procijenio kako je tada umrlo oko polovica stanovništva, no Brusić je pritom bio i rigorozniji, pišući kako je umrlo više od dvije trećine stanovnika prilikom čega je izumrlo mnogo rapskih patricijskih obitelji. Po Brusiću je pojava kuge 1456. potpuno uništila najstariji dio grada, Kaldanac i opustošila velik dio rapskog distrikta. Zbog svega toga je popustila napetost između patricija i populara te se dao poticaj prihvaćanju izbjeglica iz ratom zahvaćenih krajeva. Navedenu tezu autor Mlacović u potpunosti odbacuje.

vrijeme početka ozbiljnih i dugotrajnih konflikata između rapskih plemića i populara, a ne razdoblje njihovog smirivanja. Nadalje, Kaldanac tada nije bio pust već gusto naseljen sa živom rapskom lukom, a isto tako nije bio pust ni rapski distrikt. U vrijeme prvog i drugog izbijanja kuge nije izumrla niti jedna rapska plemićka obitelj, a do velikog doseljeničkog vala 1463. g. nije ni došlo. Do doseljeničkog vala uzrokovanog padom Bosne moglo je doći tek desetljeće kasnije, a u grad se doseljavaju uglavnom plemići i bolje stojeći građani, među kojima su kosinjski knezovi i modruška kneginja Magdalena (često zvana Manda) Budrišić koja je financirala izgradnju samostana sv Antuna Opata.³⁸

Kao jedan od dokaza je nepodudaranje katastrofičnih slika stanja sredine 15. st. sa sigurnim razdobljem najvećeg gospodarskog i društvenog poleta na otoku u cijelom 15. st. o kojem ponajviše svjedoči kulturno umjetnička baština čiji se tragovi i danas vide. To je bilo vrijeme proširene rapske pomorske tranzitne trgovine te nastanka mnogih umjetnina u privatnom i komunalnom vlasništvu (poput Alešijevih djela nastalih od 1453. do 1460. g.).³⁹

Pojava kuge na Rabu u godinama 1449. (ili možda već 1448.) i 1456. ipak je zahvaljujući pisanim izvorima neosporna. U istima se može posvjedočiti o kolektivnom strahu stanovnika od epidemije, ali i o postojanju osnovnih preventivnih znanja vezanih za sprječavanje njezina širenja. Tako tijekom kuge 1449. g. ne dolazi ni do prestanka trgovine, što bi se svakako dogodilo da je kuga bila većih opsega, jer bi grad tada nužno morao bio izoliran zbog sprječavanja daljnjeg širenja zaraze. Sudeći po sačuvanim izvorima, ponajviše oporukama,⁴⁰ kuga 1456. g. je pak imala znatnije posljedice od prijašnje, ali su one bile daleko od katastrofalnih.⁴¹

U globalnim političkim okvirima, Rab dijeli sudbinu Venecije te se stoga u prvim desetljećima XVI. st. i sve veće turske opasnosti nosi s teretom ratnih obaveza pa tako i rapska

³⁸ GRGIN, 2005, 538- 539; DOMIJAN, 2007, 28-29; JURANOVIĆ- TONEJC, 2010, 42

³⁹ MLACOVIĆ, 2008, 73- 74

⁴⁰ MLACOVIĆ, 1995, 88; MLACOVIĆ, 2008, 78- 80. Autor iznosi tezu na temelju broja oporuka mlađih stanovnika iz 1370. g. kako je moguće da je i tada postojala epidemija kuge, otprilike 20 godina nakon što je Crna smrt harala Europom (između 1347.-1353. g.) kada je ujedno umro i najveći broj žrtava. Predispozicije za tako jako širenje bila je gusta naseljenost i neotpornost stanovništva na bolest (tzv. „djevičanska društva“) koje se u 15. st. smanjuju pa stoga i epidemije nisu toliko strašne. Moguće je da je do izbijanja kuge osim 1449. i 1456. g. došlo i 1373., 1418., 1422., 1460., 1480., 1494., 1530., i 1650. g. Izbijanja kuge u većini su tih godina dokumentirana i u Veneciji, no malobrojnost rapskog stanovništva i rijetka naseljenost otoka u XVI. i XVII. st. onemogućivali su brzo širenje i velik broj žrtava.

⁴¹ MLACOVIĆ, 2008, 74-75

galija sudjeluje u bitci kod Lepanta 1571. g. Krajem XVI. i početkom XVII. st. sve su učestaliji sukobi s uskocima čiji su napadi formalno usmjereni prema Veneciji, ali najviše štete donose otocima Krku, Rabu i Pagu. Zbog uskoka izvoz rapske robe (vina, ulja, soli) prema kopnu i na zapadnu jadransku obalu u Marke, doživljava krah. Promet u rapskoj luci bio je vrlo rijedak, a rapski distrikt opustošen. Postupno su propadali vinogradi, maslinici i voćnjaci, dok su solane, koje su bile u vlasništvu rapske elite i katedralne crkve sv. Marije, postupno zapuštene. Krajem XV. st. propadaju i dvije benediktinske opatije na otoku, ona sv. Petra u Supetarskoj Drazi i sv. Stjepana u Barbatu, čime nestaje i posljednji trag intezivne otočke agrarne djelatnosti.⁴² Problem uskoka konačno je riješen tek nakon mira s Austrijom sklopljenog 1617. g. u Madridu nakon čega su Mlečani isposlovali njihov progon iz Senja.⁴³

Cijelo XVII. i prva polovica XVIII. st. obilježeni su stalnim ratovanjem Venecije s Turcima, čije se posljedice ratovanja osjećaju ponajviše na otocima koji, gubitkom autonomije moraju stalnim novačenjem upotpunjavati sve veći broj galija. Rab je u ovom razdoblju Mlečanima bitan uglavnom samo zbog proizvodnje soli, a demografski pad postaje sve veći zbog čega sredinom stoljeća Rab jedva broji 2000 stanovnika. U unutrašnjem socijalno-političkom ustrojstvu Rab i dalje živi kao srednjovjekovna komuna u kojoj postoji staleška podjela te su statutom regulirani odnosi i jamčeno pravo svakog pojedinca.⁴⁴

Posljednji rapski knez bio je Mlečanin Ivan Venier koji s otoka odlazi 1. srpnja 1797. g. nakon čega je otok okupirala Austrija čija vladavina traje, s prekidom od 1805. do 1813. g. kada otok pada pod Napoleona, do kraja Austro-Ugarske Monarhije nakon I. svjetskog rata 1818. g.⁴⁵

⁴² NOVAK, 2009, 19, 20-22. Osim loše ekonomske situacije, autorica Novak opisuje i loše moralno stanje u rapskoj Crkvi XVI. st. gdje postoje nepotizam, svađe zbog novca među kanonicima, svećenici koji žive u konkubinatu, sudjeluju u tučnjavama s oružjem te izlaze van i nakon dozvoljenog vremena. Više u: PEDERIN, 1989, 33-34

⁴³ DOMIJAN, 2007, 30

⁴⁴ *ibid.*, 31

⁴⁵ *ibid.*, 32

3. UMJETNIČKA BAŠTINA GRADA RABA

Grad Rab izgrađen je na malome poluotoku koji u sredini jugozapadne obale otoka tvori prirodnu luku koja je vremenom postala sastavi dio povijesne jezgre, a u osnovnim je crtama, sve do druge uvale (Padove) uključujući lukobran i otočić Sv. Juraj⁴⁶, sačuvana do danas (slika 2).

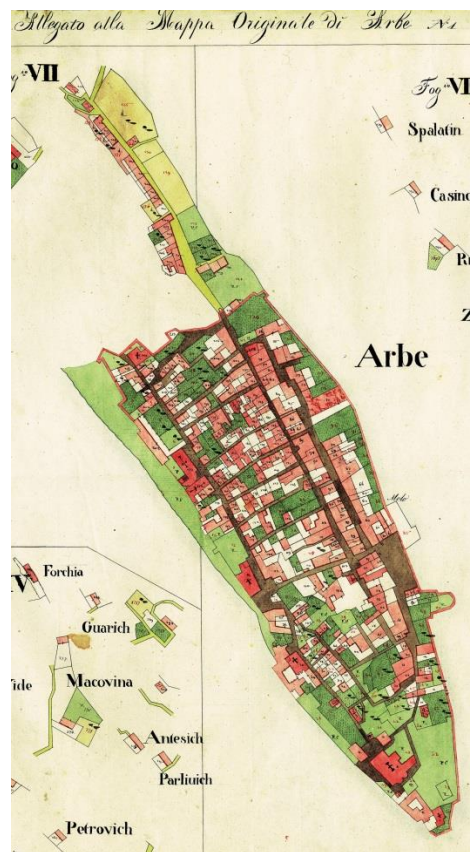
Slika 2: Pogled na grad Rab (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci)

U samom gradu nalazi se iznimno mnogo umjetničkih spomenika različitih razdoblja, a mnogi od njih kao kulturna mjesta doživljavaju transformacije od ranog kršćanstva pa do recentnijih vremena. No, javne i stambene građevine također bivaju vremenom pregrađivane ili pak u potpunosti nestaju poput mnogih u Donjoj ulici. Kako bi se stvorila jasnija urbana slika prostora u kojemu se ova ulica formira potrebno je navesti neke od brojnih građevinskih spomenika samog grada, a one od njih koji se nalaze na samoj Donjoj ulici u četvrtom poglavlju će se posebno analizirati.

Današnju urbanističku osnovu i najveći dio graditeljskoga naslijeđa stekao je grad uglavnom u romanici, pa je taj stil dominantan u njegovoj povijesnoj slici na kojoj se posebno

⁴⁶ RJEŠENJE, 2005, 5. Na otočiću sv. Jurja koji zatvara ulaz u gradsku luku postoje ostaci romaničke crkvice.

ističu četiri⁴⁷ zvonika, no postoje i brojni tragovi ranijih razdoblja. Tri usporedne uzdužne ulice (Gornja, Srednja i Donja) protežu se od sjeverozapadnih zidina do jugoistočnog dijela poluotoka, gdje se gube u nepravilnoj planimetriji najstarijeg⁴⁸ dijela grada Kaldanca. Poprečne ulice, tzv. „ruge“ zapravo su strma stubišta, koja u pravilnim razmacima spajaju Srednju s Gornjom ulicom, zatvarajući na taj način stambene insule položene poprečno na dužu os grada (slika 3). Sam teren grada određen je hrptom koji se pruža južnom stranom poluotoka na kojem se nalazi Gornja ulica te se visina terena lagano snižava prema gradskoj luci i Donjoj ulici.

Slika 3: Katastarska mapa grada Raba iz 1828. g. (foto: DAS, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab)

⁴⁷ Tri zvonika su romanička, dok je četvrti, sv. Justine, barokni.

⁴⁸ BRUSIĆ, 1926, 159; MLACOVIĆ, 2007, 159; BUDAK, 2006, 125- 127

3.1. SPOMENICI SAKRALNE ARHITEKTURE GRADA RABA

Najvažniji crkveni spomenici (slika 4) smješteni su po južnoj strani poluotoka, gdje sa svoja četiri zvonika i dijelovima gradskih zidina tvore jednu od najljepših arhitektonskih cjelina na Jadranu. Među njima je i današnja zborna crkva (bivša katedrala) Sv. Marije Velike koja je s obližnjim baptisterijem, biskupskim dvorom i zvonikom tvorila značajan katedralni kompleks.⁴⁹ Ta trobrodna troapsidalna bazilika veoma je slojevit graditeljski spomenik čiji osnove sežu u rano kršćanstvo.⁵⁰ Značajne pregradnje bivša katedrala doživljava u XI. i XII. st. te je vrijedan spomenik predromaničkog i romaničkog graditeljstva i kiparstva.⁵¹ Mnoge izmjene na i u njoj urađene su u kasnijim razdobljima kada su zabilježena djelovanja slavni umjetnika od Andrije Alešija i Petra Trogiranina do majstora Somazzi.⁵² Zvonik nedaleko katedrale sagrađen je u drugoj polovici XII. st. po lombardijskome uzoru te je jedan od ponajboljih primjera romanike u Hrvatskoj. Poznato je kako su u njegovoj blizini u kasnijim razdobljima postojale tri sakralne građevine, kapela sv. Ivana iz 2. pol. XV. st, kapela sv. Roka iz 2. pol XVII. st. te crkvice sv. Vida nastala na prijelazu romanike u gotiku.⁵³ Sve tri spomenute građevine vremenom su nažalost nestale te su danas poznate samo iz pisanih izvora te ponekog ulomka ili stare fotografije.

Zapadnije od bivše katedrale nalazi se ženski benediktinski samostan Sv. Andrije koji je također iznimno zanimljiv graditeljski sklop s dijelovima iz XI-XVIII. st.⁵⁴ Crkva samostana je trobrodna bazilika s tri polukružne apside te se u njoj također mogu pronaći tragovi raznih

⁴⁹ Zbog konzervatorskih radova na baptisteriju koji se nalazi sa sjeverne strane katedrale, danas se ne može puno zaključiti o njegovim graditeljskim fazama. Pretpostavlja se da je bio pravokutna građevina s kasnije nadodanom polukružnom apsidom s istočne strane, dok je piscina bila križnog oblika. Od biskupskog dvora je danas ostalo jako malo tragova poput lunete ugrađene u zid blizu katedrale, a na pretpostavljenom mjestu bivšeg dvora danas se nalazi vrt benediktinki sv. Andrije.

⁵⁰ DOMIJAN, 2007, 92. O ranokršćanskoj fazi svjedoče arheološki nalazi poput dijelova podnog mozaika glavne apside, a pretpostavlja se da je ispred bazilike bio i atrij (bilj. 20)

⁵¹ Poznato je kako je novo romaničko pročelje katedrale dobila oko 1177. g. iako ono tada nije do kraja završeno. DOMIJAN, 2007, 102

⁵² *ibid.*, 98- 106

⁵³ BRUSIĆ, 1926, 145; DOMIJAN, 2007, 169-170; JURANOVIĆ- TONEJC, 2010, 28

⁵⁴ DOMIJAN, 2007, 47. Autor Domijan pretpostavlja kako se zbog očitog nizanja sakralnih građevina duž hridi poluotoka, na području današnjeg samostana sv. Andrije također nalazila ranokršćanska crkva, na što ga je potaknuo niz ulomaka ranokršćanskog crkvenog namještaja koji su očuvani u današnjem samostanu te sam titular crkve koji je bio čest u vrijeme rekonkviste cara Justinija u VI. st. u čije se vrijeme gradi i utvrda sv. Kuzme i Damjana iznad Barbata. Osim ostataka ranokršćanskih crkvi u gradu, poznato je i nekoliko lokaliteta van grada poput crkvi na mjestima kasnijih benediktinskih samostana sv. Stjepana u Barbatu, sv. Petra u Supetarskoj Dragi, crkvice sv. Eufemije u Kaporu te crkve u vrhu uvale Gožinka.

razdoblja od predromaničkih ulomaka liturgijskog namještaja i kapitela druge polovice XI. st.⁵⁵ do poliptiha Antonija Vivarinia.⁵⁶ Fragment koji se može povezati s gradnjom crkve danas se nalazi kao stepenica pred njezinim portalom te nosi natpis koji se datira u XI. st. S južne strane pročelja 1181. g. također je sagrađen zvonik s kapelicom na prvom katu.⁵⁷ Zanimljivo je kako je u XII. st. samostan bio znatno manji kompleks nego što je danas. U njegovim podrumskim prostorima prizida iz XVI. st. može se vidjeti linija romaničkog gradskog zida kroz koji samostan iz sigurnosnih razloga nije prošao, a obuhvaćao je objekte naslonjene na obližnji kompleks biskupske palače koji su iza apside crkve okruživali usko dvorište.⁵⁸

Slika 4: Karta grada Raba s označenim sakralnim građevinama (1- bivša katedrala sv. Marije, 2- zvonik katedrale, 3- samostan sv. Andrije, 4- crkva sv. Justine, 5- crkva sv. Ivana Evangelista, 6- crkva sv. Križa, 7- crkva sv. Kristofora, 8- crkva sv. Martina, 9- crkva sv. Ante Padovanskog, 10- samostan sv. Antuna Opata, 11- ostaci crkvice sv. Marije od Milosrđa, 12- crkva sv. Katarine, 13- crkva sv. Nikole)

⁵⁵ JAKŠIĆ, 1983, 208; JURKOVIĆ, 1990, 197. Autor Jurković promjene u arhitekturi XI. st. smatra rezultatima liturgijskih mijena koje je na Jadran donijela nova reformirana crkva te tu arhitekturu naziva internacionalnom ranoromaničkom arhitekturom.

⁵⁶ DOMIJAN, 2007, 116-128

⁵⁷ *ibid.*, 121- 129

⁵⁸ MLACOVIĆ, 2008, 173

Na istoj liniji, zapadnije od samostana sv. Andrije nalazi se crkva sv. Justine sagrađena kao crkva benediktinskog samostana rapskih pučanki između 1573-1578. g. Crkva se nalazi na mjestu na kojem se vjerojatno nalazila starokršćanska bazilika Sv. Tome⁵⁹ te zauzima sjeverozapadnu stranu slikovitog trga. Uz zapadno pročelje crkve sagrađen je 1674. vitki zvonik. U crkvi se upravo u ovo vrijeme dovršavaju zadnji poslovi vezani za njenu obnovu te opremanje kako bi ponovno mogla služiti svojoj svrsi, no zbog „temeljitosti“ tih radova danas se u njoj ne mogu iščitati raniji slojevi, osim dvaju kapitela 2. pol. XI. st.⁶⁰

Treću veću cjelinu na istoj liniji čini crkva sv. Ivana Evanđelista koja je također izvorno bila ranokršćanska trobrodna jednoapsidalna bazilika od koje su poznati ostaci podnog mozaika apside.⁶¹ U ranom srednjem vijeku i dalje je u upotrebi, o čemu svjedoče fragmenti liturgijskog namještaja, a u XI. st. se uz nju gradi benediktinski samostan te se crkva preuređuje. U XII. st. crkva doživljava mnoge pregradnje u svetištu u koje se ubacuje deambulatorij, mijenjaju unutrašnji nadvojni prozora apside, uređuje južni bočni portal te gradi zvonik s oratorijem-relikvijarijem u prizemlju.⁶² Pregradnje crkve događaju se i u kasnijim razdobljima poput onih XV. st. kada crkva dobija nove kapitule i kada Andrija Aleši izrađuje skulptorsku dekoraciju kapele Nikole Scaffè.⁶³ Tik uz apsidu crkve sv. Ivana od XIII. st. postojala je crkvica i benediktinski hospicij opatije Sv. Petra u Supetarskoj Dragi posvećena sv. Križu⁶⁴ koja je danas u potpunosti izmijenjen pregradnjama XVI. i XVII. st., ali i onim iz XX. st.

Uz sjeverozapadne zidine grada, između ostataka kula sv. Kristofora i Gagliarad nastalih krajem XV. i tijekom XVI. st., nalazi se crkva Sv. Kristofora iz XV. st. koja danas služi kao gradski lapidarij. I ona je vremenom doživjela pregradnje ponajviše zbog dugotrajne zapuštenosti. Zapadno uz nju nalaze se ostaci starije, romaničke crkve Sv. Kristofora. Poznato je

⁵⁹ MARASOVIĆ, 2009, 117; BRUSIĆ, 1926, 164. Autor Brusić navodi kako su se na mjestu samostana i crkve sv. Justine nalazile crkve sv. Tome te sv. Fabijana i Sebastijana. One su bile porušene u XVI. st. MLACOVIĆ, 2008, 151- 152. Autor Mlacović navodi kako je poznato da se oko 1334. g. u ovoj crkvi obnavljalo svetište te da je bila u upotrebi.

⁶⁰ JAKŠIĆ, 1983, 211- 212

⁶¹ BUDAK, 2006, 125- 126. Autor Budak iznosi tezu da je ranokršćanska crkva na mjestu bazilike sv. Ivana bila veća i vjerojatno starija nego bivša rapska katedrala istog vremena. To ga navodi na iznošenje hipoteze da je crkva sv. Ivana koja je bila van zidina mogla biti prva katedrala, jer su se prve katedrale često gradile na grobljima van grada zbog njihove veze s kultovima martira. No, ističe kako je onda veoma neobično da je najranija povijest ove crkve zaboravljena zajedno s početcima rapske župe.

⁶² JURKOVIĆ, 1991, 81- 84

⁶³ FSKOVIĆ, PRIJATELJ, 1948, 17

⁶⁴ DOMIJAN, 2007, 146; BRUSIĆ, 1926, 164. Autor Brusić spominje kako se negdje u blizini crkve sv. Ivana nalazila crkvica sv. Jelene.

kako je na tom zapadnijem dijelu grada, no ipak sjevernije od spomenute crkve sv. Kristofora, postojala i crkvice Sv. Martina od koje su danas ostali samo ostaci liturgijskog namještaja koji se najnovijim istraživanjima datiraju u sam kraj VIII. st. ili početak IX. st. (zasigurno prije Aachenskog mira 812. g.) te za koje se utvrđuje kako su se izvorno nalazili u rapskoj katedrali.⁶⁵ Ista crkvice porušena je početkom XX. st. te stoga nije moguće utvrdi kada je točno nastala, no prema najnovijim istraživanjima M. Jurkovića pretpostavlja se kako je izvorno bila romanička građevina te da je nastala izvan zidina ranijeg grada.⁶⁶ Sjeverozapadnije od crkvice sv. Martina, na početku Srednje ulice, 1665. g. izgrađena je i jednostavna, jednobrodna crkvice Sv. Antuna Padovanskog.⁶⁷

Na samom istočnom vrhu poluotoka, na području Kaldanca smješten je samostan Sv. Antuna Opata osnovan krajem XV. st. Crkva samostana je u cijelosti pregrađena, a očuvano je gotičko svetište presvođeno križno-rebrastim svodom. Veoma bitna slika s vedutom grada Raba nastala između 1578. i 1665. g.⁶⁸ nalazi se u ovom samostanu.⁶⁹ Pretpostavlja se da je izvorno sliku s Bogorodicom i Djetetom naslikao Antonio Moreschi kao samostalno djelo te je naknadno umetnuta u sliku s vedutom grada. Tom se prilikom dodaje i lik sveca pokraj Bogorodice koji bi mogao biti sv. Kristofor, ali i sv. Leo, jedan od zaštitnika Raba.⁷⁰

U neposrednoj blizini Sv. Antuna pronađeni su također ostaci jednobrodne romaničke kapelice Sv. Marije od Milosrđa⁷¹ s polukružnom apsidom.⁷² Zapadnije od ovih crkvice nalazi se

⁶⁵ Najnovijim istraživanjima M. Jurkovića prepoznat je motiv *senmurva* s pronađenog ulomka pilastra oltare ograde za kojeg se ranije mislilo da predstavlja pauna. Ovaj ulomak povezuje se nadalje s klesarskom radionicom *Majstora zadarskih ambona*. JURKOVIĆ, 2016a, 43-51

⁶⁶ Rezultat istraživanja M. Jurkovića (2016b) pod naslovom "Quando il monumento diventa documento. Una bottega lapicida del Quarnero" je u pripremi za tisak u: ALLA RICERCA DI UN PASSATO COMPLESSO. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno.

⁶⁷ RJEŠENJE, 2005, 5. U Rješenju, ali i djelima mnogih autora se navodi kako je crkva sv. Ante Padovanskog izgrađena 1675. g., no u *Acta episcopi Domnii Gaudentii* stoji kako je crkvu i njezin oltar 18. lipnja 1665. g. posvetio biskup Dujam Gaudencije. PAHLJINA, 2012, 445

⁶⁸ PAHLJINA, 2012, 443- 444. Točan datum nastanka slike nije poznat, no na slici je prikazana crkva sv. Justine izgrađena 1578. g., ali nedostaje njezin zvonik iz 1672. ili 1674. g. Stoga se smatra kako je slika nastala između navedenih godina. Ovaj raspon se sužava ako se zamijeti kako na slici nije naslikana crkva sv. Antuna Padovanskog koja je bila posvećena 1665. g.

⁶⁹ JURANOVIĆ- TONEJC, 2010, 30- 32; DOMIJAN, 2007, 64

⁷⁰ PAHLJINA, 2012, 443

⁷¹ BRUSIĆ, 1926, 148; MLACOVIĆ, 2008, 253. Autor Mlacović navodi kako je juspatronat nad ovom crkvicom imala obitelj Bubogna.

⁷² Crkve koje danas nalazimo u gradu Rabu u punoj elevaciji ili pak samo u arheološkim tragovima dobro su poznate i točno locirane, no sudeći po pisanim izvorima, u gradu je postojalo još crkvi, poput one sv. Ciprijana s freskama, a koju je Mijat Sabljar pedesetih godina XIX. st. zatekao u funkciji štale za svinje (JURANOVIĆ- TONEJC, 2010, 30). Lokacija te crkve danas je još uvijek nepoznata.

i crkva Sv. Katarine na kojoj se kao i na crkvi sv. Justine upravo radi, no sv. Katarina se pritom pokušava i faksimilski obnoviti. Radovima na njoj izašli su na vidjelo novi rezultati koji još uvijek nisu objavljeni, no treba spomenuti pronalazak rimske spolije u njenim temeljima, potom zidova nepoznate funkcije uz samu apsidu koja je uz to i neuobičajeno velika za ostatak tijela crkve pa zato omogućuje spekuliranje o postojanju ranokršćanskih slojeva ove crkvice, kao i kasnije romaničke i renesansne dijelove. Slična slojevitost gradnji vidljiva je i na crkvi sv. Nikole koja se nalazi uz gradsku ložu, a spominje se još od XIV. st. Istraživanjima uz istočni zid crkve pronađeni su ostaci polukružne apside koja sugerira i ranije datiranje građevine u XIII. st.⁷³

3.2. VAŽNIJE JAVNE I STAMBENE GRAĐEVINE

Od građevina profanog karaktera (slika 5) nužno je za sad samo spomenuti Knežev dvor s reprezentativnim romaničkim biforama i kasnijim pregradnjama u čijoj se blizini nalaze toranj s gradskim satom iz XIV. st. te gradska loža nastala 1509. g. Uz ložu se nalazio i fontik, javna žitnica, za koju se zbog ostataka romaničkih ulomaka portala i prozora s južne strane današnje lože može pretpostaviti da je na istom mjestu postojao i ranije.⁷⁴ Preko puta Kneževog dvora postojao je i Revelin izgrađen za Mletačke vladavine, no koji je srušen u XX. st. Krajem XV. st. pregrađen je i Biskupski dvor, od kojega je očuvan samo jugoistočni ogradni zid s renesansnim portalom te tragovima ranijih faza i romaničkih portala.

U drugoj polovici XV. i početkom XVI. st. u gradu se gradi nekoliko vrijednih javnih stambenih zgrada poput palača Dominis u Srednjoj ulici i Kaldancu, potom palače Nimira na samom početku Donje ulice te palače Galzigna u istoj ulici. Osim navedenih poznati su i ostaci palača Cernotta, Cassio (Kašić), Galzigna u Gornjoj ulici te Marinelis, no u XIX. st. veliki broj tih zgrada je napušten i vremenom pregrađen.

⁷³ DOMIJAN, 2007, 171

⁷⁴ Ostaci ovih romaničkih otvora mogli su naravno pripadati i građevini druge funkcije, no o njenom postojanju nemamo pisanih tragova. BRUSIĆ, 1926, 158; DOMIJAN, 2007, 192. Autori Brusić i Domijan pretpostavljaju da je stara gradska loža poznata iz dokumenata XIV. st. zajedno s fontikom bila na Trgu slobode, ispred današnje crkve sv. Justine. MLACOVIĆ, 2008, 78, 101, 152. Autor Mlacović pak navodi kako su knez i potknez ispitivali svjedoke dok bi zasjedali na trgu pod slikom sv. Kristofora na kojem je mjestu današnja loža. Također tvrdi kako se tzv. *Platea Gospi* (ili *Platea Gaspi ante imagini scti. Christofori*) nalazila upravo na istom mjestu, a ne na trgu ispred sv. Justine te je osim Katurba, to bio jedini trg u gradu. Na njemu su već oko 1334. g. bili toranj, kroz koji se ulazilo na glavni gradski javni prostor, loža i crkva sv. Nikole. Prostor ispred Kneževa dvora tada je bila morska obala i nije se smatrao trgovom.

Slika 5: Karta grada Raba s označenim značajnijim javnim i stambenim građevinama (1- Knežev dvor, 2- palača Dominis u Srednjoj ulici, 3- palača Nimira, 4- palača Galzigna u Donjoj ulici, 5- palača Marinelis, 6- palača Dominis u Kaldancu, 7- palača Cassio, 8- palača Cernotta, 9- palača Galzigna u Gornjoj ulici, 10- gradska loža, 11- gradski sat, 12- Revelin, 13- Biskupski dvor)

Ispred zidina grada krajem XIX. i početkom XX. st., projektiran je hortikulturno visoko doraden gradski park Komrčar, s posebno atraktivnim šetalištem uz more (*lungo mare*) te danas tvori neodvojivu krajobraznu sliku grada Raba. Unutar tog parka se nalazi crkva Sv. Frane građena u drugoj polovici XV. st. koja je bila dio sklopa samostana rapskih franjevaca trećeredaca.⁷⁵ Na njenom portalu nalazi se natpis s 1490. godinom, a vješto izrađeni festoni na arhitravu u maniri su kiparske radionice Ivana Duknovića, čiji sljedbenik Petar Trogirani boravi u to vrijeme u Rabu.⁷⁶ Samostan je porušen početkom XX. st. i na njegovu je mjestu danas groblje.

⁷⁵ RUNJE, 1987, 333. Autor navodi da je samostan napušten jer su fratri iz ovog samostana prešli u samostan sv. Ivana u gradu.

⁷⁶ RJEŠENJE, 2005, 5; FISKović, 1987, 326- 327

Kao što se iz gore navedenog može vidjeti, grad Rab stoljećima je bio mjesto živog graditeljskog umjetničkog stvaralaštva. Svi ovi spomenici, iako zbog ograničenosti rada samo šturo opisani ili navedeni, jasni su svjedoci ovog gradskog područja kao slojevite, definirane i prepoznatljive kulturno-umjetničke, povijesne, urbanističke i ambijentalne cjeline zbog čega je već od 1966. g.⁷⁷ Rab zaštićen kao spomenik kulture.

⁷⁷ RJEŠENJE, 2005, 1

4. PROBLEMATIKA GRADSKOG AREALA I VREMENA NASTANKA ZIDINA

Jedna od najvećih nepoznanica o gradu Rabu jeste pitanje njegovog gradskog areala i položaja zidina. Iz prethodnog poglavlja vidljivo je da je Rab bogat građevinama sakralne i profane namjene, no one su morale biti štićene gradskim zidinama i to još od antičkih vremena kada je grad 10. g. pr. Kr. dobio municipalni status i najvažnije atribute antičkog grada o čemu svjedoči natpis cara Augusta koji gradu tada daruje zidine i kule za obranu.⁷⁸ Zidine koje su danas vidljive velikim dijelom su nadograđivane za Mletačke vladavine, no morale su postojati i ranije.

Problematika točnog položaja zidina i procesa širenja grada pa tako i područja Donje ulice, predmetom je istraživanja i teoretiziranja od prvih istraživanja na otoku i gradu Rabu.

4.1. RAZVOJ TEORIJA O AREALU ZIDINA I PROCESU ŠIRENJA GRADA

Zidine grada Raba u svojim radovima spominju neki od najranijih istraživača poput R. Eitelbergera koji navodi da je Rab “okružen starim zidinama”⁷⁹, no ne ulazi u njihovu daljnju analizu i dataciju te se može zaključiti da je isti smatrao kako su zidine koje je u XIX. st. imao priliku vidjeti, a s nekim izmjenama vidljive su i nama danas, napravljene na mjestu ranijih. Isti autor dalje ističe kako su rapske utvrde gradili Mlečani, a kao jedna od boljih je Knežev dvor, no prema istom autoru “kuće toga tipa u Rabu nisu rijetkost”, a kao drugi primjer spominje palaču obitelji Dominis⁸⁰ čime se još više udaljava od problematike nastanka prvotnih zidina i procesa širenja grada.

W. Schleyer također ne odgonetava u potpunosti areal zidina, no on po prvi put opisuje zidine uz gradsku luku te iznosi kako u vrijeme njegovih posjeta gradu, 1910., 1912. i 1913. g., one još uvijek nisu prekinute otvorima ni dograđenim strukturama koje leže s njihove unutrašnje strane. Linija tih zidina može se pratiti sve to predgrađa na čijem se uglu nalazi kula u dvorištu palače Nimira koja koristi zidine kao dio svog vlasništva time što u njih ugrađuje konzole koje su zasigurno nosile neke dograđene dijelove. Upravo ostatke konzola ugrađenih u zidine autor

⁷⁸ MEDINI, 1987, 171

⁷⁹ EITELBERGER, 2009, 40

⁸⁰ *ibid.*

uzima kao dokaz da su te zidine morale biti gotičke, a ne rimske.⁸¹ Njihov potez na zapadu autor prati uz palaču Dominis (koju naziva palačom Nimira) sve do kule sv. Kristofora.⁸² Osim definiranja ovog dijela fortifikacije, autor je naveo kako se u gradu zaista mogu pronaći neki rimski ulomci te posebno naglašava kamene kvadre koji bi mogli biti iz rimskog vremena. No, upozorava kako to nije sigurno, jer iako veličina kvadara sugerira takvu dataciju, oni mogu biti i iz vremena Mletačke vladavine.⁸³

Kasniji autori se počinju sve više baviti ovom problematikom poput fra. V. Brusića koji navodi da je stari Rab bio zaokružen zidinama i utvrđen kulama. Prve zidine oko stare *Arbe* po njemu su sazidane u vrijeme rimskog cara Oktavijana Augusta koji je također dao podignuti kule. No, za vrijeme druge seoba naroda te zidine i kule su porušene. Iste se nadalje obnavljaju u VIII. st. za vrijeme bizantskog carstva, no obuhvaćaju samo najstariji dio grada, Kaldanac. Stari gradski zidovi koji su grad štitili sa strane kopna, prema tome su se trebali protezali od Katurba (današnjeg trga pred crkvom sv. Justine) gdje se nalazio stari gradski trg do trga Gospi (mjesto današnje gradske lože). Fra. Brusić iznosi i da su prema predgrađu postojala dvoja vrata, a uz gornja je stajala osmerokutna kula, na koju su Rabljani iznijeli moći sv. Kristofora za vrijeme Normanskih napada.⁸⁴ Preko ovih granica grad se proširio u XII., XIII. i XIV. st. kada su zidine opasale staro predgrađe koje se naziva "Novi grad".

Navedeni autor također smatra kako je Donja ulica nastala proširenjem grada preko starih gradskih bedema te je na njenom mjestu bio morski plićak ili morski žal.⁸⁵ Time dakle izjavljuje da su prvotne Augustove zidine obuhvaćale puno veći dio grada, vjerojatno do današnjih zidina na zapadu, a sa sjeverne strane one su se nalazile na mjestu poteza građevina koje graniče sa Srednjom i Donjom ulicom. Nadalje, tvrdi da su zidine prema zapadu i Komrčaru nastale u XIV. st., a kule sv. Kristofora i Gagliaradi u XV. st.⁸⁶ Novo gradsko predgrađe se pritom spominje već u drugoj polovici XIV. st., no tada se u njemu nalazi samo

⁸¹ SCHLEYER, 1914, 49- 50. U kasnijoj analizi palače Nimira u ovom radu pokušat će se objasniti da ova palača ima neke dijelove rađene u kasnogotičkom stilu, no ona sama nije gotička građevina već je jednim dijelom romanička, a drugim ranorenesansna.

⁸² *ibid.*, 50- 51

⁸³ *ibid.*, 43- 44. Isti autor navodi kako nije pronašao ni ostatke antičkog grada *Colento* ili *Colentum* koje izvori smještaju na otok Rab, a oštro odbacuje da bi on mogao biti na mjestu utvrde sv. Kuzme i Damjana na Barbatu.

⁸⁴ Kroz radove kasnijih autora ustalit će se mišljenje da je to bila kula obitelji Galzigna, no nije poznato odakle fra. Brusiću podatak da je kula bila osmerokutna.

⁸⁵ BRUSIĆ, 1926, 168

⁸⁶ *ibid.*, 169

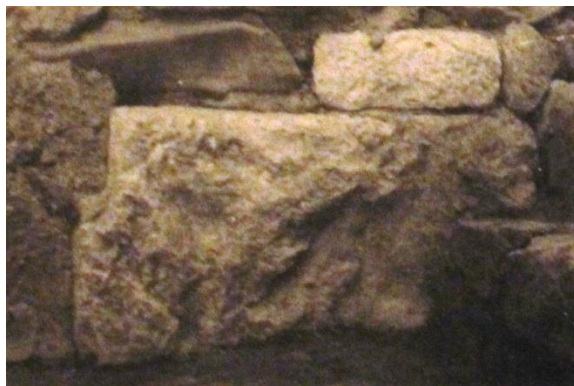
nekoliko kuća poredanih uz put prema Kokošćici i Palitu. Razlog tomu autor vidi u nedozvoljavanju Mletačke uprave novim doseljenicima graditi kuće na području predgrađa.⁸⁷

Na tragu A. Suića koji je pak istaknuo pravilnost pružanja uzdužnih ulica zapadnog dijela grada te zaključio da su antičke provenijencije i da je pritom prostor antičkog grada sezao do linije srednjovjekovnih zidina⁸⁸, svoj pogled na antički areal Raba dao je i J. Medini. On naglašava kako ne mora značiti da je čitav prostor tog antičkog grada bio u svim epohama srednjeg vijeka korišten kao urbani prostor, tj. da je srednjovjekovni grad od početka svog razvoja zauzimao taj čitav relativno velik urbani areal. Autor pritom navodi tri kamena bloka sivog vapnenca (slika 6) koje zbog njihovih tipološki osobina i dimenzija smatra izvornim antičkim materijalom, a ti se blokovi nalaze u kuli sv. Kristofora upotrebljeni kao gornji dijelovi kamenih klupica te ugrađeni u unutrašnji zid kule. Osim ova tri kamena bloka, u temeljima zida palače Nimira pronađen je analogan blok. Srednjovjekovne zidine Raba koje su prema autoru započete XII.- XIII. st. građene su sasvim drugom tehnikom i od manjih tesanika pa se stoga ova četiri kamena građena u tehnici *opus quadratum* veoma ističu. Autor ih datira između sredine i posljednjih desetljeća I. st. pr. Kr. do sredine I. st. n. Kr. te smatra da su bili dio gradskih zidina ili drugih fortifikacijskih objekata antičkog grada ili čak predrimskog vremena kao dio prethistorijskih zidina.

⁸⁷ *ibid.*, 169- 172

⁸⁸ MEDINI, 1987, 171 prema SUIĆ, 1976, 137- 139

Slika 6: Tri kamena bloka ugrađena u kulu sv. Kristofora (foto: MEDINI, 1987, 172)

Nadalje, zaključuje kako se sekundarna upotreba ovih blokova na kuli sv. Kristofora, gdje je u antičko vrijeme bila periferija urbanog areala te gdje nije ni moglo biti nekih značajnijih monumentalnih javnih građevina osim fortifikacije, sasvim slaže sa slikom antičkog grada. Monumentalni javni objekti antičkog grada nalazili su se na suprotnom, tj. istočnom kraju poluotoka, a ta je pretpostavka sasvim u skladu s dispozicijama urbanog raster u Zadru i Poreču, gdje su najmonumentalniji gradski objekti poput hramova smješteni na onim dijelovima poluotoka koji su bili istureni prema moru. Pod pretpostavkom da je mjesto sekundarne uporabe ta tri kamena bloka ujedno i mjesto njihova nalaza ili neposredne blizine nalaza, zaključuje da su oni mogli biti uzidani u zapadni dio grada, odnosno u ugao zapadnog i južnog perimetralnog zida antičke *Arve* koji se mogao nalaziti na liniji mogućeg predantičkog zida. U ranim postantičkim razdobljima sve do romanike znatan dio antičkog urbanog prostora vjerojatno nije više bio korišten kao urbani prostor, a mnogobrojni ostaci romaničkih građevina upućuje autora na pretpostavku da značajna urbanistička aktivnost u srednjem vijeku u zapadnom dijelu grada nije obavljena prije X.-XI. st., no neprekinuti kontinuitet života i stanovništva te postojanje sakralnih objekata antičke provenijencije očuvao je u tom dijelu grada antički urbani raster i planimetriju.⁸⁹

Formiranje Raba kao gradskog naselja B. Nedved također veže uz dobijanje municipaliteta, no autorica jasno ističe kako osim potvrda o postojanju gradskih zidina, naslućivanja njihovog areala i ortogonalnog raster, zbog potpune odsutnosti bilo kakvih arheoloških terenskih radova, o izgledu grada se ne zna točno ništa. O arhitekturi unutar grada

⁸⁹ *ibid.*, 172- 174

postoje tragovi u obliku posvetnih natpisa, no i tu je malo arheoloških nalaza. Ipak o prosperitetu grada u jednom trenutku svjedoči epitet *Felix* uz ime grada Raba pronađen na amfori iz Nina. Tim se natpisom uglavnom isticala slava, uspon i prosperitet grada ili zahvalnost za posebne zasluge. Osim spomenute amfore postoji i nekoliko pravokutnih baza iz grada s natpisima posvećenim članovima carske obitelji s kraja II. i početka III. st. Ove nalaze ista autorica datira u doba Septimija Severa te određuje jedno, po njoj veoma prosperitetno razdoblje antičkog Raba.⁹⁰

Svoj pokušaj rekonstruiranja rimskog Raba dao je i M. Domijan. On kao jednu od najvažnijih zadaća ističe ubiciranje glavnog rastera ulica za koji smatra da je nastao još u vrijeme antike. Tako tri uzdužne ulice koje započinju na zapadnom dijelu grada i pružaju se gotovo do istočnog vrha poluotoka, gdje se zbog prirodnog sužavanja otoka mijenja raspored ulica i građevina, nastaju na antičkom rasteru. Na zapadnom dijelu grada zamjećuje pravilan raspored kuća i ulica koji je po njemu sličan uobičajenom rimskom urbanitetu s pravilnim ortogonalnim rasterom ulica. Sasvim logično mu se nameće i potreba ubiciranja glavnog gradskog carda i decumanusa koji vode do glavnog gradskog foruma. Obzirom na gospodarski značaj luke, autor smatra da je sjeverni decumanus koji se nalazi na području današnje Donje ulice mogao biti glavni, no to je donekle u neskladu s logikom kontinuiteta kulturnih mjesta po kojoj bi južna Gornja ulica na kojoj se već u kasnoj antici, pojavom kršćanstva nalaze najvažnije crkve grada, bio najvažniji.⁹¹ Autor ipak konstatira kako zbog samog položaja bližeg luci u kojoj se zasigurno odvijao najveći protok novca, područje decumanusa na kojem se danas nalazi Donja ulica zasigurno je bilo puno prometnije nego područje Gornje ulice.

Nadalje, kao glavni cardo autor spominje poprečnu ulicu koja se s današnjeg Trga slobode spušta k proširenju u luci pred kneževom palačom, gdje je prema njemu vjerojatno bila i antička luka. Spominje i arheološka istraživanja iza današnje gradske lože kojima je ustanovljeno postojanje ulice koja širinom i usmjerenjem doista odgovara pretpostavljenom cardu što svakako ide u prilog navedenoj tezi.⁹²

⁹⁰ NEDVED, 1989, 33, 39

⁹¹ DOMIJAN, 2001, 42; RIZNER, 2012, 39

⁹² DOMIJAN, 2001, 42. Nažalost autor ne navodi tko je ta istraživanja i kada točno proveo tako da se može pretpostaviti da ona još uvijek nisu objavljena.

Po pitanju lokacije najvažnijih građevina antičkog grada, poput foruma s kapitolijem, zaključke autor iznosi samo na primjeru analogija, a kao polazište je istaknuo važnost kulturnih mjesta čiji se smještaj zbog njihovog simboličkog značenja u svijesti ljudi često nasljeđuje. Na tom tragu pretpostavlja postojanje antičkih javnih i kulturnih građevina na mjestima ranokršćanskih kulturnih mjesta o kojima ipak postoji nešto više podataka. Pojavom kršćanstva lagano počinje nestajati štovanje mnogoboštva u službenoj religiji Carstva što kulminira 387. g. kada se kršćanstvo proglašava jedinom religijom, a za kratko vrijeme 391. g. (Teodozije I.) počinje uništavanje poganskih hramova. Nakon uništavanja na istim mjestima dolazi do gradnje ranokršćanskih crkava. Slijedeći tu logiku autor Domijan pretpostavlja da se antički forum nalazio na kraju južnog ili sjevernog decumanusa (ne određuje koji je točno bio glavni) na istočnom dijelu poluotoka gdje dolazi do suženja, a gdje se danas nalazi bivša katedrala. Bitna su pritom istraživanja provedena oko apside bivše katedrale koja su otkrila postojanje višebojnog mozaika kasnoantičke građevine što donekle ide u prilog ovoj tezi.

Kao argument za određivanje Gornje ulice kao bivšeg glavnog decumanusa autor spominje smještaj ranokršćanske bazilike sv. Ivana Evanđelista izgrađene najvjerojatnije u IV. st. na mjestu neke antičke građevine javnog karaktera. To mu omogućuje teoretiziranje o izgrađenosti grada u antici na području cijelog poluotoka do zapadnih zidina kao što su to tvrdili A. Suić i J. Medini.⁹³

U novije vrijeme, ovom problematikom bavili su se i N. Budak te D. Mlacović. Tako autor Budak suprotno J. Mediniju navodi kako se za kamene blokove u kuli sv. Kristofora jedino može navesti da su korišteni prilikom kasnije gradnje kule i još kasnije dodanih klupa, a nikako ih se sigurno datirati u rimsko ili predrimsko doba. Spominjani natpis cara Augusta nalazio se ugrađen u privatno skladište, a prije toga iznad prozora tornja sv. Stjepana koji je u XIII. st. pripadao obitelji Galzigna i nalazio se na trgu ispred crkve sv. Justine. Ako je to mjesto njegovog izvornog smještaja, ono sugerira kako se rimski zid protezao od navedenog trga do Novog trga i dalje u nepoznatom smjeru što bi značilo da je rimski grad početkom I. st. obuhvaćao samo tzv. Stari grad, Kaldanac. No, ni to nije u potpunosti sigurno zbog smještaja dvaju ranokršćanskih

⁹³ *ibid.*, 42- 43

sarkofaga u vrtu „Kuće rapske torte“.⁹⁴ Nadalje, za vrijeme kasne antike i ranog srednjeg vijeka uloga biskupa postaje sve bitnija, o čemu bi mogao svjedočiti položaj katedralnog zvonika za kojeg je Alain Erlande- Brandenburg tijekom posjeta 2004. g. izjavio da bi mogao biti biskupov toranj koji je stajao uz njegovu palaču⁹⁵, a pritom je bitno i da se najšira ulica koja se nalazi na tom dijelu grada pruža od spomenutog tornja do gradske luke⁹⁶ te je vidljiva i na slici XVII. st. (slika 7) iako je danas uvelike pregrađena novogradnjama.

Slika 7: Slika s prikazom grada te Bogorodicom i sv. Ivanom Nepomukom iz samostana sv. Antuna Opata nastala između 1578. i 1665. g. (foto: DOMIJAN, 2007, 64)

Autor tako smatra da je grad izvorno bio puno manji te je njegova ekspanzija počela tek u XI. st., a trajala je do XIII. st. U to vrijeme grad je ekonomski cvao te su se preuređivale značajne

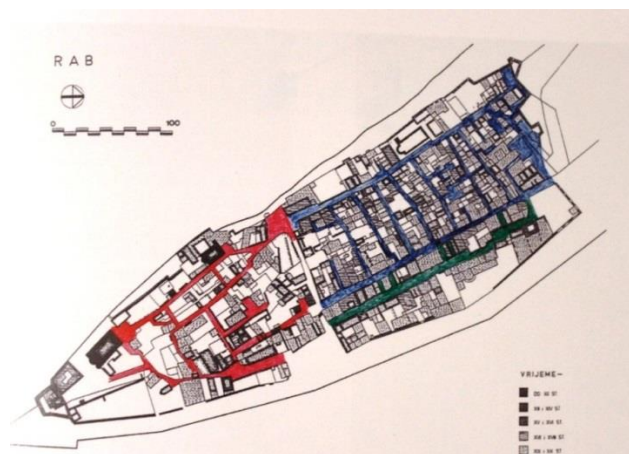
⁹⁴ O ovom lokalitetu biti će više riječi kada će se opisati nova istraživanja Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Padovi, no treba istaknuti kako je taj položaj N. Budak smatrao mogućim dijelom rimskih zidina.

⁹⁵ Danas se većina istraživača slaže s tom tezom, a njoj u prilog idu i tragovi građevina uz zvonik kao i otvor na njegovom prvom katu kroz koji se moglo ulaziti u zvonik.

⁹⁶ BUDAK, 2006, 127- 129

građevine poput katedrale i gradile nove poput dva benediktinska samostana u gradu i dva van grada, franjevački samostan, tri zvonika u gradu i jedan van grada, Knežev dvor, gradski sat i puno privatnih kuća s privatnim tornjevima koji su kasnije uništeni. Ekonomski rast uzrokovao je i demografski, zbog čega je nastala potreba za širenjem grada u vrijeme romanike. Tako je prema N. Budaku tek kasnijim romaničkim pregradnjama zapadni dio današnjeg grada ušao u gradski areal za što kao analogiju navodi područje Prijeko u Dubrovniku. Ističe kako bi u slučaju ranije izgrađenosti cijelog ovog dijela grada u ranom srednjem vijeku moralo postojati i predgrađe, a rapsko je bilo nerazvijeno i nevažno.

Treći dio grada koji obuhvaća Donju ulicu (slika 8) prema ovom autoru nastao je još kasnije, u kasnoj romanici XIII. st., nasipavanjem obale oko današnje Donje ulice koja je vodila na glavni, sjeverni gradski ulaz do kojeg je pak vodio trgovački put koji je povezivao grad sa Supetarskom dragom.⁹⁷ To bi ujedno potvrđivalo kako rimski zid nije išao sve do gradske luke već je taj dio zida bio van zidina grada. Ako se uzme u obzir mogući kasniji nastanak Donje ulice, Gornja ulica se tada nameće kao jedini mogući glavni decumanus. Zidine prema luci koje se nalaze na istoj liniji i danas, vjerojatno su nastale tek nakon tog proširenja.⁹⁸

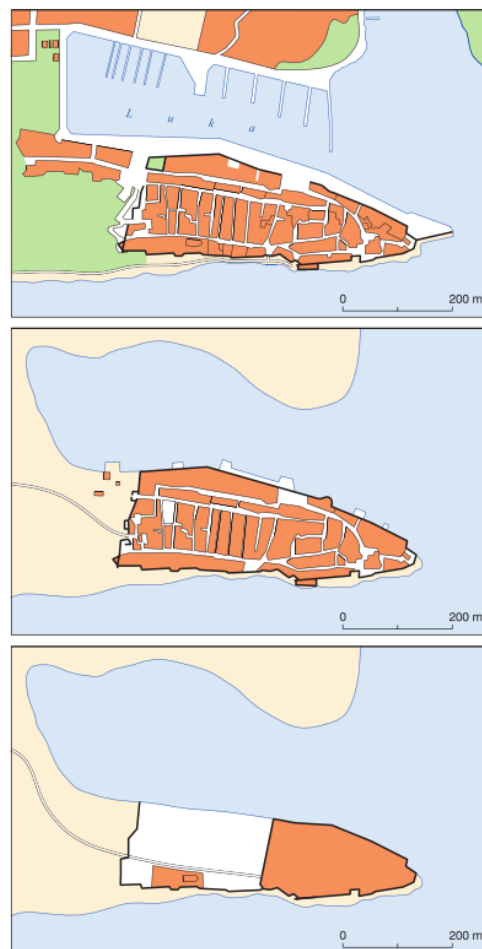

Slika 8. Tlocrt grada Raba s pretpostavljenim fazama razvoja prema N. Budaku: 1. Rimski grad (crveno), 2. Romaničko povećanje grada (XII. i XIII. stoljeće- plavo), 3. Kasnoromaničko povećanje grada (XIII. stoljeće- zeleno). (foto: BUDAK, 2006, 125)

⁹⁷ *ibid.*, 135

⁹⁸ *ibid.*, 133

Autor D. Mlacović daje najrecentniju sliku razvoja grada (slika 9). Prema njemu vrijeme od Crne smrti do sredine XIII. st. bilo je razdoblje kada je Rab imao više stanovnika nego ikada prije i ikada poslije unutar razdoblja od XI. do XIX. st. U samom gradu moglo je živjeti najviše 2 000 ljudi jer je taj broj gornja granica koju je urbani kompleks unutar gradskih zidina u srednjem vijeku mogao podnijeti i po tome bi na stanovnika došlo 20 m² upotrebljive površine. U slučaju veće gustoće naseljenosti u gradu se ne bi mogao izgraditi nijedan veći javni objekat niti uspostaviti ijedna veća javna površina poput trga.

Slika 9: Pretpostavljeni razvoj grada Raba prema D. Mlacoviću. Grad Rab danas, u drugoj polovici XVI. st. i početkom XI. st. (foto: MLACOVIĆ, 2008)

Prema ovom autoru prostor iza rapskih gradskih zidina ni prije kuge u XIV. st. nije bio posve izgrađen jer grad nikada u svojoj povijesti nije istovremeno koristio sav prostor unutar svojih zidina za gradnju objekata. Varoš ili Borgo, naselje tipa predgrađa koje je danas najgušće

izgrađen gradski prostor unutar zidina, bio je sve do XV. st. pun vrtova i praznog neizgrađenog prostora. Počeo se razvijati u XI. st. oko današnjeg samostanskog kompleksa sv. Ivana s kasnoantičkom crkvom i najvjerojatnije romaničkom⁹⁹ crkvicom sv. Martina. Njegova je urbana struktura romanička, slično kao i kod drugih planski građenih dalmatinskih gradova. Mreža ulica počela se razvijati uz Gornju ulicu i završila je u ranom XIII. st. s današnjom Srednjom ulicom.

Grad je sredinom XII. st. bio jedno veliko gradilište, a ako je u njemu živjela samo trećina otočkog stanovništva, već bi ga se prema srednjovjekovnim standardima moglo uvrstiti među srednje velike europske gradove. Na blagoj sjeveroistočnoj padini rta, ispod rapskih sakralnih objekata, prostirale su se kuće i ostale zgrade građana Raba, sve do šljunčane obale na kojoj se nalazila dobro zaštićena gradska luka. Na njenom ulazu, tik uz mol, stajao je Knežev dvor, nova zgrada nastala iz kule unutar zidina. Kompleks unutar zidina bio je potpuno i gusto izgrađen, kameni objekti nastajali su iz ruševina i iz kamenih fragmenata brojnih objekata iz antičkih vremena. Mnogi od njih bili su iskorišteni za opremu domaćih crkava ili kao građevni materijal za private kuće i gradske zidine. Svi najveći rapski sakralni objekti u XII. st. su bili ili novoizgrađeni ili temeljito obnovljeni. Građeni su od najboljeg kamena i to gotovo u isto vrijeme. Objekti brzorastućeg grada pod samostanom nizali su se jedan za drugim u pravilno raspoređenim ulicama koje su se prostirale do nove ulice koja je vodila od vrata pristaništa uzduž obale prema Komrčaru.¹⁰⁰

Donja ulica prema autoru je nastajala usporedno sa širenjem pomorske gospodarske djelatnosti u XII. i XIII. st., a nasipana je obala postala skladišni prostor povećanog grada Raba. Srednja je ulica tek njenim nastankom postala središnja, dok je glavna ulica u gradu postala u XV. st. Varoš je prema Mlacoviću srednjovjekovna tvorevina te nema dokaza za rimsko podrijetlo ovog gradskog prostora. Kamen i blokovi koje je spominjao J. Medini, a koji su uzidani u kulu sv. Kristofora i palaču Nimira, kao i ostaci antičke kamene plastike na palači Dominis, samo dokazuju raspoloživost i upotrebu antičkih ostataka kao građevnog materijala u XV. i XVI. st., a ne kontinuitet naseljenosti tog gradskog prostora iz rimskih vremena. Kulu sv. Kristofora, kakva nam je poznata i danas, dao je 1480. g. izgraditi rapski knez Nikola Loredano,

⁹⁹ bilj. 66

¹⁰⁰ MLACOVIĆ, 2008, 171- 172

a spomenuto kamenje ugrađeno je u taj dio konstrukcije kule, a ne u njegov romanički dio iz XIII. st. s kojim je i predgrađe postalo sastavni dio grada Raba unutar zidina.¹⁰¹

Razvoj Raba od početka XIII. do sredine XIV. st. kao i porast stanovništva i širenje životnog prostora zajednice bio je u skladu s općim europskim populacijskim razvojem toga vremena. No, društveno politički položaj Raba u regiji tog vremena je unatoč brojnosti otočkog stanovništva bio slabiji nego u XI. i XII. st. Razlog tomu je što je razvojem gradova u Europi i širenjem njihove jurisdikcije na okolicu, otočki položaj postao slabost pa je tako rapsko područje doseglo svoje krajnje fizičke političke granice. Sigurnost otoka koja je bila ključna za razvoj u XI. i XII. st., zbog malene površine distrikta postala je nevažan faktor u njegovu razvoju.¹⁰²

Nadalje, područje Kaldanca je prije XIII. st. bilo podudarno s gradom Rabom unutar zidina. Kula kasnijeg Kneževa dvora i utvrde na Katurbu kamo je pripadala i kula obitelji Galzigna, tvorili su obod rapskog gradskog zida u vrijeme koje je opisano u prvoj legendi o čudima sv. Kristofora. Rimski ostaci u Kaldancu dokazuju kontinuitet njegove naseljenosti iz rimskih vremena i sve dok se ne dokaže suprotno, prema Mlacoviću nije isključeno da se opseg grada Raba u razvijenom srednjem vijeku podudara s opsegom rimske Arbe.¹⁰³

Kasnogotičke i renesansne palače rapskog plemstva nalaze se uzduž Srednje i Donje ulice, na njihovom početku (palače Dominis i Nimira) te na njihovom kraju (palače Cernotta i Benedetti), u gradskoj luci (palače Zaro i Dominis) i na gornjem trgu (palače Galzigna i Dominis- Cernotta). Njihov je položaj prema autoru odraz rasporeda gospodarskih funkcija u gradu u XV. i XVI. st. te načina uporabe gradskog areala unutar zidina. Oba glavna gradska prostora, Stari trg ili Katurbo i Gospin trg, *Platea gosci*, jedine su dodirne točke renesansnog i srednjovjekovnog obitavanja rapskog plemstva. U XIV. st i prije njega Srednja ulica nije bila glavni komunikacijski put u gradu; važnija od nje bila je ulica koja je s mola vodila preko lože pred knežev dvor na gornji trg i ulica s naizgled neuglenim imenom *contrata macelli*. Ta ulica, nazvana po mesnici Frane Badoarija, zvanog *Çinçolo*,¹⁰⁴ vodila je iz luke prema katedrali kroz sredinu gradskog predjela Kaldanca. Počinjala je kod pristaništa tvrđave te je prolazila uz

¹⁰¹ *ibid.*, 158

¹⁰² *ibid.*, 160- 161

¹⁰³ *ibid.*, 159

¹⁰⁴ MLACOVIĆ, 2007, 137

komunalnu mesnicu u kojoj se odvijala veleprodaja mesa. Prebivalište najbogatijih pojedinaca i najmoćnijih rapskih plemićkih rodova u srednjem su vijeku bila raspoređena u tim dvijema ulicama. U *contrata macelli* znamo za najmanje tri privatna tornja, a u njima su stanovali obitelj Spario, Krsto de Bubogna, najbogatiji i najugledniji od rapskih *populares de consilio*, rodovi Cernotta, Citadella i Zudenico te najugledniji od svih u ulici, mletački plemić Marin Badoaer.¹⁰⁵ Osim navedenih tornjeva u izvorima se spominje još jedan toranj, *turris nominate Crux*, koji je postojao barem do XVI. st., no kome je pripadao nije jasno.¹⁰⁶

4.2. RAPSKI PRIVATNI TORNJEVI

Kuće kojima je među sobom trgovao najviši sloj u komuni bile su kamene i pokrivene crijepovima od opeke (*coppe*), a dosezale su cijene od 300- 400 libri. Prodavale su se rijetko, tj. samo iznimno, kada se radilo o podjeli imetka ili o preseljenju te bi domovi najbogatijih rapskih plemića, da su bili na prodaju, dosegli i višu vrijednost.

Glavna plemićka boravišta bila su kompleksi zgrada. Njih autor Mlacović rekonstruirao temeljem opisa notarskih zapisa. Središte kompleksa bila je stara obiteljska kula, *turris*, utvrđen romanički stambeni objekt koji je krajem XIV. st. mogao imati i 200 godina,¹⁰⁷ a u vrijeme svoje gradnje služio je i kao oblik samopropagande.¹⁰⁸ U XIII. st. su se oko njega smjestili drveni ili djelomčno zidani pomoćni objekti za služinčad, zaprežnu stoku i (vinske) podrume prekrivene škrljencem ili slamom. Te su pomoćne objekte u kasnom XIII. st. nadograđivali etažama te ih povezivali kamenim stubištima i drvenim hodnicima. Kao posebni objekti, udaljeni od kule, pridružile su im se male kuhinje i preše za ulje, ponekad i peći. Dvorište, a posebno pristup kuli, redovito su bili ograđeni. Podjelom kompleksa između članova roda objekti su se prezidavali, a dvorišta dijelila i odvajala pregradnim zidovima. Imućniji plemići u XIV. st. su pomoćne objekte zamijenili kamenima, a umjesto škrljencem, prekrivali su ih sigurnijim, no skupljim krovnim materijalom od opeke. Prostor koji je za stanovanje koristio

¹⁰⁵ MLACOVIĆ, 2008, 122

¹⁰⁶ MLACOVIĆ, 2014a, 58- 59

¹⁰⁷ BUDAK, 2006, 129- 130. Autor spominje postojanje privatnih tornjeva u Rabu između XI. i XIII. st. NIKOLIĆ JAKUS, 2014, 277, 288. Tornjevi su također služili kao dobra obrambena utvrđenja, no ne samo od stranih neprijatelja već i u slučaju borbi među samom gradskom elitom pogotovo u razdobljima prije XIII. st.

¹⁰⁸ BROGIOLO, CAGNANA, 2012, 146; NIKOLIĆ JAKUS, 2014, 273, 280

rod počeo se širiti izvan kule, na druge objekte, a prostori stambenog dijela počeli su se povećavati.

U nekim dalmatinskim gradovima poput Trogira¹⁰⁹ i Splita poznato je kako su se takvi tornjevi često gradili uz gradske zidine i tako služili kao uporišta moćnih obitelji, ali i ojačanje gradskih fortifikacija, a na takvom položaju se vjerojatno nalazio i toranj obitelji Galzigna. Stoga je obrana gradskih zidina bila privilegija, ali i dužnost plemićkih obitelji, tj. gradskih elita. No, zbog sve snažnijeg Mletačkog utjecaja, vrlo je izgledno da se takve gradnje potiskuju te vremenom i zabranjuju od strane Venecije jer su mogle služiti kao uporišta pobunjenika i otpora protiv njene vlasti.¹¹⁰

Velika je pozornost bila posvećena skladnosti i čvrstoći portala na ulazu u takav kompleks, a tko je mogao, u svojem je uz to uredio i kapelu. Na Rabu su poznate dvije takve kapelice, ona sv. Stjepana u sklopu kule obitelji Galzigna¹¹¹ na Katurbu, uređena u prvoj polovici XIII. st. i nešto mlađa kapelica sv. Marije Pomoćnice u sklopu kompleksa najbogatije rapske neplemenite osobe, populara Krste de Bubogna. Bitno je istaknuti kako je položaj i veličina urbanog posjeda osiguravao legitimnost kao i ekonomsku i društvenu moć urbanim elitama kojima je stambeni kompleks bio jasan statusni simbol koji se prenosio s koljena na koljeno i pritom potvrđivao dugogodišnju ekonomsku moć obitelji.¹¹²

Kompleks kamenih objekata oko kule u XIV. ju je stoljeću počeo dosezati po visini, a riječ *turris* tada je postala generički naziv za kompleks u cjelini koji bi nosio ime obitelji kojoj je pripadao¹¹³ (*turris Bubogna, turris Badoarii*). U drugoj polovici XV. st. neki dijelovi se počinju iznajmljivati za trgovine ili radionice. Takva kula, *turris*, i uz nju kuća, *domus*, kao manji, ali još uvijek čvrst, kameni objekat, tipični su domovi rapskih plemića u srednjem vijeku.

¹⁰⁹ PLOSNIĆ ŠKARIĆ, 2007, 13

¹¹⁰ NIKOLIĆ JAKUS, 2014, 284- 287

¹¹¹ MLACOVIĆ, 2008, 45. Autor navodi kako je ova kula vjerojatno bila kula iz legende o čudima sv. Kristofora s početka XIV. st. i na kojoj je Daniele Farlati u XVIII. st. vidio kamen s natpisom o dodjeli zidina gradu 10. g. pr. Kr., a srušena je 1813. g. BUDAK, 2006, 134, 135, bilj. 36, 57. Autor Budak opisuje kako je 1212. g. Albert de Galzigna tražio dozvolu za gradnju kapele sv. Stjepana na vrhu obiteljske kule što mu je 1213. g. biskup Prodanus odobrio. Kula je morala biti smještena u blizini sv. Justine, na uglu Gornje ulice i ulice koja se s Katurba spuštala prema luci. Osim tornja obitelji Galzigna pisani izvori spominju još neke, a barem jedan od njih je u isto vrijeme bio dio gradskih fortifikacija. Na žalost na slici iz samostana sv. Antuna Opata nastaloj između 1578. i 1665. g. (slika 7) ta kula nije vidljiva.

¹¹² BENYOVSKY LATIN, 2014a, 24

¹¹³ NIKOLIĆ JAKUS, 2014, 273

Nakon što su kuće najmoćnijih rodova na otoku došle u ruke majstora Andrije Alešija te kasnijih graditelja i klesara,¹¹⁴ stambeni prostori predaka njihovih bogatih naručitelja iz XIII. i XIV. st. ostali su u njima prisutni još samo u obliku fragmenata ili čak ni toliko. Najstarija sačuvana rapska plemićka prebivališta, danas znana kao plemićke palače, nisu iz onih vremena, već su iz XV. i iz XVI. st., iz vremena zamaha pomorstva prije no što je otok zapao u loše stanje.

Građevine poput jednostavnih romaničkih zgrada s uskim i plošnim pročeljima, tijesnim prostorijama i malim prozorima sagrađene u XIII. i XIV. st. svojim skromnim srednjovjekovnim izgledom nisu zadovoljavale novo renesansno shvaćanje humanistički odgojenog čovjeka, koji je tražio veću udobnost te težio raskošnijem i prostranijem domu.¹¹⁵ Unatoč kasnogotičkim portalima u stilu kićene “cvjetne gotike”, ti građevinski sklopovi po svojem obliku, funkcionalnim osobinama, a i po položaju u gradu, odišu duhom renesanse, a ne duhom rapskog srednjeg vijeka.¹¹⁶

4.3. DRVENI STAMBENI OBJEKTI

Jedno od pitanja koje se nameće prilikom pokušaja rekonstruiranja gradskog prostora, a koje ističu autori poput N. Budaka i D. Mlacovića, jeste postojanje jeftinijih drvenih stambenih objekata unutar grada. Treba imati na umu kako je romanički Rab bio pretežito drven, a ne kamen grad, kao što se to danas čini jer je i osnovni građevni materijal u srednjem vijeku bilo drvo,¹¹⁷ a ne kamen tako da je većina privatnih stambenih prostora (pogotovo do kraja XIII. st.) bila građena od njega,¹¹⁸ a samo neki bi djelomično bili i kameni.

Štoviše, još od pada Rimskog Carstva, zbog problema opskrbom kamenim materijalom i opekom te kulturnih odnosa s novodoseljenim germanskim narodima, drvena gradnja karakterizira gradski i seoski prostor Italije, ali i dobrog dijela istočnog Mediterana.¹¹⁹ Poznato

¹¹⁴ FISKOVIĆ, 1969, 45

¹¹⁵ *ibid.*

¹¹⁶ MLACOVIĆ, 2008, 121- 122

¹¹⁷ Drvo je također bilo i osnovna gorivna sirovina i to ne samo za grijanje već i za kuhanje, proizvodnju, brodograditeljstvo itd. Više u: MLACOVIĆ, 2014b, 88-89, 99; BROGIOLO, CAGNANA, 2012, 69-75

¹¹⁸ MLACOVIĆ, 2014b, 98; BROGIOLO, 2013, 164- 171

¹¹⁹ BROGIOLO, CAGNANA, 2012, 69- 73

je da su se drveni stambeni objekti gradili u ranom srednjem vijeku u samom centru Rima (slika 10) pa se stoga može pretpostaviti da su i u Rabu zasigurno postojali prije romanike.

Slika 10: Rim, Nerven forum s drvenim kućama IX. st., rekonstrukcija (foto: BROGIOLO, 2013, 176)

Takvi stambeni objekti su se pokrivali pločama škriljevca, a tek kasnije počinje se postupno koristiti crijep. Od druge polovice XI. st. i izrazitije u narednim stoljećima počeo će se graditi drugi tipovi stambenih građevina poput privatnih tornjeva, kuća-tornjeva i konačno pravih palača.¹²⁰ Samo javni i neki privatni objekti bili su od kamena te samo malen dio njihovih ostataka danas tvori stari, srednjovjekovni Rab.

U notarskim spisima iz 1369.-1382. zabilježen je promet sa 104 objekta za stanovanje tipa *domus*, 36 manjih objekata (*casale*) i 18 manjih kućica u distriktu, nazvanih *camarda*. U gradu je najviše bilo prodanih kuća koje su djelomično bile kamene, djelomično drvene, pokrivena škriljcem, dok su neke u cjelosti bile kamene. Kuće za stanovanje najnižih slojeva stanovništva bile su potpuno drvene. Notar je samo u ugovorima za kamene i djelomično kamene kuće izričito navodio materijale gradnje, pa je zato moguće zaključiti da su takvi stambeni objekti u drugoj polovici XIV. st. u gradu još uvijek malobrojni. Najmanje drvene

¹²⁰ BROGIOLO, 2013, 180

kuće nalazile su se ispod minoritskog samostana sv. Ivana, a najjeftinije u predjelu sv. Kristofora.¹²¹

Prema D. Mlacoviću grad Rab se počinje graditi od kamena rastom predgrađa u kasnom XIV. st., a Kaldanac je početkom XX. st. pust i prazan, prije svega zato što su se drveni i stari kameni objekti u njemu održali do XV. st. te su zauzimali znatan urbani prostor. Novi su se kameni srednjovjekovni objekti stoga mogli graditi jedino u predgrađu gdje je bilo dovoljno prostora. Drveni objekti su brzo propadali pa tako već u XV. st. nema njihovog spominjanja u notarskim zapisima, a kameni objekti na Kaldancu srušeni su u razdoblju od XVI. do XIX. st. tako da je taj prostor u XIX. i početkom XX. st. bio hrpa ruševina, a ne park koji danas ostavlja dojam neiskorištenog hortikulturnog prostora.¹²²

Činjenica da je drvo kao materijal kratkog trajanja objašnjava jednim dijelom nedostatak mnogih ranijih građevnih faza grada koji se vremenom nužno mijenjao. Stoga nepostojanje tragova kamene stambene gradnje određenih razdoblja u nekim dijelovima grada poput Donje ulice, ne znači nužno da nikakvi stambeni objekti ranije nisu postojali te je to potrebno imati na umu tijekom daljnjeg analiziranja ovog područja grada.

4.4. ISTRAŽIVANJA MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG CENTRA ZA KASNU ANTIKU I SREDNJI VIJEK SVEUČILIŠTA U ZAGREBU I SVEUČILIŠTA U PADOVI

Kao što je ranije spomenuto, nedavnim istraživanjima provedenim suradnjom Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Padovi u vrtu “Kuće rapske torte” istočno od gradske lože, na vidjelo su izašli nalazi koji bacaju novo svjetlo na dosadašnje spoznaje o najranijim fazama razvoja grada. Spomenuti lokalitet 2006. g. u svom članku spomenuo je N. Budak prilikom čega je istaknuo postojanje dvaju, prema njemu, kršćanskih sarkofaga te ostataka zidina za koje navodi da bi mogle biti rimske.¹²³

¹²¹ MLACOVIĆ, 2008, 120

¹²² *ibid.*, 159

¹²³ BUDAK, 2006, 128. Ovaj dio članka spomenutog autora je zbujujuć jer isti prvo navodi da su spomenuti ostaci rimski zidovi no onda na str. 128 i slici 7 spominje iste kao moguće ostatke kasnoantičkih fotifikacija.

Najnovijim, još neobjavljenim istraživanjima je pak vidljivo kako su spomenuti zidovi dijelovi kasnoantičke fortifikacije nastale u nekom kriznom trenutku. Na to sugerira upravo upotreba spomenutih kasnoantičkih sarkofaga (slika 11 a) kao dijelova zida te način zidanja građevinskom tehnikom *opus incertum* (slika 11 b) kod koje se oba lica zida podižu od priklesanog kamenja koje se međusobno veže mortom ili betonom te jedan od ta dva materijala uz manje kamenje, čini i ispunu zidne mase. Ovom tehnikom se može dosta brzo izgraditi određeni potez zidina, no slabije je kvalitete.

Slika 11: a) ostaci dvaju sarkofaga u vrtu "Kuće rapske torte" b) ostaci kasnoantičkog zida
(foto: autorica)

Ti nalazi potvrđuju kako je barem u jednom razdoblju, u ovom slučaju kasnoantičkom, prostor sjevernije od spomenutog zida bio van gradskih zidina, a samim time i za ovaj rad bitan prostor današnje Donje ulice. Koliko su se kasnoantičke zidine pružale prema istoku, zapadu i jugu također nije sigurno.

Opseg rimskih zidina i dalje je nepoznanica te je samo na razini teorije, no očita hitnost izgradnje ovog dijela kasnoantičkog zida može sugerirati kako su se određeni dijelovi grada u vrijeme izgradnje novijeg, kasnoantičkog poteza zidina žrtvovali¹²⁴ u svrhu što bržeg završetka posla. No, jesu li te zidine sezale sve do poteza na kojem se nalaze današnji ostaci gradskih zidina, a što su tvrdili A. Suić, J. Medini i M. Domijan ostaje pitanjem za daljnja istraživanja. Kameni blokovi nađeni u kuli sv. Kristofora tome ne mogu nikako biti jakim dokazom jer su mogli biti donešeni i s nekog puno daljeg lokaliteta.

¹²⁴ BROGIOLO, 2013, 218. Prema autoru Brogiolu može se zaključiti kako žrtvovanje određenih dijelova grada u vrijeme kasne antike nije bio rijedak slučaj.

Ako se i izuzme mogućnost da su zidine građene u kriznom razdoblju te da se zbog što brže izgradnje iz njih izuzimaju neki dijelovi grada, u vrijeme kasne antike nije općenito neobična pojava smanjenja opsega urbanog areala.¹²⁵

Stoga ostaje mogućnost kako je rimski grad bio veći, no točno koliko veći, bez daljnjih arheoloških istraživanja za sad nije moguće odrediti, a ostaje otvorenim i pitanje što se s tim istim gradom događalo u narednim stoljećima u kojima je on mogao propadati, transformirati se, ali i doživjeti ponovni preporod opsega rimskog grada.

Isto tako, o zidinama koje se prema fra. Brusiću obnavljaju u VIII. st. za vrijeme bizantskog carstva i obuhvaćaju samo najstariji dio grada, tj. Kaldanac,¹²⁶ nema dovoljno dokaza pa je bespredmetno o njima iznositi pretpostavke.

Istraživanja na spomenutom lokalitetu “Kuće rapske torte” također su utvrdila da tijekom romanike taj potez zidina gubi na važnosti te biva reutiliziranim za kasnije nadogradnje poput stambenog objekta koji se naslanjao na zidine. Time se sugerira kako su u zreлом srednjem vijeku postojale novije zidine, no i dalje je pitanje jesu li se one nalazile na mjestu današnjih zidina ili na nekom drugom potezu.

Upravo na ovim primjerima može se zamijetiti koliko su potrebna sustavnija arheološka istraživanja na području grada (ali i otoka) Raba jer samo ona mogu rasvijetliti postojeće dvojbe o procesima razvoja grada Raba ali i općenito drugih gradova s tako dugom povijesti.

U idućem poglavlju analizom građevina Donje ulice pokušati će se dokazati kako je u vrijeme romanike nastala i Donja ulica. Često spominjana u literaturi kao ulica koja je nastala na nasutom terenu bivšeg morskog plicaka ili morske obale¹²⁷ zaista je veoma intrigantna kao graditeljski i urbanistički potez grada.

¹²⁵ Kao primjer može se navesti grad Byllis u južnoj Albaniji o kojemu je 2. ožujka 2016. g. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavanje održala prof. P. Chevalier.

¹²⁶ BRUSIĆ, 1926, 168

¹²⁷ MLACOVIĆ, 2007, 139

5. NASTANAK I SMJEŠTAJ DONJE ULICE

U prethodnom poglavlju iznijete su razne teorije o opsegu gradskih zidina i procesima širenja grada koje su nužne za cjelovitije shvaćanje za ovaj rad ključne problematike koja se javlja prilikom određivanja vremena nastanka Donje ulice. Pritom je jasno vidljivo razilaženje teorija mnogih znanstvenika i istraživača o vremenu izgradnje spomenutog gradskog poteza.

Ono što je najnovijim istraživanjima Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek utvrđeno jeste samo jedna faza u dugom vremenu postojanja grada Raba, no u toj fazi Donja ulica nije unutar gradskih zidna. Stoga se kao ključno pitanje postavlja kada je ona uopće nastala.

Područje na kojem se ulica nalazi često se u literaturi navodi kao rezultat nasipanja terena bivšeg morskog plićaka ili morske obale.¹²⁸ No, treba istaknuti i neke nelogičnost o spominjanom nasipanju ovog prostora šljunkom i drugim materijalima.

Kao prvo se pritom treba postaviti pitanje zašto bi se uopće nasipavao toliki potez gradskog prostora kada je grad imao mjesta za daljnje širenje prema zapadu i Komrčaru? Ova nelogičnost još je jasnija kada se primjeti kako je čak i u slučaju da su ranosrednjovjekovne zidine sezale do poteza današnjih zidina još uvijek bilo dosta prostora za širenje prema zapadu, a pritom bi grad dobio još jače osiguranu stranu prema kopnenom prostoru otoka jer se starije zidine ne bi nužno morale rušiti, a grad bi dobio dvostruku liniju obrane prema zapadu.

Drugo, pragmatičnije pitanje, je o potrebnoj tehnologiji i količini materijala nužnog za nasipanje terena i osiguravanje dobrih temelja za buduće građevine. Pritom je potrebno istaknuti kako je razina tla današnjeg grada Raba za oko jedan metar viša od razine tla starijih faza grada. Svaki takav oblik proširivanja grada za samu komunu bi nužno bio popriličan financijski izdatak.

Dosadašnja istraživanja koja su pokušavala odgovoriti na pitanje o vremenu nastanka Donje ulice koristila su se mahom indirektnim izvorima, tj. pisanim dokumentima poput notarskih zapisa u kojima nužno dolazi do selekcije informacija¹²⁹ koje se zapisuju, a vezane su za funkciju tih dokumenata u kojima su samo neke informacije bile bitne. Stoga su i zaključci

¹²⁸ BRUSIĆ, 1926, 168; MLACOVIĆ, 2007, 139

¹²⁹ BROGIOLO, 1988, 47

izvedeni iz takvih izvora donekle ograničeni te ih je nužno koristiti u kombinaciji s arheološkim i povijesnoumjetničkim istraživanjima.

U ovom poglavlju će se tako pokušati na temelju arhitektonskih tragova dokazati kako je cijeli potez ulice nastao u vrijeme romanike i to vjerojatno u drugoj polovici XII. st. ili početkom XIII. st., a ključni dokazi za takvu dataciju su ostaci romaničkih prozora na Kneževom dvoru s kojim ulica počinje na istoku te na palači Nimira s kojom ista ulica završava na zapadu. Pozicioniranje ovih arhitektonskih detalja na samim krajevima ulice nužno sugerira izgrađenost cijelog ovog poteza ulice u navedeno vrijeme. Nažalost, druge romaničke građevine Donje ulice nisu očuvane, a treba imati na umu kako su neke od njih zasigurno imale drvene dijelove, a možda su i cijele bile izgrađene od tog kratkotrajnog materijala.

Navedena datacija ujedno se poklapa s vremenom kada je grad ekonomski cvao te kada se u njemu događaju brojne pregradnje i novogradnje poput izgradnje novog pročelja tadašnje katedrale, gradnje triju zvonika u gradu i jednog van grada, te je cijeli grad tada jedno veliko gradilište.¹³⁰

Detaljnou analizom ostalih građevina u ulici koje su uspjele preživjeti unatoč brojnim novogradnjama utvrdit će se kako je većina tih objekata doživjela barem još jednu veliku obnovu ili su bile nanovo izgrađene u cjelosti u drugoj polovici XV. st. ili početkom XVI. st., a o tome će ponovno najjasniji dokazi biti ostaci arhitektonskih otvora, ali i arhitektonskih detalja poput ugaonih stupića i plastično istaknutih traka morta. Poput prvog zamaha gradnje u XII. st., obnove XV. st. također su vezane za razdoblje velikog ekonomskog prosperiteta grada. Stoga će se na sljedećim stranicama detaljno obraditi mnogi stambeni objekti Donje ulice prilikom čega će se pokušati odrediti njihove različite faze, ključni arhitektonski detalji kao i shvatiti što se s njima vremenom događalo.

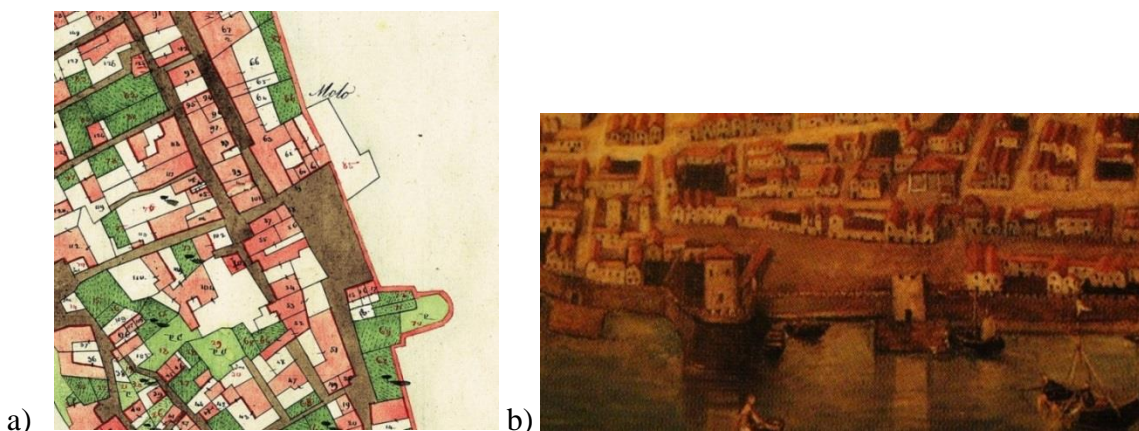
¹³⁰ MLACOVIĆ, 2007, 171- 172

5.1. KOMPLEKS KNEŽEVOG DVORA

Na istočnom uglu Donje ulice nalazi se kompleks kneževa dvora¹³¹ (slika 12) koji je izvorno bio tik uz mol dobro zaštićene gradske luke. Mol danas više ne postoji već je ispred istočnog pročelja dvora izgrađen gradski trg,¹³² a sa cijele sjeverne strane poluotoka grada u XX. st. izgrađena je tzv. obala Petra Krešimira IV.

Pretpostavlja se da je nova zgrada dvora nastala iz kule unutar zidina,¹³³ a impresivni izgled dvora bio je usko vezan s osobama koje su u njoj živjele, rapskim kneževima, sinovima duždeva oženjenih svojim plemenitim sugrađankama ili ugarskim, sicilijanskim i normanskim princezama.¹³⁴ U blizini ovog kompleksa kasnije se grade važniji javni objekti poput gradske lože (XIV. st.) i kule gradskog sata (1509. g.).

Sudeći prema jasno vidljivim razlikama u gradnji različitih dijelova dvora može se zaključiti kako je on vrlo vjerojatno bio skup palača koje nisu bile izgrađene u isto vrijeme.

Slika 12: a) detalj katastarske mape iz 1828. g. na kojoj se vidi kompleks kneževa dvora, mol koji se ispred njega nalazio te obližnji Revelin (foto: DAS, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab) b) detalj slike iz samostana sv. Antuna Opata s prikazanim molom, Revelinom i Kneževim dvorom (foto: DOMIJAN, 2007, 64)

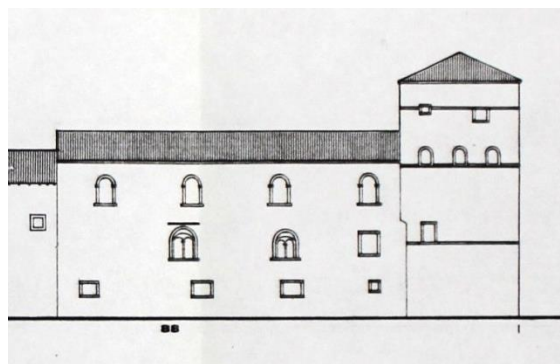
¹³¹ BRUSIĆ, 1926, 159. Autor navodi da se ulica u XX. st. zvala Strossmayerova ulica, a u ranijim razdobljima nosila je i nazive poput *contrata palatii* (očito sugeriranje na postojanje Kneževe palače na kraju ulice) i *contrata s. Andreae in mare* (ovaj naziv pak sugerira postojanje istoimene crkve, no jedino pisani tragovi spominju postojanje te crkve, no ne u Donjoj već u Srednjoj ulici preko puta palače Marinelis) ili *contrata inferior*.

¹³² MLACOVIĆ, 2008, 152, bilj. 365. Još u prvoj polovici XIV. st. prema Mlacoviću prostor ispred Kneževa dvora je bila morska obala i nije se smatrao trgom.

¹³³ MLACOVIĆ, 2007, 171- 172. Autor ne objašnjava kojem vremenu bi ta kula i zidine izvorno pripadale.

¹³⁴ MLACOVIĆ, 2008, 172

Tako je prema nekolicini autora najstariji sačuvani dio vanjskog plašta kompleksa južno krilo sklopa koje oblikuje sjeverno ulično pročelje kraja Donje ulice (slika 13). Upravo na ovom pročelju koje je doživjelo rekonstrukcije nakon požara 50-ih godina autor Domijan zamjećuje romaničku stukturu zida pravilno uslojenog pritesanog kamenja (slika 14) što ga navodi na zaključak kako je to pročelje izvorno bilo ožbukano. Osim zida koji svojom strukturom sugerira nastanak u romanici na prvom katu nalaze se i dva romanička prozora, točnije bifore (slika 15) isklesane od rapske breče. One svojim stepenastim uvlačenjem srpastih lukova pokazuju jasne romaničke karakteristike, a na tom položaju otvarale su izvana veliku dvoranu za okupljanje općinskog vijeća.¹³⁵

Slika 13: Južno krilo sklopa Kneževa dvora 1974. g. (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Slika 14: Zid južnog krila Kneževa dvora s pravilno uslojenim pritesanim kamenjem te dvije romaničke bifore (foto: autorica)

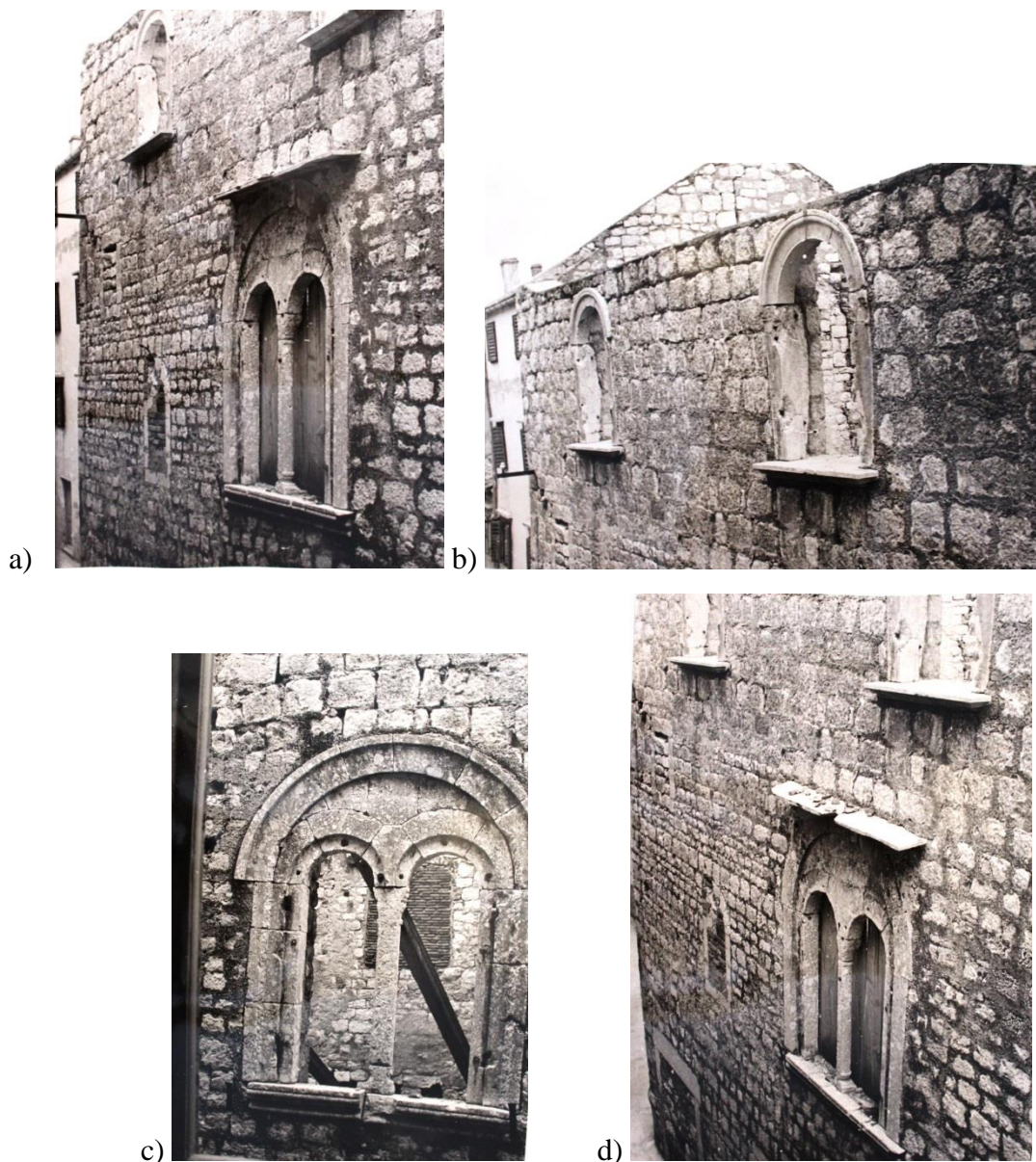
¹³⁵ DOMIJAN, 2007, 187- 188; FISKOVIĆ, 1952, 130; BRUSIĆ, 1926, 168. Autor Brusić navodi da su kula i južno krilo palače u vrijeme pisnja njegovog rada, 1926. g., pripadali Josipu Dominis što objašnjava zašto se na ponekoj fotodokumentaciji i starijem izvoru literature taj dio naziva velikom palačom Dominis. Prizemlje je u to vrijeme služilo za spremište i pivnicu.

Slika 15: a) zapadna bifora b) istočna bifora (foto: autorica)

U prizemlju istog pročelja danas se nalazi pet pravokutnih prozora od kojih su tri u obliku položenog pravokutnika, dok su ostala dva prozora oblika uspravnog pravokutnika. Na prvom katu osim spomenutih bifora nalazi se još jedan prozor u obliku uspravnog pravokutnika te jedna lučno zaključena monofora. Drugi kat je otvoren s četiri pravokutna lučno zaključena prozora koji su najvjerojatnije elementi pregradnje iz druge polovice XV. st.¹³⁶ Svi spomenuti prozori ovog pročelja (osim bifora) nemaju posebne stilske karakteristike te djeluju mlađe i temeljito restaurirano. Osim nejasnoća vezano uz njih, i sam zid koji je po Domijanu romanički, u trenutnom stanju gdje su sljubljenice kamenja zafugirane, nije lako čitljiv. Stoga je od neprocjenjive vrijednosti fotodokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci na kojoj se razlike u slojevima kamenja zida bolje vide (slika 16) kao i tragovi zatvorenih prozora na prvom katu te portala u prizemlju. Na njima je zamjetljivo da je monofora na prvom katu u vrijeme restauracije zida bila zatvorena, kao i kvadratni prozor iznad nje od kojeg danas nema traga na pročelju.

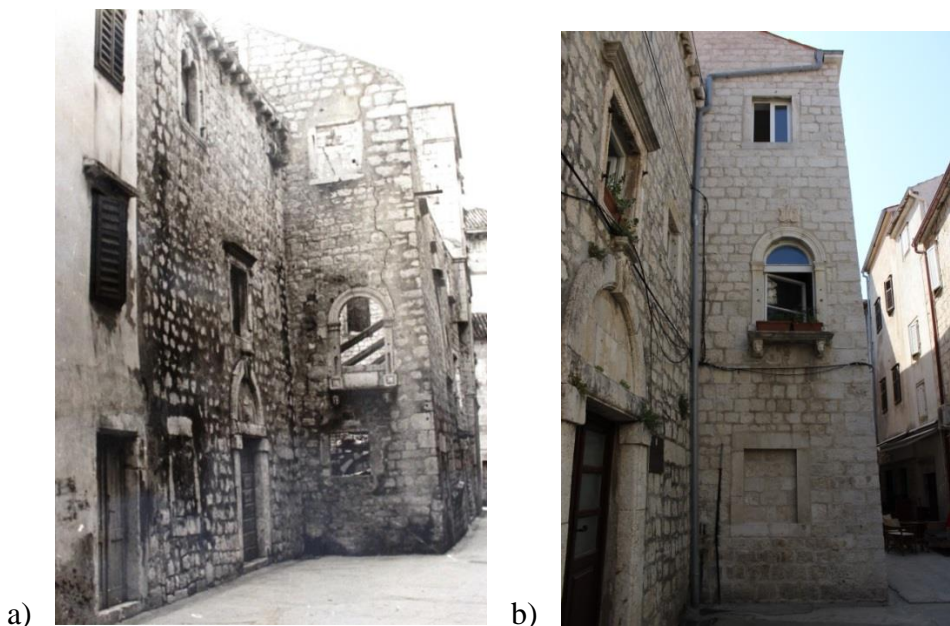
¹³⁶ DOMIJAN, 2007, 188

Slika 16: Južno pročelje Kneževa dvora, 1947. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) a) prvi kat b) drugi kat c) istočna bifora prvog kata d) fotografija s vidljivim tragovima zatvorenih prozora na prvom katu te portala u prizemlju

Osim promjena vezanih za prozore može se primjetiti i ranije postojanje portala (slika 16 d) na zapadnom uglu pročelja. Spomenuti trag portala mogao bi objasniti zašto se na fotografijama istog vremena vidi jasna reška na zapadnom uglu građevine (slika 17 a). Naime, ako je portal stajao tako blizu uglu građevine kao što se po fotografiji može zaključiti, onda je i statički najslabija točka toga pročelja upravo bio zapadni ugao pa iako autor Domijan navodi da

je to pročelje doživjelo restauraciju zbog požara,¹³⁷ građevina je zasigurno i ranije bila oštećena te joj je bila potrebna obnova.

Slika 17: Zapadni ugao južnog pročelja Kneževog dvora a) 1947. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) b) danas (foto: autorica)

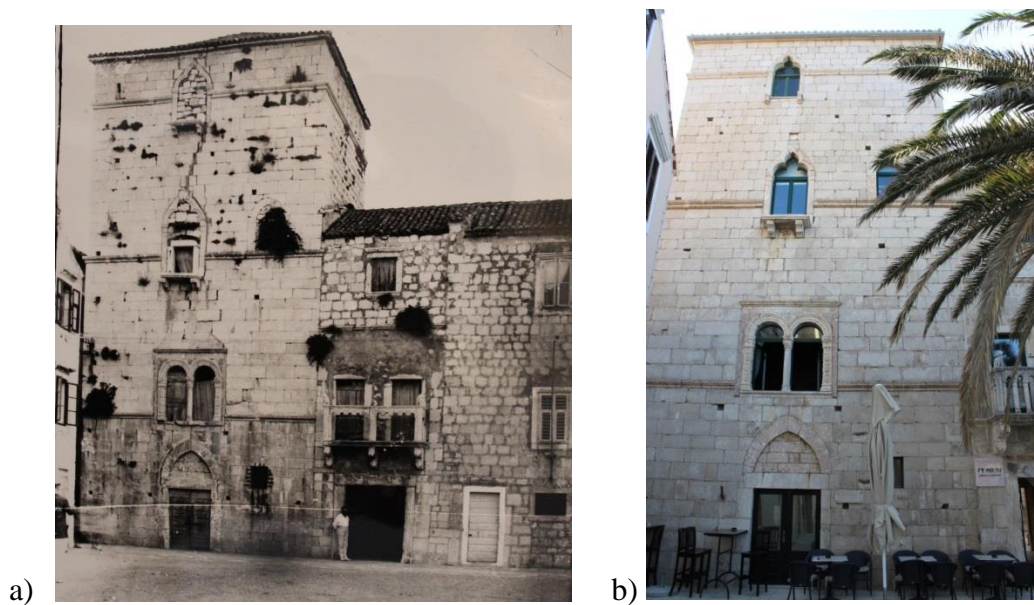
Na spomenutom zapadnom uglu također se nalazi nekoliko otvora. U prizemlju se danas nalazi zatvoreni pravokutni prozor koji je još 1947. g. bio otvoren. Na prvom katu je pak dekorativno razrađen, pravokutni lučno zaključeni prozor. Prozorsku klupčicu toga prozora nose dvije konzole u obliku lavljih glava, a iznad tjemnog kamena luka postavljen je motiv dvojnog lijljana. Doprozornici su dekorirani kapitelima i bazama te svaki od njih ima dvije rupe koje su vjerojatno služile za umetanje drvene stolarije, a luk kojim je prozor zaključen višestruko je profiliran. Drugi kat otvoren je pravokutnim uspravnim prozorom bez ikakve dekoracije.

Okosnicu kompleksa dvora čini ugaona kula (slika 18) na njegovom istočnom uglu. Sagrađena je od fino klesanih krupnih kvadrata bijelog vapnenca te se za nju također navodi da je izvorno romanička.¹³⁸ No, i ona je zbog dugotrajne zapuštenosti bila veoma oštećena te je

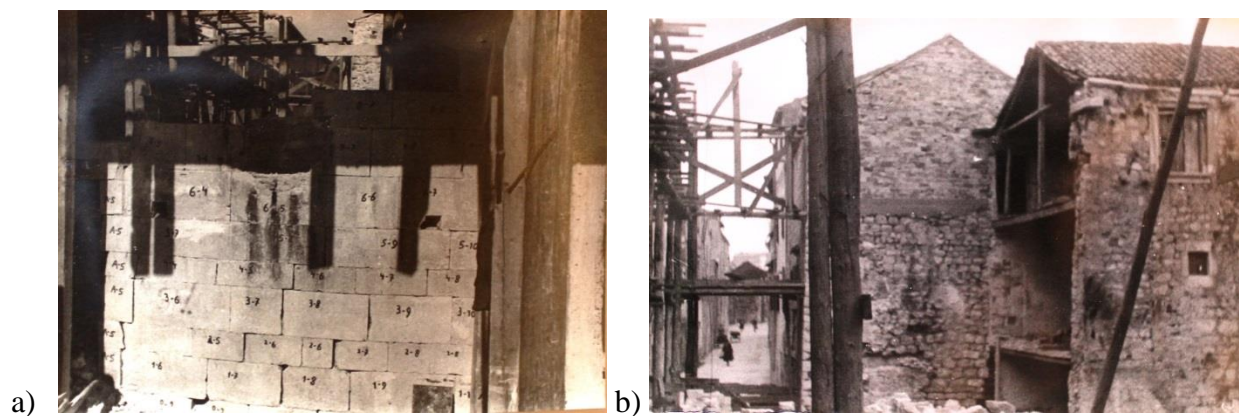
¹³⁷ *ibid.*, 187

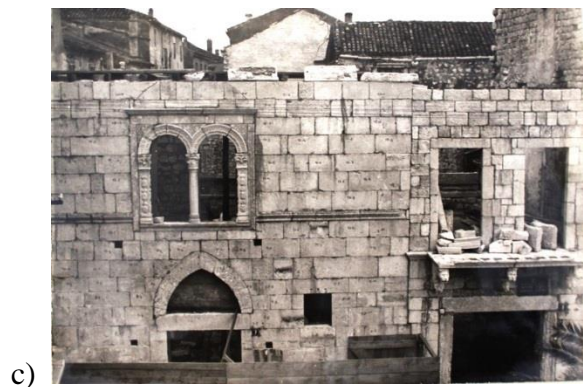
¹³⁸ *ibid.*; SCHLEYER, 1914, 146. Autor Schleyer navodi da je kula najkasnije iz XIII. st.

morala biti podvrgnuta opsežnim restauratorskim zahvatima tijekom kojih je cijela rastavljena (slika 19).

Slika 18: Kula Kneževa dvora a) 1925. g. (foto: Vladimir Horvat, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) danas (foto: autorica)

c)

d)

e)

f)

g)

Slika 19: a) numerirani kvadri kule tijekom rušenja 20.10.1947. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) b) stanje 15.11.1948. g. na kojem se vidi istočni zid južnog krila dvora. (foto:

prof. A. Perc, Konzervatorski odjel u Rijeci) c) radovi na restauraciji- 6. mjesec 1955. g. (foto: Šerak, Konzervatorski odjel u Rijeci) d) zapadna strana kule i južnog krila za vrijeme restauracije 1954. g. (foto: Šerak, Konzervatorski odjel u Rijeci) e) 1953. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) f) sjeverozapadni ugao kule u radu 1954. g. (foto: Šerak, Konzervatorski odjel u Rijeci) g) istočna strana kule za vrijeme radova 1954. g. (foto: Šerak, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Kula je podijeljena u četiri etaže s plastički istaknutim vijencima rapske breče čiji ružičasti tonovi daju ovoj građevini od bijelog kamena, određeni koloristički efekt. U prizemlju istočne strane nalazi se portal prijelaznih romaničko-gotičkih karakteristika s lukom lunate od rapske breče koji je kombinacija srpastog i šiljastog luka zbog čega se portal datira u XIV. st.,¹³⁹ a sličan portal vidljiv je i na obližnjoj crkvi sv. Nikole (slika 20 b) pored gradske lože. Pored portala sa sjeverne strane nalazi se i maleni pravokutni prozor.

Izvorna artikulacija pročelja i ostalih otvora izgubljena je u pregradnji s kraja XV. st. (oko 1500. g.), kada je na prvom katu kule dodana monumentalna bifora bogato ukrašena reljefnim festonima na doprozornicima i kapitelima sa sučeljenim dupinima. Polukružni lukovi bifore te kanelirani razdjelni stupić također su bogato dekorirani motivima poput astragala i denta. Neki dijelovi bifore također su napravljeni u breči čime je ona dodatno koloristički istaknuta. Bifora se pripisuje radionici majstora Petra iz Trogira koji je uz majstora Alešija najvažniji kipar koji djeluje na otoku XV. st.

Pretpostavlja se da se u to vrijeme mijenja i vertikalna podjela kule dodavanjem dviju gotičkih monofora trolisnih lukova koje sijeku plastički istaknute vijence rapske breče.¹⁴⁰ Lukovi su dodatno dekorirani motivom izmjeničnih zubaca, a kapiteli doprozornika i prozorska klupčica nižeg prozora, motivom dijamantnog niza. Uz dekorirani prozor na prvom katu nalazi se još jedna jednostavna lučno zaključena monofora. Sve tri monofore imaju pojedine dijelove izrađene u rapskoj breči te neke u bijelom vapnencu.

Ovakva promjena vanjskog izgleda Kneževa dvora dodavanjem tipično venecijanskih prozora trolisnih lukova, može se povezati s Mletačkom vladavinom kada se u dalmatinskim

¹³⁹ DOMIJAN, 2007, 188

¹⁴⁰ *ibid.*, 189

gradovima renoviraju i rekonstruiraju komunalne palače kao sjedišta novih kneževa (kapetana-kneževa). Izgled palače morao je tada simbolizirati dobru i organiziranu vladu kao i odanost *Serenissimi*.¹⁴¹

Rezidencije Venecijanskih časnika ovih prostora bile su u pravilu dio javnog prostora često se nalazeći u urbanom središtu (najčešće u staroj komunalnoj palači) blizu gradske lože kao što je bio slučaj na Rabu. Slijedeći osvajanje Dalmacije u XV. st. Venecija je odmah počela obnavljati građevine, počevši s fortifikacijama, a nakon što bi se garnizoni smjestili u gradu, ostale javne građevine bi se popravljale ili nanovo gradile. Pritom je mletačka vlada puno pažnje pridavala popravku komunalnih palača što je bilo jako vidljivo u XV. i tijekom XVI. st.¹⁴²

Činjenica da je Venecija osvojila Dalmatinske gradove u XV. st. kada su oni već bili formirani, ograničavala je njezine pokušaje urbanizacije na renovacije i adaptacije postojećih građevina. U većini Dalmatinskih gradova tako su komunalne palače samo adaptirane, a njihova povijest osiguravala je Veneciji legitimitet nasljednika. Kako bi se ranija prošlost zaboravila, vladajući su palače mijenjali s minimalnim arhitektonskim detaljima, no onim koji su očito bili venecijanskog podrijetla, poput rapskih monofora trolisnih lukova. Tako se izgledom, simbolima, funkcijom i imenom (ne više komunalna nego kneževa palača) pokazivalo da je Venecija “zakonito naslijedila Dalmaciju”.¹⁴³

Slika 20: a) Luk lunete portala Kneževa dvora b) Crkvice sv. Nikole s portalom XIV. st.
(foto: autorica)

¹⁴¹ BENYOVSKY LATIN, 2014b, 602

¹⁴² *ibid.*

¹⁴³ *ibid.*, 605

No, obzirom da je Rab i prije tog vremena u više navrata bio pod Mletačkom vlašću Kneževa palača mijenjana je za mletačke kneževe i ranije. Poznato je da je rapski knez Marco Machieli (knez od 1280. g.) za dogradnju komunalne palače i arsenala komuni krajem XIII. st. posudio 2436 libri. Koje su to pregradnje točno bile, danas nije poznato. No, usporedba s troškovima gradnje nove dvorane mletačkog Velikog vijeća u Duždevoj palači 1340. g. koji su iznosili 9500 dukata i to bez troškova oslikavanja i pozlate, pokazuje iznimno veliku razliku u financijskoj i političkoj moći. Ostali radovi na novoj dvorani su pak bili procijenjeni na 2000 dukata, tako da su ukupni troškovi iznosili 36800 libri ili čak 15 puta onoliko koliko su iznosili troškovi za rapski Knežev dvor, ili pak 7 puta više no što su vrijedile najraskošnije zadarske privatne kuće.¹⁴⁴

Nadalje, poznato je i da su se 1334. g. iz Venecije donosili brodovima materijali za popravak Kneževa dvora i njegove cisterne, glavnog mola, gradskog tornja, lože, kamenog mosta sv. Gervazija, zidina i gradskih vrata.¹⁴⁵ Navedeni podaci potvrđuju kako je rapska kneževa palača i prije XV. st. bila mijenjana ne samo od gradske komune već i od strane Venecije čija vladavina tada još uvijek nije bila skroz učvršćena.

Na sjevernoj strani kule kneževog dvora završni kat nosi četiri jednostavne monofore polukružnih završetaka dok se na južnoj strani na prvom katu nalazi samo jedan prozor u obliku uspravnog pravokutnika koji prekida vijenac rapske breče. Jedan dio kule se na toj razini lomi i nastaje tzv. “zub” iznad kojeg je kula šira nego u prizemlju južne strane. Iznad prozora prvog kata te odmah iznad vijenca drugog kata, nalaze se tri jednostavne polukružno zaključene monofore poput onih na sjevernoj strani. Vijenac trećeg kata prekidaju dva prozora, jedan kvadratnog oblika te drugi u obliku uspravnog pravokutnika.

Kao što se zamjećuje na katastarskoj mapi 1828. g. (slika 12 a), ali i analizom različitih visina dijelova istočnog krila Kneževa dvora, ono je nastalo spajanjem nekoliko građevina i njihovim nadograđivanjem. Tik uz kulu istočnog ugla nalazi se dio kompleksa kroz čiji se pravokutni portal danas ulazi u otvoreno dvorište, a iznad tog portala nalazi se balkon (slika 21) s

¹⁴⁴ MLACOVIĆ, 2008, 123, 153. Prema autoru knez Michieli je brinuo o utvrđivanju distrikta na Pagu i uvažavanju rapskih gospodarskih interesa na kopnu te o stanju rapskih javnih građevina. Kneževa dužnost bila je briga oko dobrobiti rapske katedrale čiju je obnovu isti poticao 1287. g. (započela je ranije oko 1278. g.) i dijelom financirao. Obnova katedrale trajala je barem 30 godina, sve do duboko u prvo desetljeće XIV. st.

¹⁴⁵ *ibid.*, 151

renesansnom balustradom bogato dekoriranom vegetabilnim motivima.¹⁴⁶ Balkon nose tri dvostruke konzole u oblicima lavljih glava. Na uglovima balustrade također se nalaze dva sjedeća lavlja lika te se ova cjelina datira u početak druge polovine XV. st. i pripisuje krugu radionice majstora Petra Trogirana.¹⁴⁷ Nakon restauratorskih zahvata 50ih godina, balustradi su dodani balustri te su temeljito obnovljeni dijelovi iznad balkona, poput plastički istaknutog vijenca (koji se položajem ne podudara s vijencima kule već se nalazi između vijenaca prvog i drugog kata kule) te pravokutnog prozora s plastički istaknutom prozorskom klupčicom i natprozornikom.

Slika 21: a) 1925. g. prije početaka restauracije (foto: Vladimir Horvat, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) danas (foto: autorica)

U skromno unutrašnje dvorište prolazi se kroz hodnik koji je nadsvođen bačvastim svodom, a uz unutrašnji istočni zid, tik uz ulazni portal, nalazi se jasan trag ranijeg polukružnog zaključenog portala (slika 22 a). Unutrašnje dvorište također je doživjelo puno pregradnji pa se

¹⁴⁶ BRUSIĆ, 1926, 168. Autor navodi zanimljivost kako su se s tog balkona čitali proglasi narodu.

¹⁴⁷ DOMIJAN, 2007, 191

danas na njegovo sjeverno krilo naslanja pristupno stubište koje vodi na trijem. Ispod stubišta se nalaze svodovi koji se oslanjaju na središnji stup te se ispod istog stubišta vide i tragovi starijih zidnih otvora (slika 22 b).

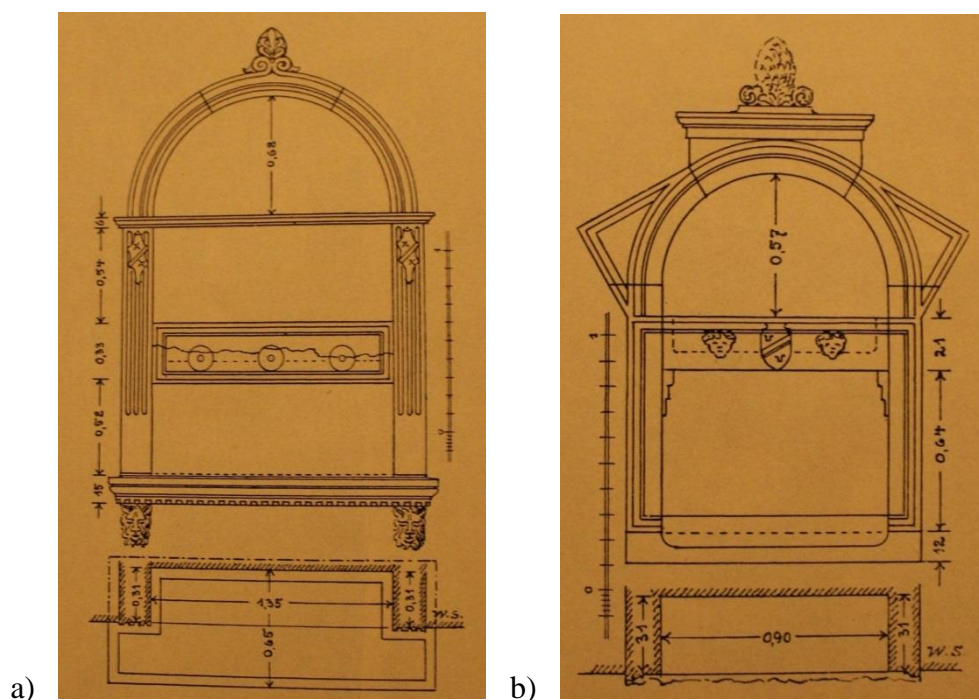
Slika 22: a) tragovi polukružno zaključenog portala b) stup i svodovi koji nose trijem te u pozadini vidljivi tragovi vjerojatno ranijeg portala (foto: autorica)

Unutrašnje prostorije kneževa dvora također su u cijelosti preoblikovane, iako danas građevina ima gotovo istovrsnu funkciju onoj izvornoj, tj. središte je gradskog vijeća i poglavarstva.

Kao što je ranije navedeno, za Venecijansku Republiku je bilo veoma važno da se kneževi smjeste u najbitnijim građevinama grada, ali i da to budu javne, a ne privatne palače. Time su njihove rezidencije bile prvenstveno javno vlasništvo, što je pak trebalo onemogućiti da kneževe palače postanu spomenici jednog posebnog kneza i to prvenstveno kroz dekoraciju

palače obiteljskim znakovljem. Novi venecijanski autoritet se na građevinama isticao nezaobilaznim krilatim lavovima sv. Marka. Simbol sv. Marka može se pronaći u svim gradovima pod Venecijanskom vlašću i to puno češće nego simboli bilo kojih vladara predvenecijanskog vremena. On je istovremeno bio simbol države ali i vjere.¹⁴⁸ Zanimljivo je kako takvih krilatih lavova u Rabu danas nije ostalo, no motivi lavova kao konzola vrlo su česti pa se mogu pronaći po cijelome gradu, počevši od Kneževa dvora do palače Galzigna u Donjoj ulici, Marinelis u Srednjoj ulici itd.

Iako kneževi nisu smjeli ništa popravljati niti dodati palači bez dozvole venecijanskog senata, to nije sprječilo mnoge od njih da interijer palača ukrase obiteljskim grbovima¹⁴⁹ što se događalo i u Rabu. Tako je poznato kako su se u unutrašnjosti palače nalazila dva renesansna pila (slika 23) s grbovima nepoznatih venecijanskih kneževa te nadstrešnica kamina (slika 24), vjerojatno iz doba kneza Nikole Loredana (1481.-1484.),¹⁵⁰ koja se danas nalazi u rapskom lapidariju.

Slika 23: Dva renesansna pila Kneževe palače (foto: SCHLEYER, 1914, 148, 149)

¹⁴⁸ BENYOVSKY LATIN, 2014b, 579, 598

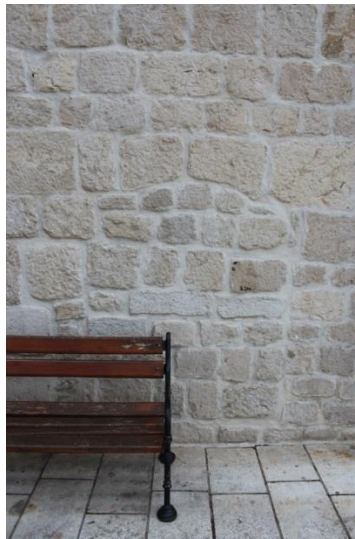
¹⁴⁹ BENYOVSKY LATIN, 2014b, 606

¹⁵⁰ MLACOVIĆ, 2008, 159

Slika 24: Nadstrešnica kamina Kneževa dvora (foto: FISKOVIĆ, 1987, 329)

Ostatak istočnog krila dvora je jednostavna građevina pravokutnog tlocrta s recentnim otvorima u prizemlju (tri portala u obliku uspravnog pravokutnika i dva prozora u obliku uspravnog pravokutnika) te na prvom i drugom katu (po tri prozora u obliku uspravnog pravokutnika) kao rezultat pregradnje u XIX. st.¹⁵¹ Kao jedan od mogućih ranijih tragova vidljiv je zazidani trag vrata u sjeveroistočnom uglu (slika 25) dvora čija funkcija nije sasvim jasna, no pretpostavlja se da su mogla služiti kao izlaz za kneza u mogućim kriznim situacijama kada bi bijeg brodom bio jedina opcija.¹⁵²

Slika 25: Zazidani trag na sjeveroistočnom uglu dvora (foto: autorica)

¹⁵¹ BRUSIĆ, 1926, 168. Prema autoru u sjevernom krilu palače 1926. g. nalaze se u prizemlju spremišta i dućan, na prvom katu službeni uredi, te na drugom privatni stan.

¹⁵² Za ovo moguće objašnjenje zahvaljujem se prof. Dušanu Mlacoviću koji je isto iznio tijekom usmenog razgovora o ovom kompleksu.

No, kao i ostatak građevine i ovaj dio doživio je restauratorske zahvate (slika 26) prilikom kojih su neki dijelovi rastavljeni. Iako se iz fotodokumentacije vidi da su gornji dijelovi istočnog krila skidani, ne zna se do koje razine. Isto se dogodilo i sa sjevernim zidom koji je sudeći prema fotografijama, najviše restauriran zbog čega je teško iznositi zaključke temeljene na analizi zida i tragova koje cijeli ovaj dio kompleksa dvora nosi. No, ono što je vidljivo i danas na sjevernom zidu istočnog krila, a vidljivo je i na fotodokumentaciji iz 60ih godina, jeste uzidani grb iznad prozora prvog kata (slika 27). Grb je veoma oštećen, no može se zamijetiti sličnost s biskupskim grbom Malipietro koji danas nalazimo u luneti portala¹⁵³ iz Donje ulice (iz XVII. st.). Na grbu uzidanom u sjeverni zid Kneževe palače vidljivi su pak tragovi mogućeg motiva izmjeničnih zubaca koji su grb uokvirivali. Osim ovog ulomka, na fotografijama se ističe i trag zatvorenog pravokutnog prozora u prizemlju što sugerira kako je ovaj zid zasigurno imao više fazi gradnje.

a)

b)

c)

d)

¹⁵³ DOMIJAN, 2007, 184

Slika 26: a) Sjeverni zid dvora 20.2.1968. g. (foto: V. Perčić, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) faza demontiranja 1969. g. c i d) 12.9.1969. g. (foto: Malinarić, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Slika 27: Uzidani grb u sjeverni zid Kneževa dvora (foto: autorica)

Brojni arhitektonski detalji ovog kompleksa potvrđuju da je dvor više puta mijenjan i dograđivan kao i da je bio građevina iznimne važnosti niz stoljeća. Provedeni restauratorski zahvati su dakako bili nužni kako bi građevina do današnjeg dana uopće opstala, no oni također i kompliciraju, štoviše onemogućuju, izvođenje dubljih zaključaka o vremenu nastanka različitih dijelova građevine analizom stratigrafije zida. Stoga se mnogi tragovi vidljivi na zidovima, trenutno ne mogu sasvim razjasniti te zaključci ostaju samo na razini teorija. No, ono što je zato iznimno bitno jesu povijesnoumjetničke analize arhitektonskih otvora kao i povijesne činjenice koje omogućuju povezivanje nastanka tih dijelova s određenim političkim, ekonomskim i društvenim promjenama, kao što je to bio dolazak Mlečana na vlast, a upravo postojanje romaničkih bifora na ovom kompleksu ključno je za određivanje vremena nastanka za ovaj rad bitne Donje ulice.

5.2. REVELIN I KONZOLE

Odmah nakon osvajanja područja početkom XV. st., Venecija je obnavljala uništene dalmatinske gradove, no pritom je o svom trošku obnavljala samo javne građevine te one koje su bile prioritete poput fortifikacija. Privatne građevine i tornjevi obnavljali su se najvjerojatnije o trošku privatnih osoba. Venecijanci su puno ulagali u snažne fortifikacije jer su one bili projekti

prilagođeni venecijanskim vojnim i političkim interesima. Vremenom su i neke druge građevine počele reprezentirati novi autoritet s nezaobilaznim krilatim lavovima sv. Marka.¹⁵⁴

Politički autoritet nad gradovima iskazivao se kontrolom nad bitnim građevinama grada koje su označavale politički legitimitet. Zauzimanjem i pregrađivanjem takvih struktura brisalo bi se sjećanje i simboli prošlih vladara, a fokus se stavljao na obnavljanje fortifikacija jer su one bile osnova sigurnosti.¹⁵⁵

Promjene u vojnoj tehnologiji zahtijevale su gradnju čvršćih bastiona jer su srednjovjekovni tornjevi i citadele postali vremenom beskorisni. Tako se u drugoj polovici XV. st. fortifikacije mijenjaju kako bi odgovorile promjeni artiljerije te unatoč visokim troškovima Venecija gradi kroz XVI. st. nekoliko neosvojivih utvrda.¹⁵⁶ Tako dolazi i do gradnje rapskog Revelina.

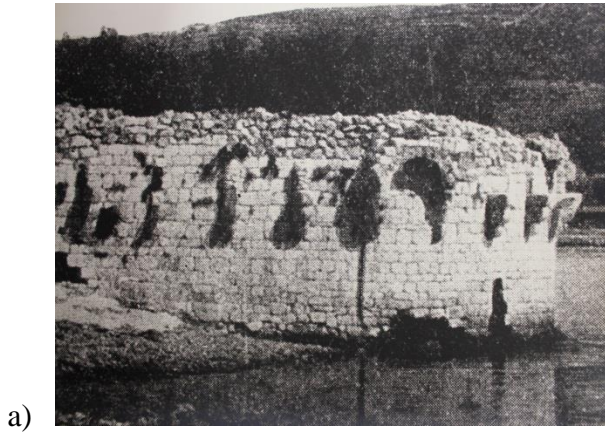
Rapski Revelin (slika 12, slika 28) se nalazio na mjestu današnjeg turističkog ureda, a uz njega je bila glavna gradska mesnica na čijem je mjestu pak današnja lučka kapetanija. On je 50ih godina XX. st. u potpunosti uklonjen, a prostor ispred njega je poravnan. O njegovom djelomičnom izgledu može se zaključiti na temelju fotodokumentacije, a iznimno je bitno pritom zamijetiti konzole koje su nosile njegove vanjske dijelove. Takve slične konzole danas se mogu pronaći s unutarnje strane zida dvorišta Doma hrvatskih branitelja domovinskog-obrambenog rata grada Raba (slika 29) koji je u neposrednoj blizini sklopa Kneževa dvora (slika 29 d) koji je i sam smješten u građevini koja je očito više puta pregrađivana. Konzole su bile građene od tri, s vanjske strane zaobljenja kamena, od kojih je donji bio najmanji, a gornji najveći. Gornji dijelovi tih konzola danas su prerađeni ciglama i cementom, no sudeći po donjim dijelovima može se zaključiti kako su konzole istovremene sa zidom čime se datacija tog dijela zida smješta najvjerojatnije u XV. st.

Same konzole nemaju na sebi nikakvih dekorativnih detalja što je u skladu s njihovom primarnom funkcijom nosača različitih konstrukcija. Jedini zamjetljiv detalj jeste pokušaj profiliranja na najistočnijoj konzoli (slika 29 c) od njih ukupno pet.

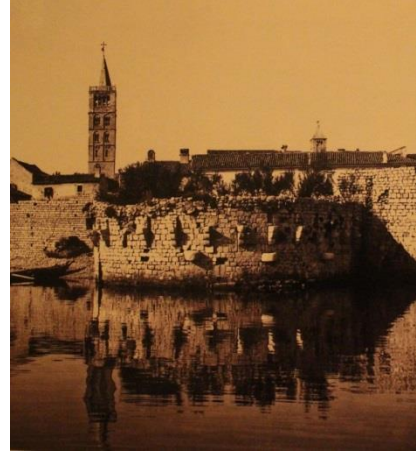
¹⁵⁴ BENYOVSKY LATIN, 2014b, 579

¹⁵⁵ *ibid.*, 581

¹⁵⁶ *ibid.*, 601- 602

a)

b)

c)

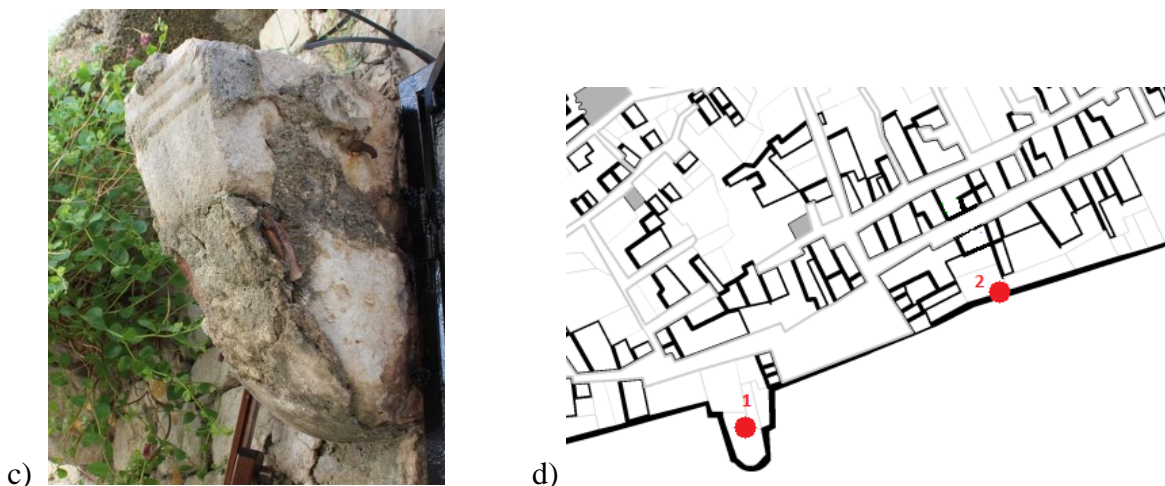
Slika 28: Rapski Revelin a) (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) b) (foto: MLACOVIĆ, 2007) c) ostaci starog Revelina 1954. g. (foto: Šerak, Konzervatorski odjel u Rijeci)

a)

b)

Slika 29: a, b i c) konzole s unutarnje strane zida dvorišta Doma hrvatskih branitelja domovinskog-obrambenog rata grada Raba (foto: autorica) d) položaj Revelina i konzola na karti grada

Pitanje koje se o cijelom sjevernom potezu zidina nameće jeste kada su one uopće izvorno napravljene jer se grad prilikom pomorskih napada branio s druge, južne strane zbog čega sa sjeverne strane ranije nije bio toliko ugrožen.

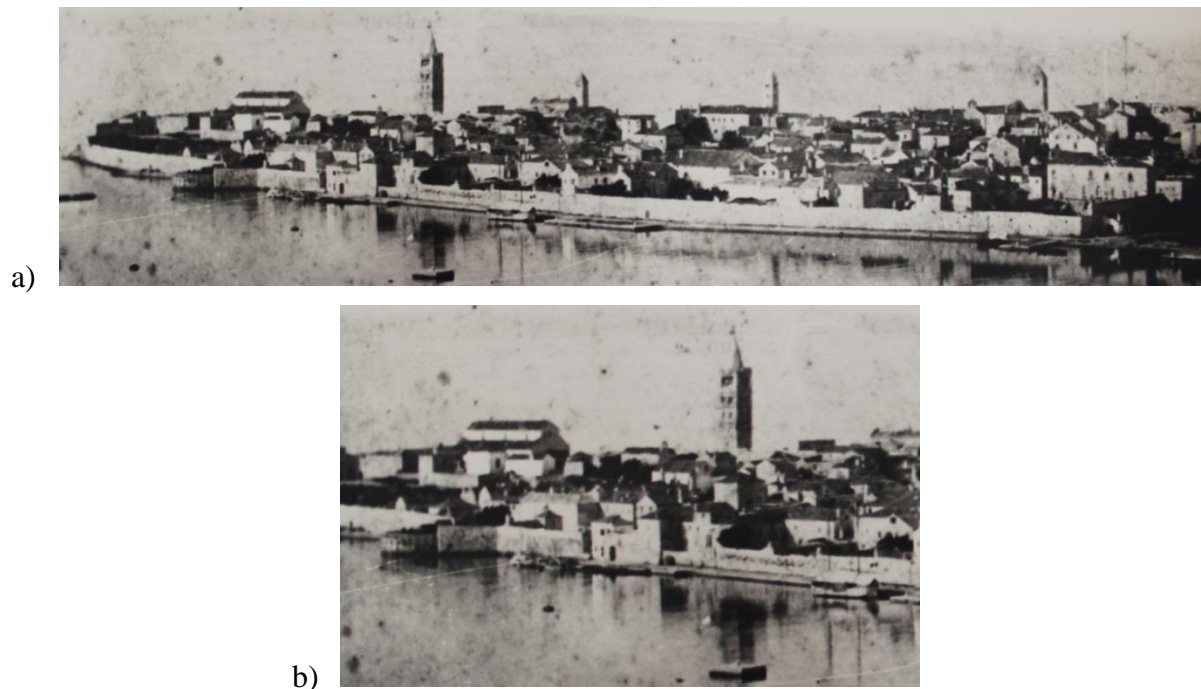
Današnja obala Petra Krešimira IV. koja se nalazi ispred njih nastala je tijekom 30ih godina XX. st.¹⁵⁷ Dijelu sjevernih zidina uz palaču Nimira autor Schleyer je ustanovio gotičko porijeklo,¹⁵⁸ no potez na istočnom dijelu uz Knežev dvor nosi pak spomenute konzole XV. st. Dodatni problem za dataciju ovih zidina stvara i činjenica da su one puno puta pregrađivane, rušene i popravljane te je stratigrafskom analizom zida također iznimno teško ustanoviti vrijeme njihova izvornog nastanka.

Ono čemu se ipak može potvrditi postojanje na ovoj strani grada i okvirna datacija u vrijeme mletačke vladavine XV. st., jesu vrata sv. Marka, kroz koja je prolazio ulaz s glavnog mola u gradu, na trg pred Kneževim dvorom. Ona se još uvijek mogu vidjeti na fotografijama Raba XX. st. (slika 30), ali i na slici nastaloj između 1578. i 1665. g. iz samostana sv. Antuna Opata (slika 12 b). Krilati se lav, osim na njima, nalazio i na kuli Gagliardi te na donjim kopnenim gradskim vratima pored palače Dominis, zvana *Porta Catena*. Taj simbol Mletačke

¹⁵⁷ DOMIJAN, 2007, 78

¹⁵⁸ SCHLEYER, 1914, 49- 50

Republike bio je uzidan i na bedeme pod katedralom, a uklonjen je kao i ostali simboli, nakon uspostave jugoslavenske vlasti nad otokom nakon 1921. g.¹⁵⁹

Slika 30: Pogled na sjeverne zidine Raba 1967. g. (foto: Malinarić, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) detalj fotografije s vidljivim vratima sv. Marka

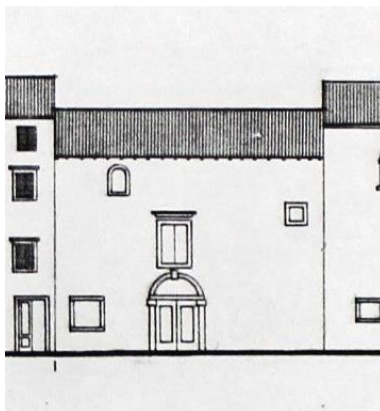
5.3. PALAČA BENEDETTI

Kao bitan dio Donje ulice uz Knežev dvor ističe se palača Benedetti (slika 31) za koju se pretpostavlja da je jedno vrijeme i sama bila dijelom istoga.¹⁶⁰ Zapadno od južnog pročelja Kneževog dvora građevina je za oko tri metra uvučena prema sjeveru te je kao takva označena na katastarskoj mapi iz 1828. g. (slika 12 a), a na slici iz samostana sv. Antuna Opata (slika 12 b) čini se da je naslikana kao integrirani dio Kneževa dvora. Autor Domijan za nju navodi da je u osnovi također bila romanička građevina.¹⁶¹

¹⁵⁹ MLACOVIĆ, 2008, 14, bilj. 13

¹⁶⁰ DOMIJAN, 2007, 184

¹⁶¹ *ibid.*

Slika 31: Pročelje palače Benedetti iz 1974. g. s krivo označenim otvorenim prozorom u prizemlju (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Građevina je doživjela niz pregradnji, no kao veoma bitan arhitektonski detalj ističe se romanička bifora ugrađena u njen drugi kat (slika 32).¹⁶² Iako bifora nije u svim dijelovima sasvim sačuvana pa joj tako nedostaje razdjelni stupić, svojim stilskim karakteristikama jasno pokazuje romaničko porijeklo, a veoma je slična i ranije opisanim romaničkim biforama na južnom pročelju Kneževa dvora. Poput tih bifora i ona je izrađena od rapske breče te ima stepenasto uvučene srpaste lukove.

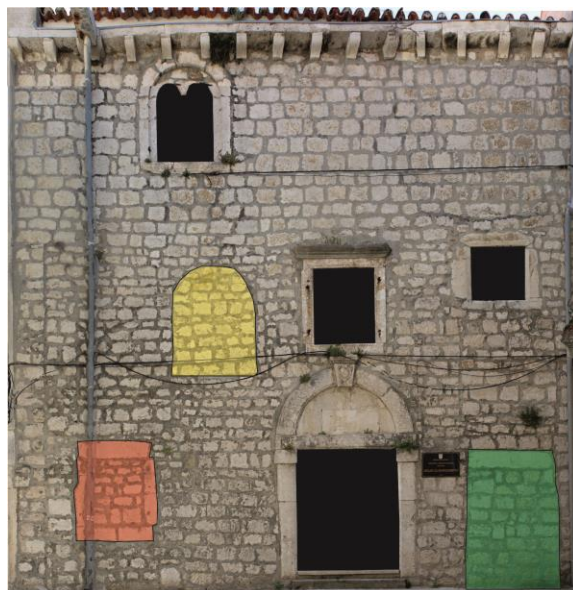

Slika 32: Romanička bifora bez razdjelnog stupića na drugom katu palače Benedetti (foto: autorica)

¹⁶² FISKOVIĆ, 1952, 130. Autor C. Fisković najvjerojatno misli na ovu biforu kada navodi da se osim bifora na Kneževom dvoru u istoj ulici vidi na još jednoj kući romanički dvojni prozor.

Iako su na današnjem južnom pročelju palače sljubljenice kamenja prekrivene cementom, što dakako onemogućuje točno razlučivanje stratigrafije zida, ipak se mogu zamijetiti neke promjene na njemu. Tako se primjećuje da je nakon postavljanja spomenute romaničke bifore, koja je na to mjesto morala doći kao spolija, visina građevine u jednom razdoblju snižena tako da je novi, niži krov s vijencom i jednostavnim, nedekoriranim konzolama, ugrađen u sam gornji dio bifore čime se njezin luk prekinuo s dvije konzole. Iako se ne vide jasne reške zida oko prozora, zbog razine krova može se pretpostaviti kako je on rađen kasnije, a ne u isto vrijeme s biforom. Pretpostavku da je bifora na to mjesto postavljena kao spolija, potvrđuje pak prije svega razina na kojoj se nalazi. Naime, ako se promotri južno pročelje Kneževa dvora koje je tik uz palaču Benedetti s istočne strane, mogu se zamijetiti slične bifore koje se nalaze na prvom katu gdje se nalazila dvorana Velikog vijeća komune. Najreprezentativniji prozori dvora su dakle bili rezervirani za najreprezentativniju dvoranu, čiji bi ekvivalent u stambenoj arhitekturi bio *piano nobile* sa salonom. Ako je dakle na Kneževom dvoru najreprezentativnija dvorana bila na prvom katu, a poznato je da je palača Benedetti u jednom razdoblju bila dijelom Kneževe dvora (nažalost ne zna se točno od kad) onda postaje jasno da nije bilo potrebe da se na drugom katu palače Benedetti gradi još jedna reprezentativna dvorana s istim tipom prozora.

Nadalje, pomnijom analizom kamenja pročelja Benedetti može se vidjeti trag pravokutnog lučno zaključenog prozora (slika 33) sličnih dimenzija kao bifora drugog kata, na prvom katu palače, zapadno od portala. Ta pozicija prozora odgovarala bi pak razini prozora prvog kata južnog pročelja Kneževa dvora. Stoga je moguće da se prilikom dograđivanja pročelja palače Benedetti ta ista bifora s prvog kata premjestila na drugi kat gdje se još i danas nalazi. U prilog tome govori i jasna razlika slojeva kamenja donje i gornje polovine pročelja. Dakako, bez detaljne stratigrafske analize, ovaj zaključak ostaje samo na razini hipoteze.

Slika 33: Pročelje palače Benedetti s označenim tragovima zatvorenih prozora i vrata: žuto- mogući trag ranijeg položaja bifore koja se sada nalazi na drugom katu, crveno- zatvoreni prozor kasnijeg razdoblja (vjerojatno XV. ili XVI. st.), zeleno- trag ranijih vrata (vjerojatno XV. ili XVI. st.) (foto: autorica)

Osim otvora na drugom katu, na južnom pročelju palače Benedetti danas se nalazi lučno zaključeni barokni portal s grbom obitelji Benedetti u tjemenu luka te upisanom godinom 1622. i inicijalima D. B. Dovratnici portala kao i luneta izrađeni su od većih kvadara bijelog vapnenca dok su luk lunete i nadvratnik isklesani od rapske breče te nose plitku profilaciju.

Odmah iznad tjemena luka portala nastavlja se na prvom katu pravokutni prozor također isklesan od rapske breče s osobinama renesansnog klesarstva druge polovine XV. st.¹⁶³ Unutrašnji uglovi prozora nose motiv tordiranog užeta, a na doprozornicima su vidljivi metalni nosači za drvenu stolariju. Natprozornik je dodatno plastički naglašen profiliranim kamenim ulomkom. Desno od ovog prozora nalazi se još jedan, manji pravokutni prozor koji nije posebno dekoriran.

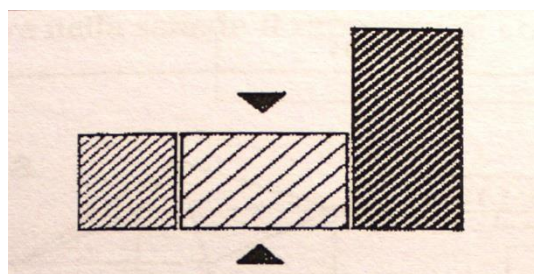
Na pročelju su danas također vidljivi tragovi ranijih otvora, poput već spomenutog lučno zaključenog prozora na prvom katu. Osim njega u prizemlju građevine se nalaze tragovi ranijeg prozora i vrata. Pravokutni prozor lijevo od glavnog portala danas je zatvoren, no svojim

¹⁶³ DOMIJAN, 2007, 184

oblikom omogućuje okvirno datiranje u XV. ili XVI. st., a potrebno je i ispraviti pogrešku do koje je došlo prilikom izrade plana sjevernog pročelja Donje ulice 1974. g. kada se ovaj prozor ucrtava kao postojeći, tj. otvoren. To nije mogao biti slučaj 1974. g. jer usporedbom s fokumetacijom iz 1947. g. (slika 17 a) vidi se da je taj prozor već tada bio zatvoren te je kao takav očuvan do danas.

Desno od glavnog portala vidljiv je trag ranijih vratiju čiji se ravni nadvratnik jasno ističe u strukturi današnjeg zida. Poput prozora u prizemlju i njega bi se moglo okvirno datirati u XV. ili XVI. st. Naime, poznato je da se dosta značajnih pregradnji na stambenim objektima grada događaja tijekom sredine i u drugoj polovini XV. st. kada se postojeće zgrade preuređuju ili pak ruše da bi se izgradile nove. Upravo iz tog razdoblja prepoznaje se niz grbova koji obilježavaju zgrade poput palača Benedetti, Galzigna, Dominis itd.¹⁶⁴

U literaturi se ističe mogućnost da je ostatak građevine bio romaničke osnove,¹⁶⁵ no u trenutnom stanju zidova građevine to nije moguće provjeriti ni potvrditi. Na sjevernom pročelju palače koje gleda na more, danas se nalaze recentni portal i prozorski otvori, a zid je temeljito prepravljjan. Ispred tog pročelja nalazi se i dvorište koje završava sa zidom na kojem se nalaze ranije opisane konzole rađene najvjerojatnije u XV. st. (slika 35) te nekoliko recentnih dogradnji.¹⁶⁶ Unutrašnjost palače je također temeljito pregrađena.

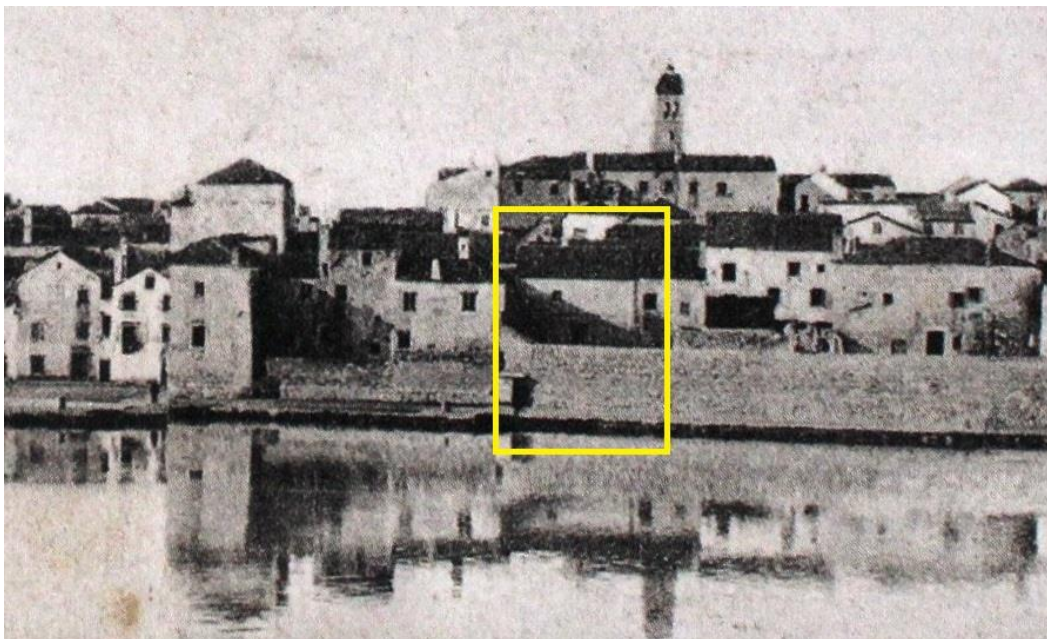
Slika 34: Primjer građevine u nizu s naznačenim vidljivim pročeljima (foto: BROGIOLO, 1988,

17)

¹⁶⁴ *ibid.*, 184

¹⁶⁵ *ibid.*, 184, 188. Autor Domijan navodi da su izvorno istočno i sjeverno krilo bile srednjovjekovne, romaničke osnove te da su poslije u cijelosti pregrađeni, no nije savim jasno kako autor to zaključuje o istočnom krilu građevine kada je ona bila i jeste građevina u nizu (slika 34) te kao takvoj, njeno zapadno i istočno krilo uopće nisu vidljiva. Također nema traga da je ona imala unutrašnje dvorište pa je time spominjanje tih krila još nelogičnije.

¹⁶⁶ Zanimljivo je kako se 2015. g. na podu među hrpom kamena zapadno od ulaza mogao pronaći i grb obitelji Cernotta za koji nije poznato gdje se ranije nalazio.

Slika 35: Detalj stare fotografije gdje se vidi stražnja strana palače Benedetti te zid na kojem se s unutrašnje strane nalaze konzole XV. st. (foto: DOMIJAN, 2007, 78)

Istočno od sjevernog pročelja palače Benedetti danas su vidljivi tragovi pročelja koje je vjerojatno pripadalo zapadnom krilu Kneževa dvora. Poput ostatka građevina ovog dvorišta i ono nije stratigrafski jasno čitljivo, no moguće je zamjetiti ulazni portal te tragove ranijeg prozora (slika 36). U donjim dijelovima vidi se pravilno nizanje grubo obrađenog kamenja koje djeluje rađeno istovremeno s dovratnicima portala jer se njima prilagođava, no u gornjim dijelovima zbog novih pregradnji, taj odnos nije više sasvim vidljiv. Dovratnici završavaju s impostima koji su uvučeni prema unutra i koji nose ravni nadvratnik i lunetu segmentnog luka. Luneta luka djeluje preuređeno, a njeno kamenje sugerira da je luk nekada bio polukužni. Također se može zamjetiti razlika u veličini kamenja oko i iznad luka luneta.

Desno od portala vidljivi su doprozornici i prozorska klupčica ranijeg prozora koji je danas zatvoren .

Slika 36: Dio zida s vratima i tragovima ranijeg prozora u dvorištu palače Benedetti, vjerojatno dio ranijeg zapadnog krila Kneževe palače (foto: autorica)

Iako mnogi tragovi sugeriraju raniji postanak ove palače te njeno pripadanje sklopu Kneževa dvora, njeno današnje ime vezano je za rapsku plemićku obitelj Benedetti. Članovi plemićke obitelji Benedetti iz Bergama spominju se od sredine XV. st., točnije u podacima notarskih spisa nastalim u desetljeću kuge između 1448. i 1458. g., a tada ta obitelj još nije bila agregirana među rapsko plemstvo.¹⁶⁷ Naime, ekonomski uzlet Raba sredinom XV. st. privlačio je strance iz svih slojeva s obiju strana Jadrana, ali i izvan jadranskog bazena. Najveća skupina doseljenika dolazila je iz Bergama. Iako se, sudeći po notarskim zapisima, osobe iz ovog grada na otoku mogu naći i u XIV. st., veća se skupina ljudi na otoku nastanila sredinom XV. st.

Među doseljenicima iz Bergama najuspješniji su bili Benedettovi potomci koji su pod istim patronimom kasnije agregirani u rapsko plemstvo kao Benedetti, odnosno Benedettis. Prema obiteljskoj tradiciji iz XVII. st., zapisanoj 30. listopada 1667. g., prvi se na Rabu naselio Benedikt, tj. Benedetto. No, u povijesnim izvorima s Raba kao prvi se ne pojavljuje on, već njegov sin Petar 1452. g. kao *habitor Arbi*, nastanjen u ulici koja od lože vodi prema Katurbu (*Ruga de Caturbo*) i to kod komunalnih zatvora ispod palače Galzigna. U jednom drugom suvremenom instrumentu Petar je zabilježen kao *marzarius*, tj. trgovac te se zna da je robu donosio iz Venecije, a imao je i iznajmljenu kuću u Senju za trgovačke poslove. Petar se 1452. g.

¹⁶⁷ MLACOVIĆ, 2008, 89

oženio Cecilijom, nećakinjom rapskog svećenika i notara Tome de Stanziis te je godinu dana kasnije bilo sasvim sigurno da planira sa svojom obitelji zauvijek ostati na Rabu jer tada traži i dobija dozvolu za uređenje obiteljske grobnice u samostanskoj crkvi sv. Ivana. Osim Petra, na Rabu su se nalazili i njegova braća, Ivan, Benedikt i Antun. Godine 1478. g. ser Petrus de Bergamo se navodi kao pokojnik.¹⁶⁸

Genealog rapskih Benedettija iz XVII. st. pripisao mu je brojno potomstvo, točnije šestero djece. Za najstarijeg sina Nikolu navodi se kako je utemeljitelj mletačke grane roda, a njegov unuk Benedetto, biskup u Caorleu, bio je njezin najugledniji predstavnik. Sin Bartul je pak bio utemeljitelj rapske grane roda te nositelj treće od devet generacija roda prije XVII. st. Rod Benedetti je bio agregiran u rapsko plemstvo najkasnije u zadnjem desetljeću XV. st., a izumro je u XVIII. st.¹⁶⁹

Agregacija u rapsko plemstvo u XV. st. bila je veoma značajna za svaku obitelj jer je nosila brojne povlastice. Velika vijeća kakvo je bilo rapsko od agregacije nadalje, dakle počevši s XV. st., bila su na čelu komuna po cijeloj Dalmaciji i u drugim zemljama podređenima Veneciji. Ta su vijeća bila sastavni dio mletačkog državnoupravnog uređenja. Važne funkcije i službe na državnoj razini zauzimali su isključivo mletački patriciji, članovi mletačkog Velikog vijeća, dok su funkcije i službe na lokalnoj razini, poput sudačkih funkcija, u podređenim komunama uglavnom zauzimali lokalni plemići, članovi lokalnog Velikog vijeća.¹⁷⁰ Članovi obitelji Benedetti su tek od tada mogli obnašati te, u komuni veoma cijenjene funkcije.

U vrijeme mletačke vladavine lojalni su se plemići često tretirali kao da su stanovnici Venecije te se njihov povlašteni položaj nerijetko reflektirati i na lokacije njihovih gradskih palača.¹⁷¹ Stoga se položaj palače Benedetti koja se nalazi uz sam Knežev dvor, može smatrati svojevrsnom potvrdom lojalnosti ove obitelji Mletačkoj Republici.

Svaka plemićka obitelj nužno ima i svoj grb pa je stoga potrebno ispraviti ranije pogrešno tumačenje prema kojemu se smatralo kako je rapska grana Benedettija na otok stigla iz Istre i da je bila vezana uz slavnu obitelj Scaligeri iz Verone o čemu je trebao svjedočiti simbol ljestvi (tal.

¹⁶⁸ *ibid.*, 101- 102

¹⁶⁹ *ibid.*, 102

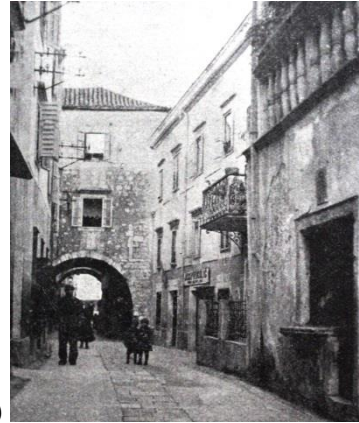
¹⁷⁰ *ibid.*, 284

¹⁷¹ BENYOVSKY LATIN, 2014b, 577-578

scale = stube, ljestve) u obiteljskom grbu (slika 37 a).¹⁷² Tu pogrešku je praćenjem genealogije obitelji Benedetti autor Mlacović razjasnio, no i dalje ostaje nepoznata simbolika njezinog grba koji osim ljestvi nosi i zvijezdu. Isti grb vidljiv je i u Srednjoj ulici, točnije, nad svodom građevine koja je presvođivala Srednju ulicu¹⁷³ (slika 37 b, c, d) te je stoga ta građevina također u nekom razdoblju zasigurno bila u vlasništvu ove obitelji.

a)

b)

c)

d)

Slika 37: a) grb obitelji Benedetti s istoimene palače u Donjoj ulici (foto: autorica) b) pogled na istočni zid građevine nad prolazom u Srednjoj ulici 1926. g. (foto: BRUSIĆ, 1926, 160) c) pogled na istočni zid građevine nad prolazom u Srednjoj ulici 2015. g. (foto: S. Lefebvre) d) pogled na istočni zid građevine nad prolazom u Srednjoj ulici 2015. g. termokamerom (foto: S. Lefebvre)

¹⁷² GRANIĆ, 1987, 232

¹⁷³ BRUSIĆ, 1926, 164

5.4. PALAČA NIMIRA

Na samom zapadnom kraju Donje ulice, u blizini današnje crkve sv. Ante Padovanskog, nalazi se palača Nimira (slika 38) čije je istočno krilo s tragovima romaničkih monofora (slika 39) ključno kao dokaz izgrađenosti ovog poteza ulice u romanici, najvjerojatnije druge polovice XII. st. ili početka XIII. Obzirom da se na oba kraja ulice tako mogu pronaći romanički prozori koji djeluju *in situ*, logično je zaključiti kako je i sama ulica formirana u to isto vrijeme.

Slika 38: Palača Nimira a) detalj katastarke mape iz 1828. g. (foto: DAS, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab) b) katastarski plan iz 2001. g., mjerilo 1: 500 (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci)

Slika 39: Južno pročelje palače Nimira (foto: autorica)

Prilikom analiziranja pročelja palače Nimira, nameće se jasna razlika između današnjeg istočnog krila palače i ostatka građevine. Istočno krilo svojim arhitektonskim elementima, otvorenim, ali i onim zatvorenim te načinom zidanja, očito je starije od ostatka građevine. U to se krilo ulazi kroz središnji pravokutni portal koji je u korpus krila očito kasnije dodan, što je

jasno po njegovom obliku s nadvratnikom od romboidnog kamenja te načinom gradnje zida oko njega. Vrlo je izgledno kako je zid uz lijevi dovratnik postojao ranije te da novi portal ne zadire u njega, ali se zato s desne strane portal širi te je u strukturi zida desno od desnog dovratnika (slika 40) upotrijebljen drugačiji način gradnje, manjim, nepravilnijim kamenjem. Ta nepravilnost se gubi prema istočnom rubu pročelja gdje način zidanja opet postaje pravilan te jednak onome lijevo od portala. Upravo taj način zidanja pravilnim nizovima kamenja gdje se veličina kamenja smanjuje od većeg prema manjem i to u svaka tri niza, sugerira kako je donji dio pročelja, gdje je takvo zidanje i danas zamjetljivo, ujedno i najstarije.

U gornjim dijelovima pročelja istočnog krila, zbog debelih nanosa cementa između sljubljenica kamenja nije sasvim jasno koristi li se i oko tragova romaničkih monofora isti način gradnje, koji bi se uklapao u vrijeme nastanka spomenutih prozora jer se on često koristio u romanici XII. i XIII. st. ovih prostora. Dvije monofore su jasno čitljive dok se treća, najzapadnija, vidi samo u tragovima te nije sasvim raspoznatljiva. One vidljive su pak rađene s doprozornicima od jednog kamena te su polukružno zaključene. Zid iznad njih, ali i na ostatku gornjeg dijela pročelja, više je puta mijenjan.

Slika 40: Pročelje istočnog krila s označenim postojećim i zazidanim otvorima: plavo- romaničke monofore, rozo- kasnogotičke monofore, narančasto- današnji portal nastao u recentnijim stoljećima, crveno- trag zazidanog portala, ljubičasto- konzole i reška ranijeg prozora (žuto) ili balkona (foto autorica)

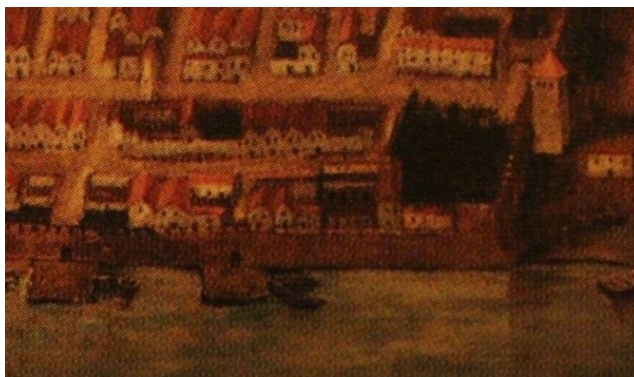
U drugoj fazi građevine (ako se romaničke monofore i donji dijelovi pročelja smatraju izvornima) ugrađuju se dvije kasnogotičke monofore u maniri venecijanske cvjetne gotike s trolisnim lukovima i akroterijima u tjemenu luka. U tragovima je vidljivo kako se gornji dijelovi tih prozora uokviruju ciglom i motivom izmjeničnih zubaca također rađenim u cigli, što je zasigurno stvaralo jak koloristički efekt na pročelju. Jasno je zamjetljivo i kako se jedna od tih novih kasnogotičkih monofora, ona istočna, preklapa, tj. gradi preko ranije romaničke monofore. Sudeći prema stilskim detaljima, ali i poznavanju rapskih financijskih i političkih prilika u XV. st., ove monofore se treba datirati u to stoljeće.

U prizemlju ovog istog krila, istočno od današnjeg portala vide se reške i ispuna zida ranijeg portala. Sudeći prema tragovima na zidu i on je bio pravokutan. Odmah iznad njega s lijeve strane danas se nalaze ostaci konzola koji su zasigurno nosili raniji balkon ili prozorsku klupčicu čiji se tragovi ističu u reški i ispuni zida iznad njih. Iako nije iz izvora poznato što se točno nalazilo iznad konzola, treba primjetiti kako su one poprilično velike te su vjerojatno bile predviđene za neki veći teret, poput balkona. No, bez više tragova, nije moguće iznijeti neki precizniji zaključak o izgledu i vremenu izgradnje te strukture.

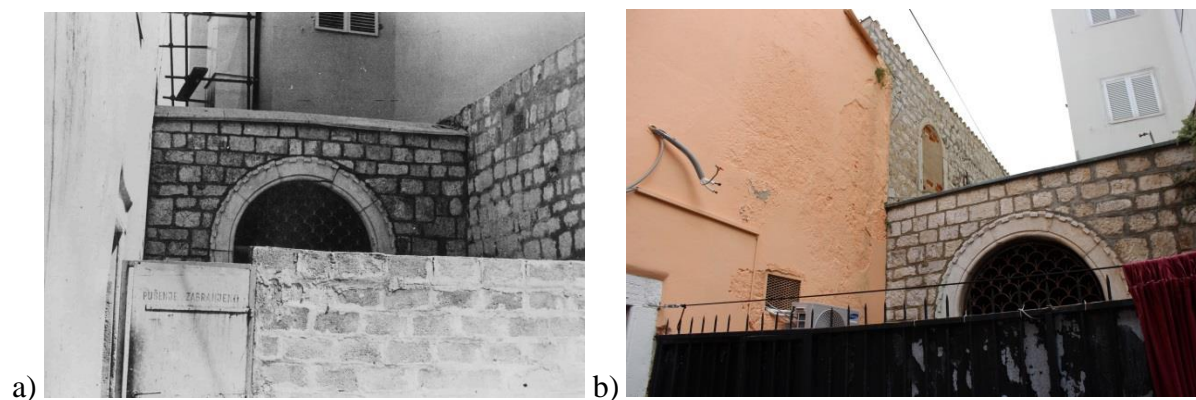
Iz katastarske mape grada iz 1828. g. (slika 38 a) poznato je kako su ovaj istočni dio palače u to vrijeme činila dva objekta, onaj koji danas vidimo te drugi "L" oblika na kojeg se nastavljalo pravokutno unutarnje dvorište. Između palače i sjevernih gradskih zidina postojala su otvorena dvorišta te se samo zapadno krilo jednm dijelom naslanjalo na zidine. Do zidina je vodio prolaz tik uz zid istočnog krila. U katastru 2001. g. (slika 38 b) vidi se pak kako je istočno krilo u potpunosti integrirano s ostatkom palače, a ranija unutarnja i vanjska dvorišta više ne postoje već se građevina svom dužinom naslanja na zidine te je prolaz koji je do njih vodio dodatno ispregrađivan i sužen.

Spomenuti prolaz istočno od ovog krila palače, sudeći prema slici nastaloj između 1578. i 1665. g. iz samostana sv. Antuna Opata (slika 41, 55), vodio je do vrata u sjevernim zidinama grada ispred kojih se nalazio maleni mol za brodove. Na mjestu tog prolaza danas se nalazi pravokutni lučno zaključeni portal s motivima izmjeničnih zubaca i zaobljenim unutrašnjim rubom luka, koji je očita recentnija nadogradnja (slika 42), a na istočnom zidu palače koji je pripadao ranijem "L" objektu, vidljiv je i danas zatvoren, pravokutni lučno zaključeni prozor

(slika 42 b). Sa sjeverne strane zidina više ne postoje niti mol, ali ni vrata koja su do njega vjerojatno vodila.

Slika 41: Detalj slike iz samostana sv. Antuna Opata s vidljivim vratima u sjevernim zidinama grada ispred kojih stoji maleni mol za brodove (foto: DOMIJAN, 2007, 64)

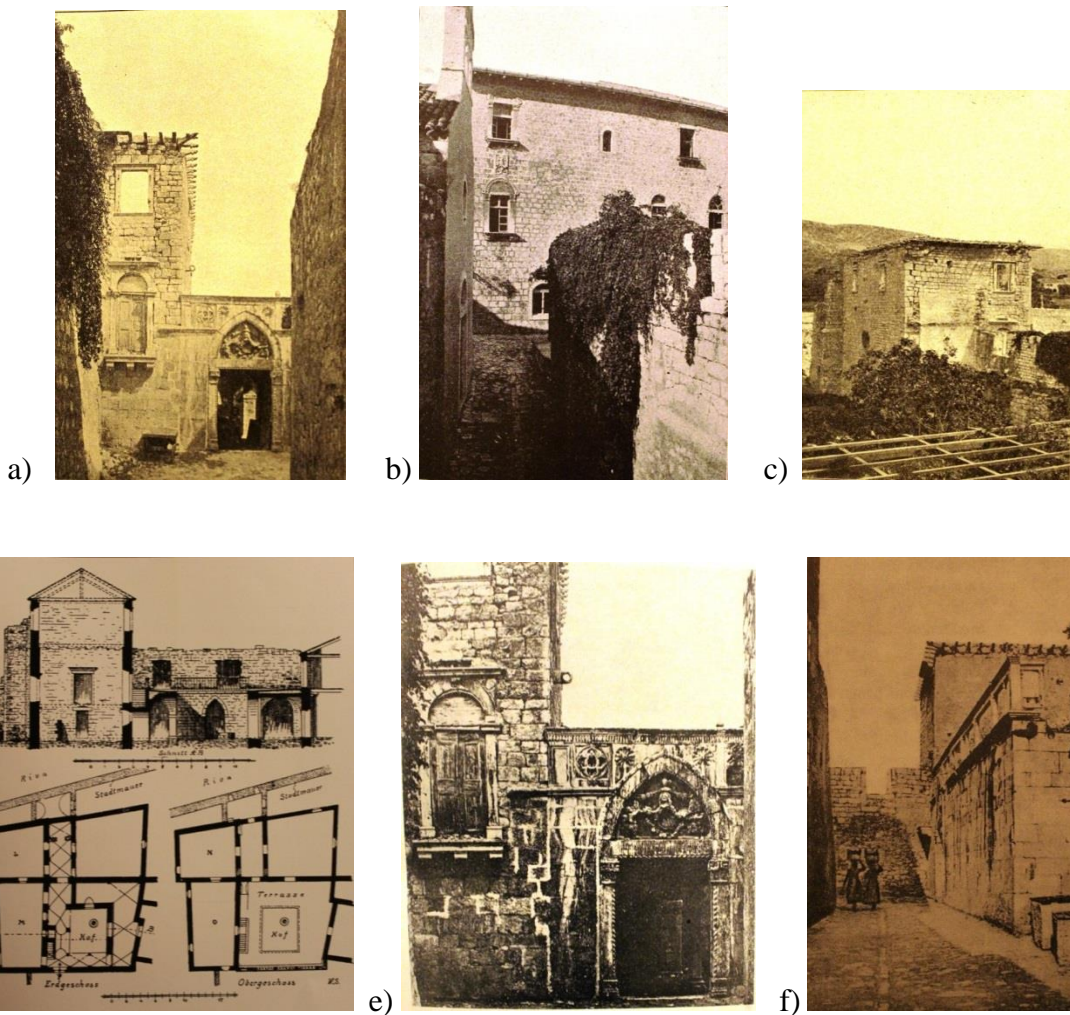
Slika 42: Portal istočno od palače Nimira na mjestu ranijeg prolaza a) svibanj 1972. g. (foto: I. Perčić, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) portal i prozor istočnog zida palače (foto: autorica)

Slika 43: Pogled na zapadni ugao i zid starijeg dijela palače (foto: autorica)

Pogledom na zapadni zid ovog krila palače (slika 43) jasno je da se u nekom razdoblju cijelo ovo krilo sa sjeverne strane pregradilo tako da je kosina krova padala prema gradskim zidinama. U zapadni zid također je kasnije ugrađen pravokutni prozor te je ugao građevine pojačan većim kamenjem.

Do mnogih promjena na cijeloj palači pa i na opisanom istočnom krilu, najvjerojatnije je došlo početkom XX. st. kada je poznato da zapadno krilo i ulazno pročelje doživljavaju niz promjena.¹⁷⁴ Razlog tomu je bilo loše stanje cijele građevine, a posebno njenog zapadnog krila. Naime, pročelje palače, nažalost nije sasvim očuvano pa je tako iz fotodokumentacije i brojnih pisanih izvora poznato kako se zapadno od današnjeg ulaznog portala nalazio i dvokatni stambeni dio palače (slika 44).

¹⁷⁴ BRUSIĆ, 1926, 168. Brusić navodi da su nakon rušenja pragovi prozora bili upotrijebljeni za izgradnju Ville Antoinette na mjestu nekadašnjeg samostana sv. Justine

Slika 44: Pročelje palače Nimira 1912. g. (foto: SCHLEYER, 1914, 166, 56, 168, 167) a) pogled na južno pročelje s ulaznim portalom i dvokatnim stambenim dijelom, b) pogled na palaču Dominis i dio zida uz palaču Nimira s vidljivim tragovima ranijeg prozora i portala c) pogled s palače Dominis na palaču Nimira d) presjek i tlocrt zapadnog dijela palače Nimira bez istočnog krila e) pročelje 1922. g. (foto: MOHOROVIČIĆ, 1987, 41) f) (foto: PEDERIN, 1989, 95)

Obzirom da se dvokatni dio palače vidi još na fotografijama iz 1922. g., no ne i prije Drugog svjetskog rata, okvirno je poznato kada je srušen, a po autoru Schleyeru već u prvom desetljeću XIX. st. je prijetio sigurnosti građana.¹⁷⁵

Fotodokumentacija i katastarske mape XIX. st. potvrđuju da se zapadno krilo palače jednim dijelom naslanjalo na zidine grada, a ugrađene konzole u te zidine navele su istog autora Schleyera da ih datira u vrijeme gotike, kao i palaču Nimira.¹⁷⁶ No, autor prilikom analiziranja palače nije uopće u obzir uzeo njeno istočno krilo što potvrđuje činjenica da taj dio palače čak niti ne ucrtava u tlocrt i presjek cijele palače (slika 44 d), a iz istog je tlocrta vidljivo i kako je u vrijeme kada je autor istraživao palaču, samo jedan njen dio, prostorija bačvastog svoda do koje je vodio hodnik iz zapadnog trijeme palače, bio naslonjen na zidine grada. Koje je točno gotičke konzole autor vidio, nije poznato, no činjenica da se samo jedan maleni dio palače u to vrijeme naslanjao na zid, ne može biti dokazom da su taj potez zidina i palača istovremeni. Danas su zidine toga dijela pregrađene, kao i palača (slika 38 b) pa je nemoguće utvrditi njihove ranije odnose.

Prema istom autoru palača Nimira bila je zvana i *Cortile Garagini* te je opisuje kao dvokatnu renesansnu građevinu iz XVI. st. Isti autor navodi kako je još 1910. g. velikim dijelom bila očuvana te je zbog izvrsnih zidnih oslika arhitektonskih elemenata bila jedna od najljepših palača grada.¹⁷⁷ No, tijekom zime 1912/1913. g. dio palače se urušio te je zbog sigurnosnih razloga jedan dio nje uklonjen. Tada se kroz, prema autoru, gotički portal palače ulazilo u malo unutarnje dvorište s cisternom i trijemovima nadsvedenim križnim svodovima. Sjeverno od zapadnog trijema nastavlja se nadsvođeni hodnik koji je vodio do gradskih zidina. Iz trijemova

¹⁷⁵ SCHLEYER, 1914, 162

¹⁷⁶ *ibid.*, 49- 50

¹⁷⁷ *ibid.*, 162

je maleno stubište vodilo na terasu s koje se ulazilo u prostorije prvog kata koje su bile otvorene s nekolicinom malenih renesansnih prozora.¹⁷⁸

Opis ove palače od strane spomenutog autora veoma je bitan jer je on, kao jedan od najranijih istraživača, palaču vidio u stanju koje je bilo najbliže njenom izvornom. Zbog brojnih kasnijih pregradnji, danas je ono puno manje raspoznatljivo.

Promatranjem fotodokumentacije moguće je barem okvirno prepoznati kako je dvokatni dio palače izgledao. Tako je na njenom južnom zidu postojala raskošna pravokutna, lučno zaključena monofora (slika 44 a, e) s istaknutom prozorskom klupčicom koju su nosile tri konzole, te istaknutim vijencem iznad tjemena luka. Monofora je bila većih dimenzija, a odmah iznad nje, na drugom katu građevine, nalazio se još jedan pravokutni prozor jednostavnog okvira. Iznad tog prozora, još u 20im godinama XX. st. bile su vidljive vjerojatno drvene dekorirane konzole koje su podržavale rub ranijeg krova. Ostatak ove strane dvokatne građevine nije imao drugih otvora što je razumljivo obzirom da se na njega naslanjao zid neke druge cjeline. Naime, danas se na cijelom području zapadno od palače nalazi vrt,¹⁷⁹ a na potezu spomenutog zida, još uvijek se nalaze ostaci zida koji danas služi kao niska ograda. Uz samo dno tog zida pronađen je ranosrednjovjekovni ulomak nekog liturgijskog namještaja s vidljivim motivom prepleta (slika 45) za kojeg nažalost nije poznato odakle potječe.

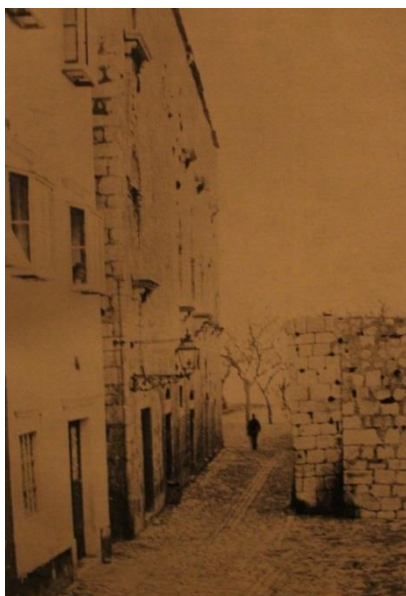

Slika 45: Ranosrednjovjekovni ulomak liturgijskog namještaja u zidiću pored pročelja palače
Nimira, 30 x 20 cm (foto: autorica)

¹⁷⁸ *ibid.*, 162

¹⁷⁹ Što se točno nalazilo uz gradska vrata na zapadu nije poznato jer danas ne postoje jasni tragovi te nisu provedena arheološka istraživanja, no pisani izvori navode da je na tom području, uz glavna gradska vrata, u nekom vremenu obitelj Zudenico posjedovala barem tri skladišna objekta. MLACOVIĆ, 2008, 245

Kada je ovaj zid nastao, nažalost nije poznato, no zahvaljujući starijim fotografijama vidi se kako je i na njemu postojao vjerojatno pravokutni lučno zaključeni portal koji je vremenom zatvoren (slika 44 b i f) te pravokutni prozor, za koji se nažalost ne zna kako je bio zaključan. I ovaj zid je bio vidljiv sve do pred početak Drugog svjetskog rata kada je srušen (slika 46) pa tako ostaje nepoznato kada je nastao i čemu je služio jer iako je on na mjestu današnjeg dvorišta za koje se pretpostavlja da je i ranije bilo dvorište obitelji Nimira, potpuno je besmisleno da to dvorište osim posebnog portala ima i prozor na razini prvog kata. To sugerira da se na ovom mjestu nalazila još neka građevina, vjerojatno također dio palače Nimira, no njena funkcija nije poznata.

Slika 46: Pogled na početak Srednje ulice s palačom Dominis i očuvanim dijelom zida današnjeg dvorišta palače Nimira 1883. g. (foto: MOHORVIČIĆ, 1987, 39)

Dvokatni dio palače, sudeći prema tlocrtu i presjeku iz 1912.g. (slika 44 d), na zapadu je u prizemlju bio otvoren s dva otvora koji danas nisu vidljivi, a na prvom katu sa samo jednim prozorom. Drugi kat je pak otvoren s dva pravokutna prozora. Sa sjeverne strane nije bilo drugih otvora što je razumljivo jer se s te strane nalazio gradski zid. Čini se kako je većina otvora bila okrenuta prema unutrašnjem dvorištu, no nije poznato koji od njih su bili prozori, a koji vrata, kao ni njihov točan izgled. Njihov ovakav raspored vjerojatno je nastao iz sigurnosnih razloga jer se palača nalazila jako blizu zidinama i sa sjeverne, ali i sa zapadne strane. Stoga su otvori prema

vani bili reducirani u broju i veličini, no kako bi se nadoknadila potreba za dnevnom svjetlošću, broj otvora prema sigurnom, unutrašnjem dvorištu je povećan. Osim otvora, danas također nisu vidljivi niti ranije spomenuti zidni oslici arhitektonskih elemenata.

Kameni blok koji je pak autor Medini naveo kao mogući dio najranijih zidina antičkog Raba, a koji se nalazio u temeljima palače Nimira, danas također više nije u potpunosti isti, već je djelomično smanjen, a prema fotografiji iz 1948. g. (slika 47) vidi se¹⁸⁰ da se nalazi lijevo od ulaznog portala.

Slika 47: Ponovno postavljen portal na palači Nimira 15.11.1948. g., u lijevom donjem kutu mogući antički kameni blok J. Medinija (foto: A. Perc, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Zbog svih opisanih pregradnji i rušenja od nekada prostrane palače, danas je ostalo samo unutrašnje dvorište s terasom i monumentalnim južnim uličnim pročeljem. Na pročelju se nalazi bogato dekorirani pravokutni portal s lunetom zaključenom šiljastim lukom (slika 48). Upravo ovaj portal, jedan je od primjera razilaženja mnogih autora koji su o njemu pisali, i to u dataciji, ali i umjetniku kojemu se pripisuje. Naime, portal svojim osobinama veoma podsjeća na portal obitelji Cernotta koji radi Andrija Aleši prilikom boravka na otoku između 1453. i 1460. g.,¹⁸¹ no značajno je slabije klesarske kvalitete. Zato ga neki autori opisuju kao primjer gotičko-

¹⁸⁰ Autor Medini zapravo ne donosi slikovni primjer ovog kamenog bloka pa se sudeći po njegovoj veličini u ovom radu pretpostavlja da je to isti blok koji se nalazi s lijeve donje strane od ulaznog portala.

¹⁸¹ MLACOVIĆ, 2008, 73- 74

renesansnih elemenata s kraja XV. stoljeća i radom domaćih majstora u maniri venecijanske cvjetne gotike.¹⁸²

Za isti portal se pak navodi i da je izgrađen na izričitu želju vlasnika po uzoru na portal jedne od palača Zudenico (danas izgubljen) 1490. g.,¹⁸³ no nije poznato o kojim izvorima je riječ, a navedena datacija bi pak više odgovarala vremenu djelovanja drugog poznatog kipara XV. st. na Rabu, Petra Trogirana. Naime, kao što je ranije objašnjeno, u drugoj polovici XV. st. rapsko pomorstvo i trgovina su procjetali. U njima je sudjelovala sva tadašnja rapska elita, a posljedica i vanjski izraz toga je kasnogotički sjaj vidljiv na pročeljima palača.¹⁸⁴ Grad je opet bio živo gradilište, koje je privuklo brojne majstore, graditelje, klesare i kipare. Razdoblje prije punog usvajanja renesansnog oblikovanja na Rabu je bilo obilježeno djelovanjem Andrije Alešija, a pretpostavlja se da je majstor upravo Rab koristio za uporište svojeg djelanja u regiji, koje je zasad prepoznato kod pobočnih kapela južnog broda krčke katedrale. U njegovom rapskom opusu iz pedesetih je godina XV. st. prvenstveno riječ o duhu kasne gotike.¹⁸⁵ Drugo razdoblje od samog početka devedesetih godina XV. st., kada se datiraju spomenuti (danas neznani) izvori, do polovice drugog desetljeća XVI. st. na Rabu obilježeno je djelovanjem Petra Radova Trogirana koji je nerijetko surađivao i s creskim majstorom Franjom.¹⁸⁶

U literaturi se navodi i kako je isti portal malo prije 1460. g. Andrija Aleši izradio za Kristofora Nimiru kada je taj plemić naručio da se u luneti (slika 48 b) iznad navratnika izradi obiteljski grb s kacigom, s koje se spušta bogata perjanica. Na kacigi, kao heraldički ukras, stoji sokol raširenih krila, a do sokolovih nogu teče vijenac s plodovima s lijeve i desne strane. Krajeve vijenca pridržavaju dva krilata putta u pokretu. Štit grba na tarču koso je postavljen i u njemu se nalazi oznaka Nimirina roda- četiri okomita šiljka.¹⁸⁷

¹⁸² BRUSIĆ, 1926, 131; DOMIJAN, 2007, 63, 180

¹⁸³ DOMIJAN, 2007, 181

¹⁸⁴ MLACOVIĆ, 2008, 100

¹⁸⁵ *ibid.*, 100. Autor Mlacović mu pripisuje mnoga djela poput portala palače Cernotta i Zudenico, kapele i nadgrobne spomenike u katedrali i sv. Ivanu, ali i portal palače Nimira.

¹⁸⁶ BRADANOVIĆ, 2012, 458

¹⁸⁷ GRANIĆ, 1987, 246. Osim Alešija u literaturi se navodi kako je i Petar Trogirana izradio grb jednom članu obitelji Nimira, rapskom kanoniku i arhiđakonu Marinu.

Slika 48: Portal palače Nimira (foto: autorica)

Dovratnici, nadvratnik i luk lunete portala obrubljeni su izmjeničnim zupcima na vanjskoj i motivom tordiranog užeta na unutrašnjoj strani. Nadvratnik se oslanja na kapitele s uzvitlanim hrastovim lišćem te se u luneti nalazi opisani grb. Ukras portala je veoma bogat, a način obrade lišća zacijelo kao uzor ima portal palače Cernotta.¹⁸⁸

Svi ovi klesarski detalji, ali i različiti proturječni izvori zaista otežavaju precizno datiranje portala, a uz to je isti u jednom razdoblju bio u potpunosti uklonjen s palače Nimira te prebačen na ulazni zid u kompleks crkve sv. Ivana Evanđelista (slika 49). Na izvorno mjesto vraćen je 1948. g. (slika 47). No, za određivanje vremena nastanka i autora portala, još jednom treba naglasiti slabu klesarsku kvalitetu likova u luneti. Naime, oni po kvaliteti dosta odudaraju od ostatka portala pa je moguće pretpostaviti rad više majstora na portalu. Očita sličnost s portalom obitelji Cernotta otkriva da je uzor bilo Alešijevo klesarsko djelovanje, no isti umjetnik ne bi tako loše izradio likove lunete te se može pretpostaviti da je lunetu radio neki drugi autor, no uvijek je problematična činjenica postojanja radionica umjetnika. Stoga ako su portal i luneta

¹⁸⁸ DOMIJAN, 2007, 181

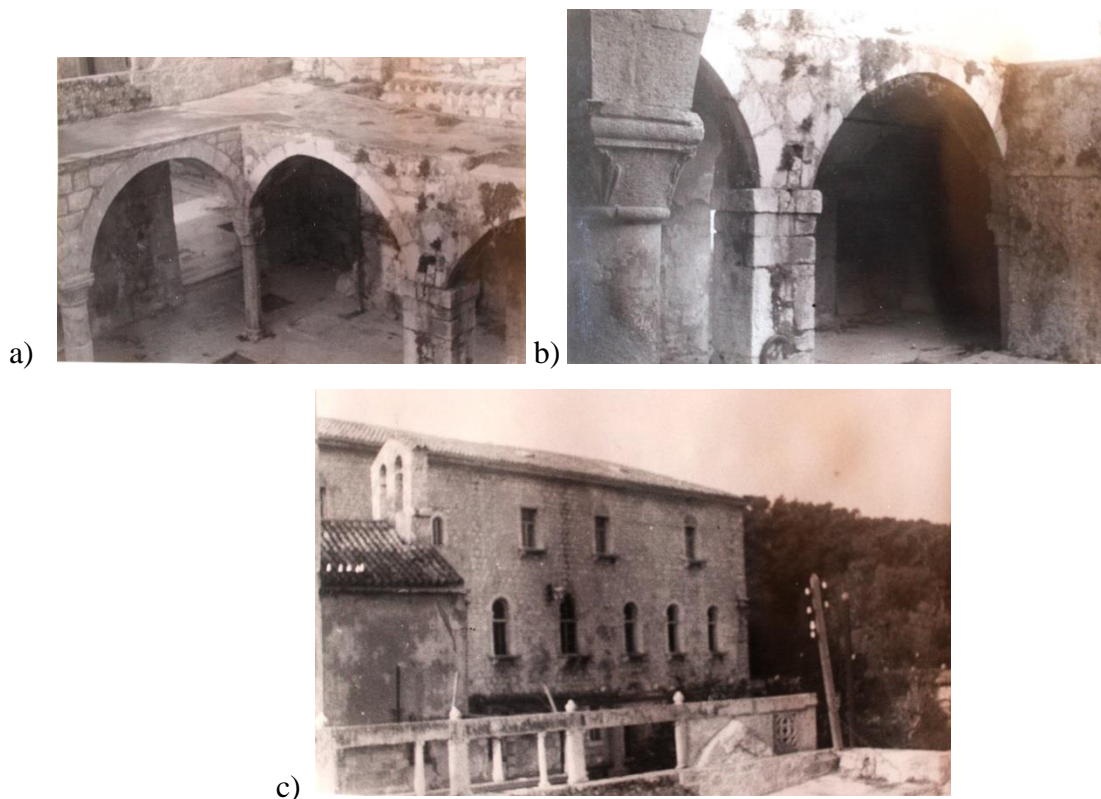
bili naručeni od Andrije Alešija ili pak Petra Trogiranina, to ne znači da su ih oni osobno i radili, već su ih isto tako mogli izraditi i njihovi učenici što bi također objasnilo različitu, tj. nižu, razinu kvalitete portala. Neovisno koji od majstora i njegovih radionica je portal na kraju izradio, bitna je njegova datacija u drugoj polovici XV. st.

Slika 49: Portal Nimira na starom mjestu u zidu sv. Ivana, srpanj 1947. g. (foto: B. Fučić, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Zidovi istog pročelja građeni su od pravilnih klesanaca vapnenca koji se izmjenjuju svaka tri reda s po jednim redom kamenja ružičaste rapske breče zbog koje je sam zid veoma dekorativan. Iznad posljednjeg reda rapske breče nalazi se plastički istaknut vijenac kojeg na zapadnom kraju probija šiljasti luk ranije opisanog portala. Nad tim razdjelnim vijencem nalazi se balustrada koja je vrlo razvedena i arhitektonski artikulirana u zatvorenom dijelu iznad portala s dvije rozere u obliku otvorene renesansne školjke. Lijevo od motiva školjke je ažurirani četverolist upisan u krug. Desno od portala na balustradi se nižu stupići između pravokutnih pilona koji su dodani tek nakon restauracije 50ih i 60ih godina XX. st. Cijela balustrada je prekrivena završnim vijencem s renesansnim geometrijskim ukrasom.

Unutrašnjost građevine u potpunosti je pregrađena kao i središnje dvorište kvadratična tlocrta (slika 50). Sa svih je strana dvorište zatvoreno trijemovima nadsvedenim križnim i bačvastim svodovima koji se oslanjaju o pet stupova i pet zidanih pilona koji nose galeriju iznad. Način zidanja zidova i svodova te klesanje kapitela nad stupovima vrlo su rustični i znatno niže kakvoće od pročelja s portalom zbog čega je moguće da je dvorište pripadalo nekoj ranijoj fazi građevine,¹⁸⁹ no zbog niza recentnih promjena teško je sa sigurnošću datirati tu izgradnju.

Slika 50 : Unutrašnje dvorište palače Nimira (foto: A. Perc, Konzervatorski odjel u Rijeci) a) pogled s krova na dvorište 15.11.1948. g. koje je restaurirano 60ih godina XX. st. b) dvorište palače c) pogled s krova palače Nimira na palaču Dominis i crkvu sv. Ante s vidljivim stražnjim dijelom balustrade

¹⁸⁹ *ibid.*, 182- 183

Nakon analiziranja različitih dijelova ove palače postaje jasna njezina slojevitost, a kompleksnost njezina nastanka još je očiglednija kada se osvrne na povijest obitelji Nimira koja je agregirana u rapsko plemstvo tek početkom XV. st.¹⁹⁰ Članovi te obitelji se još u 1372. i 1388. g. navode u notarskim spisima Nikole iz Bolonje i Nikole iz Curtarola kao pučani vjećnici, tj. *populares de consilio*.¹⁹¹ No, tradicija roda Nemira (kasnije Nimira) seže u XIII. st. Obrtnik Marin Stjepanov de Nemira 1320. g. je sudjelovao u uređivanju odnosa u komuni, što znači da je bio *civis Arbensis* i pripadnik najmanje treće generacije s tim prezimenom. Njegov sin Steppe također je bio obrtnik, točnije građevinar te je poznato kako je popravljao nešto na Kneževom dvoru, a 1346. g. sudjelovao je u izboru rapskog kneza. Imao je troje djece, te je njegov sin Marincije bio jedan od najuglednijih pučana vjećnika druge polovice XIV. st. Kćerka Stana se pak udala u obitelj Gregorio, a najmlađi sin Krestolo prvo 1388. g. ulazi u Veliko vijeće, a potom 1404. g. skupa s rođacima Antunom i Franjom de Nemira, biva agregiran u rapsko plemstvo. Najmanje što je obitelj posjedovala od 1369. do 1372. g. je bila kuća, gospodarski objekt, 2 imanja, 2 vinograda i 15 drugih obradivih zemljišta.¹⁹²

Naime, čak trećina rapskih plemića iz XV. st., poput obitelji Nimira, proizlazila je iz rodova koje su u XIV. st. pripadale popularima s pravom da budu vjećnici. Godine 1404. bili su agregirani u plemstvo¹⁹³ zbog potreba popunjavanja redova plemića jer je u drugoj polovici XIV. st. u gradu izbila kuga koja je usmrtila dio stanovništva, a u prvom redu mlade ljude. Prorijeđenost stanovništva, zajedno s niskim natalitetom dvadeset godina kasnije, dovela je do starog demografskog režima, čija je posljedica bilo znatno smanjivanje broja emancipiranih osoba (starih iznad 19 godina što je bio jedan od uvjeta za ulazak u Veliko vijeće koje je upravljalo gradom).¹⁹⁴ Do približno 1404. g. su po muškoj grani izumrli rodovi Avanço, Bernaba, Borre, Forma, Grube, Martinussio i Phillippo. Tako su se plemićki redovi morali pojačati primanjem novih obitelji u plemstvo kako bi se moglo popuniti i Veliko vijeće. Među

¹⁹⁰ MLACOVIĆ, 2008, 91

¹⁹¹ *ibid.*, 248

¹⁹² *ibid.*, 268-269

¹⁹³ *ibid.*, 110

¹⁹⁴ *ibid.*, 116, 15-16 prema MARGETIĆ, 1987, 202. Autor Mlacović objašnjava kako je Veliko vijeće bilo staro onoliko, koliko i sama komuna te se oblikovalo u XIII. st. Članstvo rapskog Velikog vijeća bilo je ograničeno najmanje na 100, a najviše na 120 ljudi starijih od 19 godina. Nakon što bi neki od vjećnika umro, u vijeće je ulazio novi vjećnik po izboru rapskog kneza, sudaca i 20 mudraca koje su iz redova vjećnika opet birali knez i suci, od kojih je 10 bilo plemića i 10 pučana. U XIV. st. članovi velikih vijeća dalmatinskih komuna mogli su biti samo *nobiles*, plemeniti, no na Rabu tog vremena su u vijeću, osim njih bili uključeni i *populares*, neplemeniti.

plemstvo su zato agregirane najznačajnije obitelji pučana vijećnika poput rodova Gregorio, Nimira, Balbe, Machina, Domača, Ivanus, Scaffa, Domaldino, Otolincio i Caclella. Oni su u XIV. st. tvorili središnji dio skupine pučana s pravom ulaska u Vijeće. Potvrđivanjem njihovih agregacija u Veneciji 1411. g. sloj pučana vijećnika na Rabu je prestao postojati, a njihovi su potomci postali plemstvo, jednaki plemstvu kao takvom iz vremena prije nego što je Veliko vijeće postalo osnova identifikacije plemenitosti.¹⁹⁵ Članstvo u tom tijelu vlasti na Rabu od tada je bilo izjednačeno s pojmom plemenitosti, odakle proizlazi njegov nov, neformalni naziv, Vijeće plemenitih, koji se održao sve do XIX. st.¹⁹⁶ Bit pripadnosti rodovima koji su bili spoznati kao plemstvo na osnovi ranosrednjovjekovne tradicije, čija se plemenitost očitavala kroz funkcije (suci) i simbole plemstva (plemički grb) prije preoblikovanja Velikoga vijeća, zamijenila je druga, pravo na izvršavanje javnih poslova izraženo kroz vijećništvo.¹⁹⁷

Godina agregacije obitelji Nimira u rapsko plemstvo veoma je bitna jer ona sugerira kako su raniji dijelovi palače Nimira, posebno istočno krilo s tragovima romaničkih monofora, možda pripadali nekoj drugoj obitelji te to krilo zato tek kasnije biva uključeno u kompleks nove palače Nimira koja dobija novi sjaj u XV. st. kao i obitelj za koju se gradi. Kasnije nadograđivanje objašnjava i razlike u usmjerenosti pročelja starije i novije cjeline koje nisu u ravnini (slika 51) što omogućuje i postavljanje pitanja je li posljednja romanička građevina na zapadnom kraju Donje ulice bilo istočno krilo današnje palače Nimira ili je možda postojala još neka građevina. Istočno krilo je za vrijeme u kojem je građeno bilo veoma kvalitetno te se po tome može zaključiti da je i ranije bilo dijelom stambenog objekta, no ne postoje dokazi poput uklesanih grbova koji bi sugerirali kojoj obitelji su pripadali. Stoga i dalje ostaje mogućnost da je to krilo izvorno pripadalo ranije neplemenitoj, ali financijski dobrostojećoj, obitelji Nimira.

¹⁹⁵ *ibid.*, 283

¹⁹⁶ *ibid.*, 16- 17

¹⁹⁷ *ibid.*, 287

Slika 51: Palača Nimira 1959. g. s vidljivim razlikama u položaju i usmjerenju starijeg i novijeg dijela pročelja (foto: J. Vranić, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Nakon agregacije u plemstvo, obitelj širi (ako im je ranije pripadalo istočno krilo) ili nanovo gradi svoju rezidenciju te počinje dekorirati građevinu obiteljskim grbovima.¹⁹⁸ Zanimljivo je da je 1494. g. obitelji Nimira¹⁹⁹ dodijeljen komitalni naslov od Svete stolice i pape Aleksandra VI. Papinski legat, kardinal Frane Piccolomini izdaje 1. studenog 1494. g. u Firenzi privilegij rapskom plemiću Kristoforu Nimiri, kojim njegovoj obitelji i potomcima podijeljuje naslov palatinskog grofa uz pravo spoja grba s grbom obitelji Piccolomini.²⁰⁰ Grb obitelji Piccolomini koji nosi križ s pet polumjeseca tako se od 1494. g. može naći skupa s jednostavnim heraldičkim znakom četiri do šest okomitih šiljaka²⁰¹ na grbu obitelji Nimira.

Jedan takav renesansni grb uzidan u zidu dvorišta Nimirine palače zamjetio je i M. Sabljar²⁰², a vidljiv je i danas (slika 52). Treba naglasiti kako su ovi zidovi, uvelike mijenjani, a

¹⁹⁸ GRANIĆ, 1987, 245- 248. Autor Granić ističe da se jedan grb Nimira nalazi na ogradi terase palače, a štit grba pridržava lav na kamenom stupiću. U lapidariju je također izložen vrh gotičkog prozora s grbom Nimire u jednostavnom "normanskom" štitu u kojem se nalazi pet šiljaka.

¹⁹⁹ MLACOVIĆ, 2008, 218; GRANIĆ, 1987, 232

²⁰⁰ GRANIĆ, 1987, 232

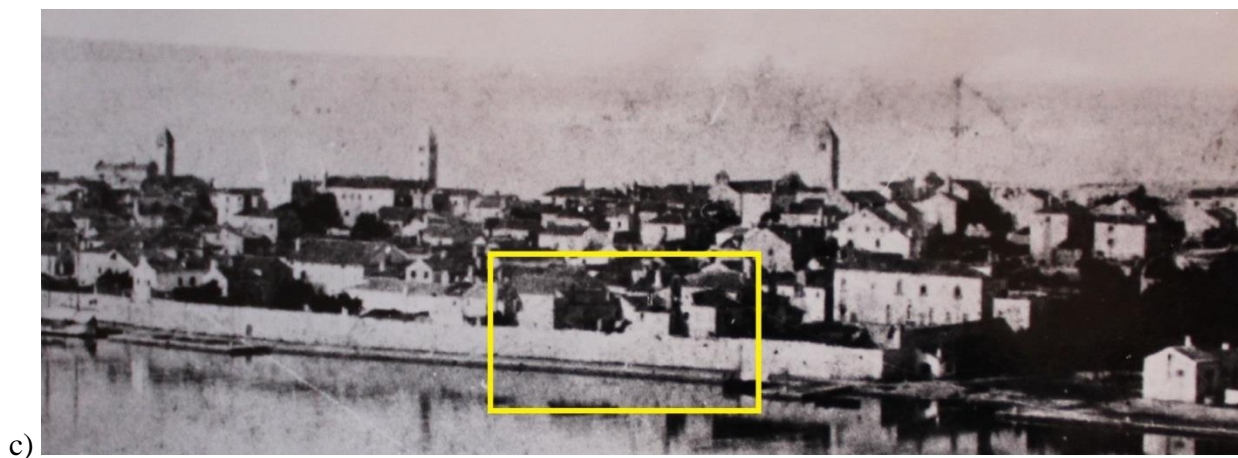
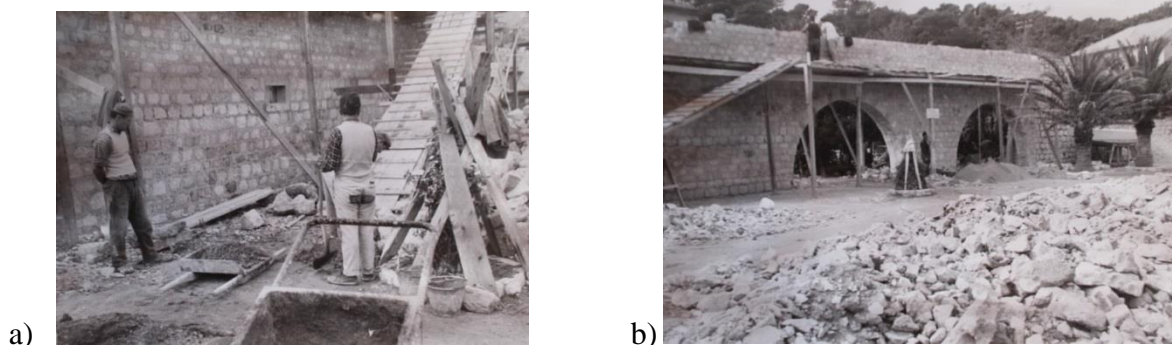
²⁰¹ *ibid.*, 245

²⁰² *ibid.*, 248

sa sjeverne strane doživjeli su daleko najveću izmjenu umetanjem dvaju velikih lukova koji su zid gotovo potpuno rastvorili i time značajno promijenili, točnije uništili, sliku sjevernih zidina grada (slika 53).

Slika 52: Grb obitelji Nimira ugrađen u zapadni zid grada a) pogled na zid s grbom b) grb Nimira (foto: autorica)

Slika 53: a) i b) rekonstrukcija gradskog bedema za potrebe nove restauracije kod Doma odmora Sindikata 1959. g. (foto: J. Vranić, Konzervatorski odjel u Rijeci) c) detalj ranije panorama grada s naznačenim dijelom palače Nimira (foto: Malinarić, Konzervatorski odjel u Rijeci)

Po Sabljarevu crtežu poznat je i grb koji je bio naslikan u medaljonu od sedre pod stubama drugog kata palače Nimira, a koji danas nažalost više ne postoji. Grb je bio baroknog oblika, s okruglim štitom, ukrašen kacigom i plaštem. U desnoj polovici nosio je oznake Piccolominijska, a u lijevoj šest okomitih šiljaka. Nad kacigom je stajao dvoglavi okrunjeni orao, a heraldički plašt bio je izveden u baroknoj maniri.²⁰³

Cjelina ova palače koliko god kompleksna bila, primjer je nedvojbenog stilskog nadograđivanja s izvornim dijelom romaničke graditeljske strukture, a njen smještaj potvrđuje još jednom da je potez ulice postojao već u XII. ili početkom XIII. st. Brojni očuvani dijelovi obiteljskih zgrada i palača duž cijele Donje ulice govore o njenoj potpunoj izgrađenosti i u narednim razdobljima²⁰⁴ o čemu će dalje biti više riječi.

5.5. TRAGOVI OSTALIH RAZDOBLJA NA SJEVERNOJ STRANI DONJE ULICE

Analiziranjem katastarske mape grada Raba iz 1828. g. (slika 54) može se zamijetiti kako su gotovo sve ostale građevine na sjevernoj strani Donje ulice još u XIX. st. imale unutarnja dvorišta prema sjevernim zidinama grada, tj. nisu bile građene odmah uz zidine. Jedine građevine na cijelom potezu ulice koje su se djelomično oslanjale na zidine su bile palača Nimira, Knežev dvor te građevina na sredini ulice koja danas više ne postoji, a na njenom mjestu se danas nalazi hotel "Internacional". Spomenuti hotel na istom je mjestu naslijedio raniji, hotel "Prah"²⁰⁵, a prema autoru Brusiću on je izgrađen na mjestu ranijeg Arsenala.²⁰⁶

Tragova Arsenala, ako je na tom mjestu uopće postojao, danas više nema, no na starim fotografijama (slika 55) vidi se kako su još u početku XX. st. u zidinama grada tog područja

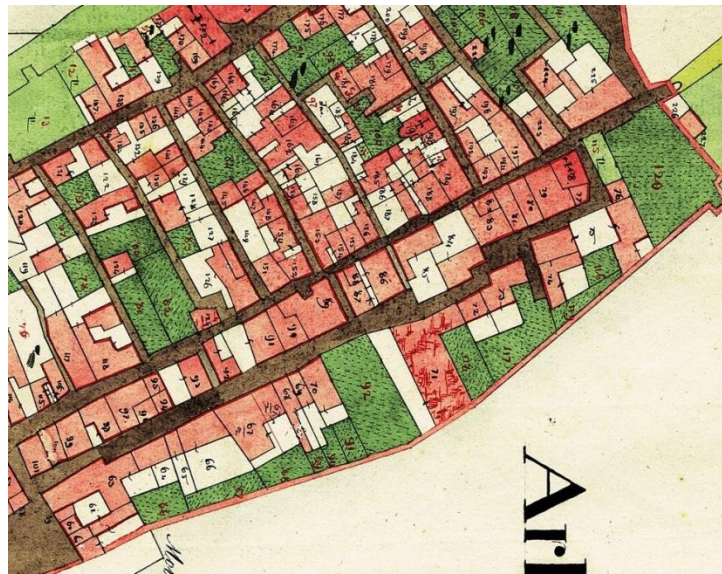
²⁰³ *ibid.*, 248

²⁰⁴ DOMIJAN, 2007, 179

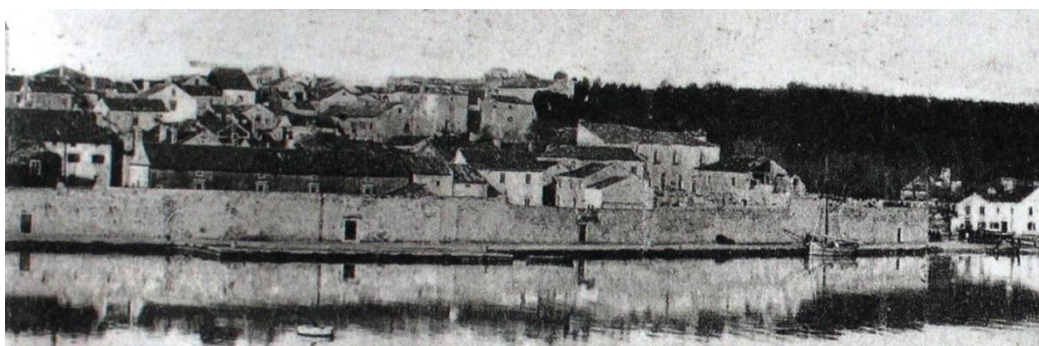
²⁰⁵ *ibid.*, 79

²⁰⁶ BRUSIĆ, 1926, 169

postojala vrata koja su vodila na mol koji se ispred njih nalazio. Osim ovih vrata, zidine su tada bile otvorene s još četiri pravokutna vrata, no ona ispred današnjeg “Internacionala” vodila su na, daleko najeveći mol na sjevernoj strani grada, izuzev onog ispred Kneževa dvora. Taj mol i vrata također se vide na slici iz samostana sv. Antuna Opata (slika 41), no ostala vrata na istoj slici nisu naslikana.

Slika 54: Detalj katastarske mape Raba 1828. g. na kojoj se vide unutarnja i vanjska dvorišta građevina Donje ulice (foto: DAS, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab)

Slika 55: Pogled na dio sjevernih zidina grada s vidljivim vratima i molom (foto: DOMIJAN, 2007, 78- 79)

Osim vanjskih dvorišta, većina građevina je također imala i ona unutarnja koja su bila okrenuta prema sjevernim zidinama grada. Svojim južnim pročeljima gledale su pak na Donju

ulicu. Iz iste katastarske mape primjećuje se kako je sjeverni dio Donje ulice bio poprilično neravan, tj. od sredine prema zapadu, građevine su se uvlačile ili pak izlazile na potez ulice, a građevine sa suprotne strane pratile su te izmjene.

O izgledu tih građevina danas se gotovo ništa ne zna. Kao što je ranije navedeno, ulica se datira u romaniku druge polovice XII. ili početka XIII. st., no, nažalost, druge romaničke građevine Donje ulice nisu očuvane. Treba imati na umu kako su neke od njih zasigurno imale drvene dijelove, a možda su i cijele bile izgrađene od tog kratkotrajnog materijala, što bi objasnilo nepostojanje njihovih ranijih tragova.

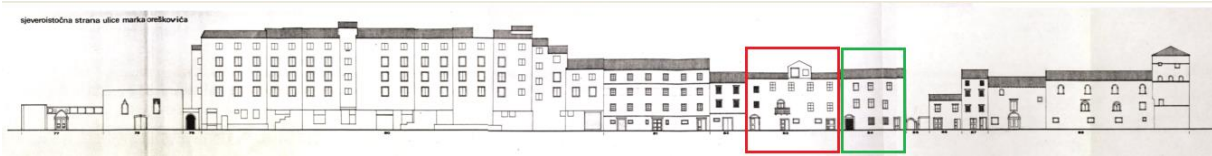
Osim nepostojanja tragova romaničkih građevine, tragovi kasnijih razdoblja na sjevernoj strani također su rijetki (slika 56). U provincijskim gradićima ovog područja u kojima je obrt u prvom redu pratio potrebe stanovništva domaćeg distrikta i u kojima su posljednje viđenije javne i privatne građevine (s iznimkom fotifikacijskih objekata) nastale u XV. st. u renesansnom stilu, u narednim stoljećima nije baš bilo puno traga sličnoj raskoši, čak ni među plemstvom.²⁰⁷

Poznato je kako se u početku XX. st. većina stambenih objekata oko gradske luke, pogotovo sa sjeverne strane grada, nalazila u jako lošem stanju²⁰⁸ zbog čega su vjerojatno mnogi od njih kasnije pregrađeni, srušeni ili pak iznova izgrađeni. Dakako najveća promjena u ulici izvedena je gradnjom hotela “Internacional”, koji zauzima gotovo jednu trećinu cijele ove strane ulice. Ova novogradnja nije poštovala ranije građevine i predstavlja primjer potpunog ignoriranja zakona interpoliranja. Iako je najnoviji hotel formalno upotrebljavao tradicionalni materijal i graditeljske elemente, pa i rekonstruirao dio gradskog zida (bolje nego onaj dio pored palače Nimira s neprimjerenim i bezrazložno otvorenim lukovima) narušio je čvrsto određen profil grada te njegovu bitnu vizuru iz dna gradske luke.²⁰⁹ Danas se ništa od ranijih građevina na tome mjestu ne može prepoznati.

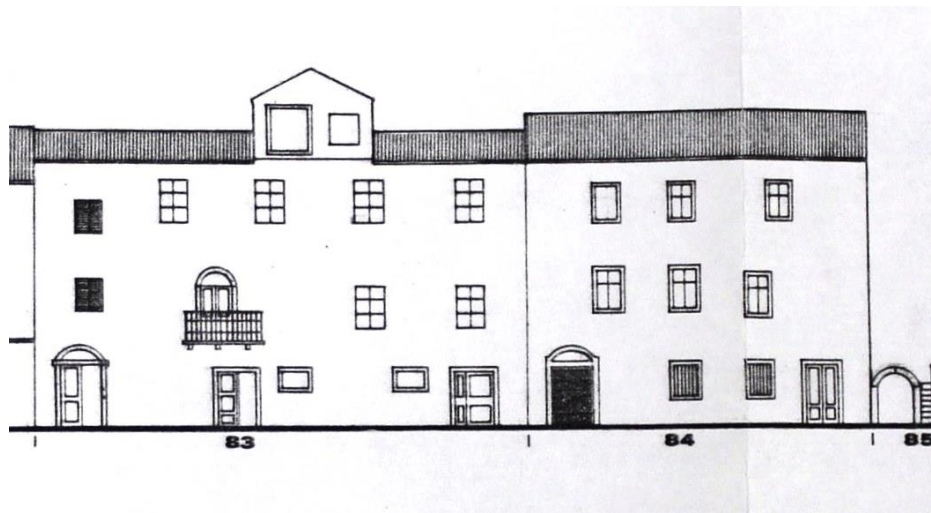
²⁰⁷ MLACOVIĆ, 2007, 51

²⁰⁸ SCHLEYER, 1914, 52, 62. Isti autor navodi kako se u Donjoj ulici početkom XX. st. nalazi malo vrijednih arhitektonskih ostvarenja, izuzev palače Nimira.

²⁰⁹ DOMIJAN, 2007, 79

Slika 56: Potez sjeverne strane Donje ulice s označenim građevinama koje imaju starije dijelove ugrađene u svoj korpus (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Slika 57: Detalj poteza Donje ulice koji prikazuje dvije kuće s ostacima ranijih razdoblja (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Jedine dvije građevine na sjevernoj strani ulice koje danas nose tragove ranijih razdoblja (slika 56, 57) nalaze se između spomenutog hotela i palače Benedetti. One su građevine u nizu (slika 34) koje se naslanjaju jedna na drugu, a njihova jedina vidljiva strana je južno pročelje.

Na zapadnijoj građevini nalaze se portal i balkon (slika 58) koji se mogu okvirno datirati u XV. ili XVI. st. Pravokutni portal nalazi se na zapadnom uglu građevine te ima jako naglašen i plastički istaknut nadvratnik koji je zaključen segmentnim lukom. Unutrašnji uglovi dovratnika, nadvratnika, ali i segmentnog luka profilirani su i obrubljeni poluobljim “štapom”, kojim se redovito dekorira u kasnogotičkom stilu XV. stoljeća ili u renesansi XVI. st., a koji se u pisanim dokumentima zove po tome “bastonat”.²¹⁰ No, nužno je istaknuti kako ovaj portal djeluje poprilično restauriran te stoga navedena datacija nije sasvim sigurna, jer je portal mogao nastati i

²¹⁰ FISKOVIĆ, 1952, 135

kasnije. Cijelo pročelje je ožbukano zbog čega su uskraćene i informacije o zidu oko portala koji bi možda mogao rasvijetliti problem njegove datacije.

Slika 58: Stariji dijelovi građevine označene crveno na slici 56: a) portal b) balkon (foto: autorica)

Na prvom katu iste građevine nalazi se balkon vrlo vjerojatno nastao u renesansi druge polovice XV. st. ili u XVI. st. Vrata balkona su pravokutna te lučno zaključena, a unutarnja strana tog luka dekorirana je motivom tordiranog užeta. Dovratnici balkonskog otvora djeluju puno recentnije te nisu posebno dekorirani. Ispod otvora nalazi se pòdest balkona koji je dekoriran profilacijama koje se lagano uvlače prema njegovom dnu i trima konzolama koje ga nose.

Krajnje dvije konzole koje nose pòdest djeluju identično dekorirane s jastučastim, konveksnim dijelovima pri vrhu koji se konkavno smanjuju prema dnu konzola. Pòdest balkona i dvije krajnje konzole dekorirane su i na bočnim stranama te stilski djeluju istovremeno. Treća, srednja konzola je pak ukrašena vegetabilnim motivom povijenog lista iznad kojeg se nalazi malena dekorirana voluta. Srednja konzola ima samo čeonu stranu dekoriranu, dok su njene

bočne strane glatke i bez ikakvih dekoracija. Na balkonskom pòdestu odmah iznad srednje konzole, vidljiva je pukotina pa je moguće da je ta središnja konzola kasnije dodana kako se pòdest ne bi urušio.

Istočnije od opisane građevine s portalom i balkonom XV. ili XVI. st., nalazi se još jedna građevina s tragovima ranijih faza (slika 56, 57). Analizirajući nacрте iz planoteke Konzervatorskog odjela u Rijeci koji su rađeni 1974. g., zamjećuje se da je nakon vremena izrade nacрта do danas, građevina doživjela još neke promjene. Tako je u recentnije vrijeme, ista zgrada dobila u sredini prizemlja još jedna vrata pa na toj etaži ima tri portala između kojih je po jedan pravokutni uspravni prozor. Najzapadniji od tri portala ujedno djeluje i kao najstariji dio te etaže (slika 59 a). Portal je izrađen od rapske breče te je u obliku pravokutnika sa segmentno zaključenom lunetom. Unutarnji rubovi dovratnika, nadvratnika i lunete profilirani su poluoblom “štapom” pa se poput portala prethodne građevine također okvirno može datirati u XV. ili XVI. st.

Na prvom katu iste građevine nalaze se tri recentnija pravokutna prozora, ali i trag zatvorene, ranije pravokutne lučno zaključene monofore (slika 59 b, c) na samom istočnom rubu prvog kata. O njevoj dataciji samo na temelju oblika teško je teoretizirati, no njena veličina i način nepravilnog postavljanja kamenja dovratnika, sugerira kako nije srednjovjekovnog porijekla.

Zapadnije uz zazidanu monoforu nalazi se noviji pravokutni prozor s tragovima reški iznad njega. Te reške sugeriraju da je na tom mjestu ranije bio kasnogotički prozor s trolisnim lukom i akroterijem, vjerojatno sličan kasnogotičkim monoforama na istočnom krilu palače Nimira. Desno uz najzapadniji prozor prvog kata također se vidi trag nekog ranijeg prozora (slika 59 c), no njegov oblik se jasno ne raspoznaje.

Uz ovu zgradu, 1974. g. kada je rađen nacrt ulice, nije se nalazilo ništa osim dvaju okvira ulaza u dvorište, no danas je na tom mjestu izgrađena nova zgrada koja je inkorporirala u sebe ta dva ranija ulomka. Ova dogradnja samo je jedna od mnogih na sjevernoj strani Donje ulice, no nju se, za razliku od mnogih ostalih, barem okvirno može datirati.

Slika 59: Stariji dijelovi građevine označene zeleno na slici 45: a) portal b) tragovi ranijih monofora c) pogled na prvi kat građevine s tragovima ranijih otvora (foto: autorica)

Južnu stranu Donje ulice samo jedan red kuća dijeli od Srednje ulice. Potonja ulica (1926. g. zvana ulicom Kraljice Marije) bila je te je i danas najprometnija gradska ulica s brojnim dućanima. Ista je otprilike na sredini presvođena s dvije građevine te su se ispod tih prolaza također smjestili dućani.²¹¹ Kuće koje se nalaze na ovoj, južnoj strani Donje ulice tako imaju pročelja koja gledaju i na jednu i na drugu ulicu te će ponegdje biti potrebno analizirati i dijelove

²¹¹ Istočnija građevina je starija te se može vidjeti na fotografijama prve polovice XX. st. (slika 37 b). Na suvremenim snimanjima termokamerom (slika 37 d) vidljivo je kako je taj stariji, danas ožbukani prolaz, nekada imao prozore na drugim položajima, a koji su vremenom zatvoreni te su otvoreni novi. Na istočnom zidu kuće koja je izgrađena iznad prolaza moguće je vidjeti grb obitelji Benedetti koja je očito bila vlasnik te građevine u nekom razdoblju.

građevina koji se nalaze na Srednjoj ulici (slika 60). Mnoge od njih nose tragove ranijih faza, no, nažalost, te faze su nastale nakon romanike. Zasiurno su ranije romaničke građevine postojale na ovoj strani ulice kao što su postojale i na sjevernoj strani, no zbog moguće upotrebe drvenog materijala, ali i brojnih kasnijih izmjena, danas nema njihovih sigurno datiranih tragova.

a) Južna strana Donje ulice

b) Sjeverna strana Srednje ulice, oštećena matrica nacrt na lijevoj strani

Slika 60: Nacrti južne strane Donje ulice i sjeverne strane Srednje ulice (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Što se tiče ostalih srednjovjekovnih gradnji, prvenstveno onih gotičkih, vide se tragovi kasnogotičkih arhitektonskih elemenata, no obzirom da se u gotici podižu nove graditeljske jedinice koje se u svojoj tektonici bitno ne razlikuju od zatečenih romaničkih kuća²¹² te su poput ranijih također prekrivene novijim gradnjama, teško je istaknuti jednu građevinu na ovoj strani ulice koja bi u potpunosti pripadala tom razdoblju. U morfologiji nekoliko arhitektonskih ukrasa prepoznaje se element tog novijeg stila i to u njegovoj kasnijoj fazi koja je nastala pod utjecajem venecijanske cvjetne gotike (*gotico fiorito*) XV. st.

Većina najstarijih građevina ove strane ulice okvirno će se datirati u drugu polovicu XV. st. ili početak XVI. st. i to zahvaljujući arhitektonskim detaljima poput okvira prozora i vrata, ali i veoma popularnog korištenja ugaonih stupića na građevinama. Ti stupići svoj uzor imali su u velikoj palači Dominis čija se izgradnja datira u kraj XV. i početak XVI. st. pa se mogu koristiti kao *terminus post quem* za dataciju ostalih građevina koje kopiraju ovaj motiv. Osim

²¹² DOMIJAN, 2007, 63

arhitektonskih i graditeljski detalj upotrebe plastično istaknutih traka morta biti će veoma koristan za precizniju dataciju građevina.

5.6. PALAČA GALZIGNA

Jedna od važnijih privatnih građevina južne strane Donje ulice je palača Galzigna, tj. ono što je od nje danas ostalo. Veća i raskošnija palača ove obitelji nalazila se na Gornjoj ulici, nasuprot crkve sv. Justine, a poznato je kako se na tom području nalazio i ranije spomenuti toranj obitelji Galzigna s kapelom sv. Stjepana.²¹³

Najraniji istraživači grada nazivaju je palačom Galzigna-Marcich što sugerira kako je u istoj palači u nekom vremenu živjela još jedna obitelj. Građevina se isticala kao primjer građanske privatne kuće, a njezino pročelje prema južnoj ulici kao tipično gotičko s monoforum šiljastog trolisnog luka na prvom katu.²¹⁴ Ipak treba ispraviti ovu stilsku dataciju i navesti kako je spomenuta monofora nastala pod utjecajem venecijanske cvjetne gotike kraja XV. st., dakle na prijelazu kasne gotike u ranu renesansu, kao i veći dio tog pročelja (slika 61).

Današnje sjeverno pročelje ove palače koje vodi u unutrašnje dvorište, pokazuje tragove više faza, a njegov ulazni dio je zapravo slobodnostojeći zid. Tako je ulazni portal, koji je izvorno nastao u XV. st., jednostavna oblika s glatkim dovratnicima i nadvratnikom te s elementima tipičnog kasnogotičkog i reno-renesansnog klesarskog ukrašavanja profilacijama i motivima dijamantnog niza. Na nadvratniku tog portala se nalazi natpis: "A LABIIS INIQVIS ET A LINGVA DOLOROSA ERVE ME DOMINE."²¹⁵ Taj izvorni, renesansni dio ulaznog portala, naknadno je uokviren novim ranobaroknim dovratnicima zidanim vertikalnim bunjama i na vrhu dekoriranim volutama te zaključen jednostavnim trokutastim plitkim zabatom. Odmah iznad portala nalazi se blago istaknuti razdjelni vijenac koji dijeli prizemlje od prvog kata, a na njega se oslanja balkonska klupčica spomenute malene kasnogotičke monofore koja na kapitelima svojih doprozornika ima motiv dijamantnog niza (slika 62). Prozorsku klupčicu nosi

²¹³ BRUSIĆ, 1926, 164

²¹⁴ SCHLEYER, 1914, 149- 150

²¹⁵ *ibid.*, 150- 151; BRUSIĆ, 1926, 169; DOMIJAN, 2007, 185- 186. U slobodnom prijevodu: „Od opakih usta i zlih jezika oslobodi me Gospodine.“

šest konzolica u oblicima lavljih glava koje nisu rijetkost na Rabu već se mogu pronaći na nizu građevina grada.

Slika 61: Sjeverno pročelje palače Galzigna s označenim otvorima zida: crveno- renesansni portal, ljubičasto- barokni portal, žuto- kasnogotička monofora i prozorska klupčica, zeleno- trag zatvorenog prozora u čijem dnu se nalazi ulomak dijamantnog niza, plavo- recentniji prozori (foto: autorica)

Slika 62: Kasnogotička monofora i prozorska klupčica na prvom katu palače Galzigna (foto: autorica)

Desno od ovog portala i monofora nalazi se nekoliko prozorskih otvora. Kvadratni prozor u prizemlju očito je nastao u recentnije vrijeme te njegov okvir prozora nije posebno dekoriran. Takav je slučaj i s ostala četiri pravokutna uspravna prozora (dva na prvom i dva na drugom katu) tog dijela građevine koji djeluju rađeni u isto vrijeme te su i sličnih dimenzija. Zanimljivo je kako se lijevi prozor na prvom katu u nekom razdoblju zatvorio te je u njemu napravljen manji pravokutni prozor. U prozorskom okviru, točnije klupčici, ranijeg prozora koji je nastao vjerojatno istovremeno kad i ostali prozori, nalazi se ulomak dekoracije s motivom dijamantnog niza (slika 63) poput onog na kapitelima renesansnih dovratnika i doprozornika te prozorskoj klupčici kasnogotičke monofore, no djeluje rustičnije obrađen. Zahvaljujući tom ulomku kao *terminus post quem* može se zaključiti da su prozori zasigurno nastali u nekoj od posljednjih pregradnji pročelja, no vjerojatno prije prozora u prizemlju.

Slika 63: Motiv dijamantnog niza ugrađen kao spolija u prozorski okvir na prvom katu
(foto: autorica)

Promatranjem stratigrafije zida ističe se plitki “zub” koji nastaje između ulaznog pročelja i građevine zapadno od njega, a u koju danas vode stube unutrašnjeg dvorišta te koja je zasigurno bila dijelom stambene cjeline palače Galzigna, a danas je temeljito preuređena. Tako se s vanjske strane ne vide tragovi ranijih zidnih otvora već je samo zamjetljiva sličnost u obliku i veličini kamenja te načinu zidanja zida. Cjelina zida na kojoj se nalaze portal i kasnogotička monofora ujedno je visinom niža od zidnih cjelina lijevo i desno od nje, no zamjećuje se slična veličina i obrada kamenja u njihovim gornjim polovicama. Zidovi donjeg dijela ulaznog pročelja građeni su od manjeg, nepravilnijeg kamenja, no gornje polovice su građene od većih, obrađenijih

kamenih klesanaca. Njihova pravilnost zidanja gubi se oko novijih prozorskih otvora istočnijeg dijela građevine,²¹⁶ a na zapadnijem dijelu je bolje čitljiva (unatoč mnogim novim otvorima).

Prema autoru Domijanu građevina je najviše mijenjana u kasnijim baroknim pregradnjama²¹⁷ poput dodatnog okvira ulaznog portala, no ostale promjene, poput prozora na prvom i drugom katu bez ikakvih stilskih detalja, nije moguće datirati u isto vrijeme već vjerojatno u recentija stoljeća. I na ovoj građevini su sljubljenice kamenja prekrivene cementom pa je ovu tezu nemoguće potvrditi preciznijom stratigrafskom analizom.

Posebna je zanimljivost u oblikovanju opisanog ulaznog dijela sa slobodnostojećim pročelnim zidom, to što on zatvara maleno, ali vrlo slikovito dvorište (slika 64) sa stubištem na istočnoj i južnoj strani. Čeone stranice stubišta ukrašene su karakterističnim ranorenesansnim školjkama sv. Jakova a u stubište je ugrađena i spolija kapitela koji svojim konveksnim i konkavnim profilacijama sugerira dataciju oko XVI. st ili kasnije. (slika 65 c).

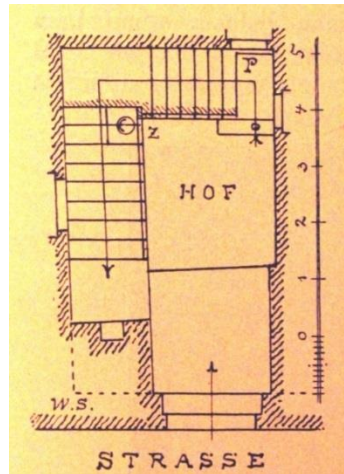
Prilazni pòdest vratima na razini prvog kata oslanja se svojim križnim svodom o zid pročelja. Ispod jednog krila stuba, početkom XX. st., nalazila se cisterna. Odmah uz njihov početak, na prvom odmorištu, nalazi se portal (slika 65 a) koji svojom dekoracijom odmah upada u oči unatoč činjenici da je širok samo 65 cm.²¹⁸ Portal je u obliku uspravnog pravokutnika, no unutarnji uglovi su mu istureni prema unutrašnjosti s dva malena polukružna luka tako da se sa suprotne, vanjske strane, oslobađa površina na kojoj se klešu vegetabilni, cvjetni motivi. Nadvratnik portala dodatno je naglašen plastički istaknutim profiliranim vijencem. Unutrašnji uglovi dovratnika i nadvratnika profilirani su i obrubljeni poluoblom “štapom”, a na dnu dovratnika taj štap završava vegetabilnim krajevima zbog čega bi se vrata trebalo datirati u XV. ili XVI. st.²¹⁹

²¹⁶ Na fotodokumentaciji iz 1954. g. Konzervatorskog odjela u Rijeci može se primjetiti kako je dio građevine desno od ulaznog portala bio u to vrijeme u potpunosti prekriven žbukom. Područje oko samog portala je također bilo djelomično prekriveno nekim novijim materijalom. Danas su ti slojevi skinuti pa se kamenje zida bolje vidi.

²¹⁷ DOMIJAN, 2007, 68

²¹⁸ SCHLEYER, 1914, 151

²¹⁹ FISKOVIĆ, 1952, 135

Slika 64: Tlocrt unutarnjeg dvorišta palače Galzigna, Z- cisterna, P- portal (foto: SCHLEYER, 1914, 151)

Slika 65: Unutarnje dvorište palače Galzigna a) renesansna vrata b) prozor c) kapitel ugrađen kao spolija u prilazno stubište (foto: autorica)

U unutrašnjem dvorištu se na drugom odmorištu stuba danas nalazi kvadratni prozor od rapske breče čiji su vanjski uglovi dekorirani motivom izmjeničnih zubaca (slika 65 b) što također sugerira dataciju u kraj XV. st.

Od ostatka palače danas ništa više nije ostalo. U dijelu građevine istočnije od ulaza u dvorište danas se nalazi obiteljska kuća koja je i izvana i iznutra previše mijenjana da bi se

moglo nešto više zaključiti o njenom ranijem izgledu i rasporedu prostorija. Sa stražnje strane, na dijelu koji gleda na Srednju ulicu, građevina je također u potpunosti pregrađena.

O obitelji prema kojoj je ova palača dobila ime, pisani izvori govore mnogo. Oni potvrđuju kako je obitelji Galzigna u gradu Rabu imala veliku ulogu te je bila visoko pozicionirana na društvenoj ljestvici, što se dakako reflektiralo u izgradnji raskošnih palača.

Rod Gauzigna (kasnije Galzigna) bio je jedan od najstarijih i u srednjem vijeku najvećih rapskih plemićkih rodova. Godine 1213. je *vir nobilis dominus Albertus quondam Matthei de Gauzigna temquam senior stripis cum omnibus propinquis dictae domus de Gauzigna sexus masculine civibus Arbensibus* dobio biskupovu dozvolu za gradnju ranije spomenute kapele u obiteljskom tornju i njeno posvećivanje sv. Stjepanu. Članovi roda zauzimali su najviša mjesta u komuni u XIII., ali i u prvoj polovici XIV. st. Tako je Madije de Gauzigna 1251. g. sklopio sporazum sa županom Nemanjom kao *vicedominus Marci Çiani comitis*, a 1268. g. obnašao je i dužnost rapskog sudca. Godine 1273. sudac je bio i njegov sin Salbe.²²⁰

Čak devet muških članova obitelji Galzigna navode se kao *nobiles* u popisu vijećnika iz 1372. g., njih deset pak u godinama između 1372. i 1388. g. te osmero 1388. g.²²¹ što potvrđuje da su Galzigne imale veliko i rašireno obiteljsko stablo, no nažalost, nisu poznati preci članova starije generacije iz XIV. st. Obzirom na to da je imanje bilo neravnomjerno razdijeljeno među članovima obitelji, moglo bi se zaključiti o velikoj razgranatosti roda, tako da ni jedan član nije mogao nadvladati ostale. Velik broj potomaka bio je ključ za društvenu afirmaciju plemićkih obitelji te ujedno jedini način kako se nositi s visokim brojem smrtnosti djece u srednjem vijeku. Povećani obiteljski ekonomski potencijal održavao se brakovima te visokim položajima u komunalnim strukturama.²²²

Galzigne su bili veliki stočari pa je tako samo ser Barre de Gauzigna posjedovao krdo od 266 grla razne stoke, dok se za druge zna da su imali brojne pastire. Krdo ser Salbea de Gauzigna bilo je na Kalifrontu, što znači da su tamošnji pašnjaci već tada bili u rukama plemstva. Rod je imao svoje posjede i izvan komune, a bio je poznat samo njihov manji dio.²²³

²²⁰ MLACOVIĆ, 2008, 232- 233

²²¹ *ibid.*, 223

²²² MLACOVIĆ, 1995, 101

²²³ MLACOVIĆ, 2008, 233

Do uspona roda Domine (tj. Dominis) u posljednjim godinama XIV. st. i do njegovog neformalnog primata među rapskim plemstvom u kasnijim stoljećima, Gauzigne su bili najugledniji plemićki rod u komuni, iako nikada s izrazitom prednošću pred ostalima iz velike četvorice Gauzigna, Zudenico, Domine, Hermolais. U drugoj polovici XIV. st. tako je Salbe de Gauzigna bio rapski potknez, a u vrijeme njegova službovanja sudci su bili njegovi rođaci Cibre 1373. g. i Natal 1378. i 1385. g. Zanimljivo je istaknuti kako se u oporuci Grgura Banića, dugogodišnjeg rapskog kneza te sina Pavla Bribirskog, spominje ser Barra de Gauzigna kao izvršitelj oporuke, ali i kao Grgurev rođak (*consaguineus*). Ako je to zaista bilo tako, Galzigne su u XIV. st. bili rođaci najmoćnijeg hrvatskog dinastičkog plemićkog roda.

Najmanje što je od nekretnina na Rabu bilo u vlasništvu ove obitelji od 1369. do 1382. je 5 kuća, 3 gospodarska objekta, 12 vinograda i 44 druga obradiva zemljišta,²²⁴ zbog kojih je ova obitelj bila jedna od bogatijih pa stoga i utjecajnijih u gradu. Poznato je kako fragmentacija urbanog zemljišta može ukazivati na porast broja stanovništva i ekonomske aktivnosti, dok njihova akumulacija pak može biti znakom ekonomske moći te reflektirati obiteljske strukture. Položaj i veličina urbanih zemljišta osiguravao je legitimitet kao i ekonomsku i društvenu moć urbanim elitama,²²⁵ a nasljedstvo je pritom bilo i statusni simbol jer se zemljište prenosilo generacijama kao dio obiteljskog identiteta i kao znak dugotrajne ekonomske moći obitelji.

5.6.1. PLASTIČNO ISTAKNUTE TRAKE MORTA

Osim tragova arhitektonskih elemenata i stratigrafije ziđa, još se jedan graditeljski detalj može primjetiti na palači Galzigna, a to su plastično istaknute trake morta. Tragovi istih danas su vidljivi lijevo od kasnogotičkog prozora na prvom katu palače (slika 66 a), no na starijim fotografijama zamjetljivo je kako su se one nalazile i desno od spomenutog prozora (slika 66 b).

²²⁴ *ibid.*, 233

²²⁵ BENYOVSKY LATIN, 2014a, 24, bilj. 61

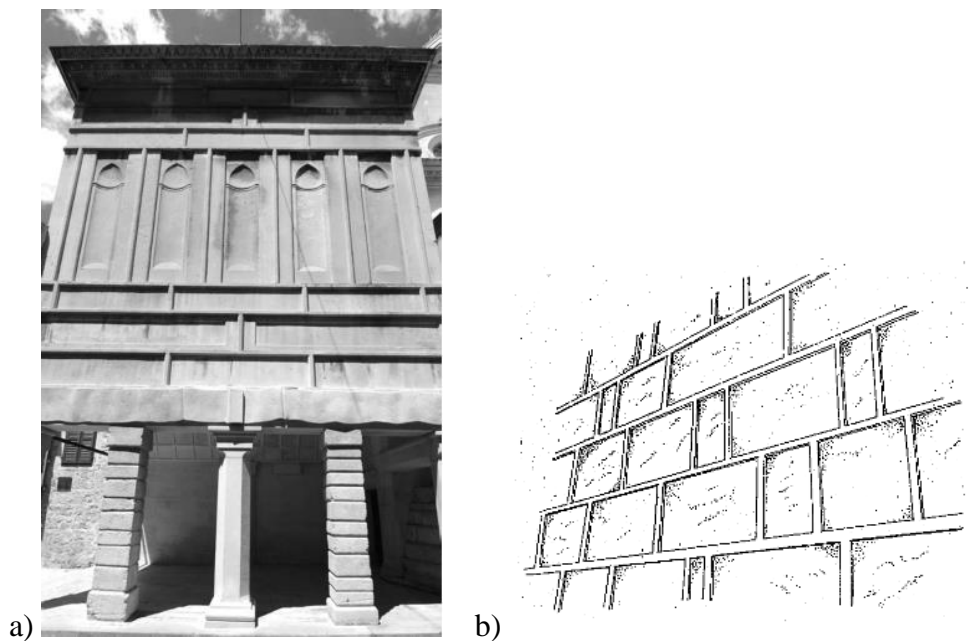

Slika 66: Tragovi plastično istaknutih traka morta na palači Galzigna u Donjoj ulici a) danas (foto: autorica) b) oko 1914. g. (foto: SCHLEYER, 1914, 150)

Obzirom na upadljivu sličnost s plastično istaknutim trakama morta koje i danas prekrivaju velik broj srednjovjekovnih kuća u Šibeniku i drugim gradovima Dalmacije, kao vjerojatni uzor i ishodišno mjesto njihove upotrebe često se navodi sakristija šibenske katedrale sv. Jakova (slika 67 a), rad Jurja Matejeva Dalmatinca nastala od 1450.-1454. g. Na toj sakristiji se nalaze slične tanke kamene letvice odrezanih bridova koje u cijelosti prekrivaju horizontalne i vertikalne sljubljenice kamena te na glatkoj plohi pročelja sakristije stvaraju reljefnu mrežu plitko istaknutih traka.²²⁶

Plastično istaknute trake morta u pravilu su pravocrtne, a u odnosu na postojeće sljubljenice kamena na pročelju čine dva osnovna tipa obrade. Kod prvog (tip A- slika 67 b), kojemu pripadaju i trake na palači Galzigna (te Cernotta) te trake slijede fuge kamena na pročelju, točno ih pokrivajući. Kod drugog (tip B) te trake ne slijede postojeće fuge na pročelju.

²²⁶ ŠPRLJAN, 1996/1997, 87; MARKOVIĆ, 2010, 6, 16, bilj. 19. Autor Marković navodi kako je Dagobert Frey smatrao kako su kamene letvice koje omeđuju plohe zamijenile tradicionalni venecijanski ukrasni motiv- niz izmjeničnih zubaca, kod nas poznat i pod terminom “rovaš” ili “žioka na raboš”. Juraj Dalmatinac je poticaj za izradu kamenih letvica mogao dobiti u klesarskoj praksi o čemu svjedoči nedovršeni niz izmjeničnih zubaca koji se u vidu glatke kamene letvice javlja uz vrh gotičkog prozora zapadno od Lavljeg portala, no vjerojatnije objašnjenje je u maskirnoj ulozi ovih letvica koje prikrivaju pravu zidarsku narav Jurjeva djela.

Slika 67: a) sakristija katedrale sv. Jakova, Juraj Matejev Dalmatinac, 1450.–1454. (foto: MARKOVIĆ, 2010, 6) b) plastično istaknute trake morta- tip A (foto: ŠRLJAN, 1996/1997, 87)

Takva izvedba na pročeljima može se povezati s imitacijom zidanja kamenim kvadrima te je ta obrada najvjerojatnije težila povećanju ukupnog dojma dekorativnosti pročelja građevina. Osim na brojnim palačama Šibenika zanimljivo je kako se na Rabu osim na palači Galzigna pojavljuju i na palači imućne obitelji Cernotta²²⁷ (slika 68 a) koja je potjecala iz trogirskog roda Andreis.²²⁸ Poznato je kako je na portalu spomenute palače koja se nalazi u blizini gradske lože, radio i Andrija Aleši koji je kiparske radove²²⁹ u maniri mletačke cvjetne gotike izveo pri svom boravku na Rabu od 1453. do 1460. godine,²³⁰ a čije je djelovanje u Šibeniku dobro poznato.²³¹ Osim rada na palači Cernotta poznato je kako je Aleši izveo više radova na području grada Raba

²²⁷ Palača se u starijoj literaturi naziva često palačom Bakota. SCHELYER, 1914, 57; BRUSIĆ, 1926, 156

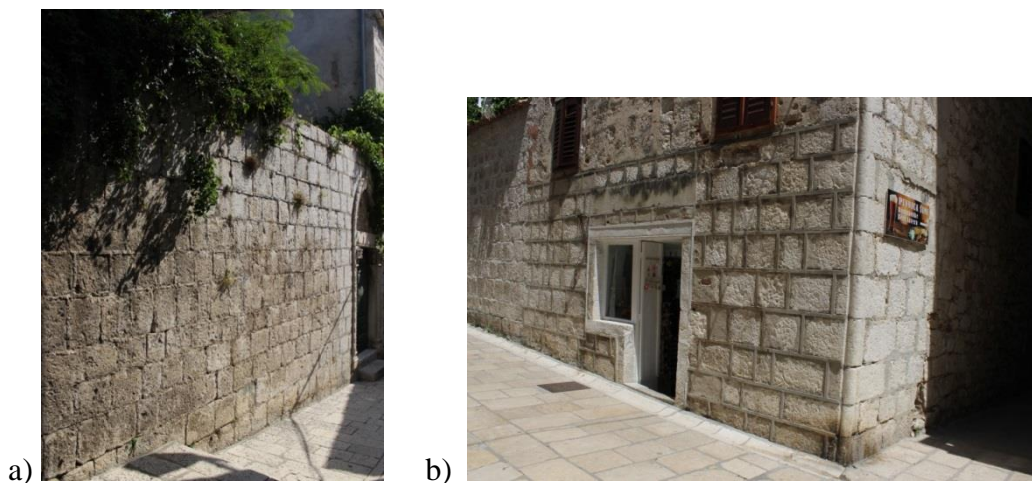
²²⁸ MLACOVIĆ, 2008, 191, 119-230

²²⁹ FISKOVIĆ, PRIJATELJ, 1948, 11. Poznato je kako osim portala, Aleši s još pet pomoćnika popravljao i preinačivao palaču Kolana Cernotte, izvodeći između ostalog drvene i kamene dijelove, sobe s ukrašenim gotičkim stropovima, izrezbarenim klupama, kamenim umivaonikom i uzidanim ormarom, te kuhinju, dvorište, stepenište i balkone.

²³⁰ MLACOVIĆ, 2008, 73- 74

²³¹ DOMIJAN, 2007, 194

među kojima su popravka zvonika stolne crkve, ograda s lavovima, anđelima i grbovima obitelji Scaffa u kapeli istoimene obitelji u crkvi sv. Ivana te gotička vrata i prozore palače Zudenico.²³²

Slika 68: a) ostaci plastično istaknutih traka morta na zidu palače Cernotta u blizini gradske lode (foto: autorica) b) plastično istaknute trake cementa na palači Marinellis nastale prije desetak godina (foto: autorica)

Iako se po navedenim primjerima može zaključiti kako se takav način obrade zida u dalmatinskom graditeljstvu javlja tek od sredine 15. stoljeća bitno je i istaknuti kako postoje i tragovi ranije upotrebe ovakvog načina dekoriranja zida i to još od vremena antike²³³ pa je stoga potrebno pojavi plastično istaknutih traka kao graditeljskog detalja, u budućnosti posvetiti više pažnje.

O utjecaju koji je ovakav način dekoriranja pročelja izvršio na palače ponajviše svjedoči jasna težnja stanovnika na obnavljanju pročelja upotrebom istog graditeljskog motiva. Tako je moguće primjetiti palače u gradu Rabu (slika 68 b, 59 c) na kojima se, doduše u cementnom materijalu, pojavljuju plastično istaknute trake na temelju čega se može donekle tvrditi kako su one postale tradicijski element u graditeljstvu grada Raba.

²³² FISKOVIĆ, PRIJATELJ, 1948, 5-22

²³³ ŠRLJAN, 1996/1997, 88, bilj. 2, 4. Autor Šrljan ističe kako postoje tragovi na prizemnim dijelovima mlađe fotifikacije iz Gamzigrada koji su zidani u 1. pol. 4. st. strukturom *opus quadratum* ili *opus incertum* gdje su sljubljenice fugirane izvučenim plastičnim trakama poput spomenutog tipa A. Takva obrada zamjetljiva je i na ranokršćanskim građevinama u Zadru gdje je bila uobičajena obrada zidova ucrtanim fugama tj. urezivanjem dviju tankih i paralelnih crta na površini žbuke kao imitacija pravilnog kamenja. Slična obrada česta je i na zadarskim romaničkim zidovima, a susreće se i na unutrašnjim zidnim ploham.

5.7. PALAČA MARINELLIS

Otpriblike po sredini Srednje ulice prema zapadu do kratke rampe koja je spaja s Donjom ulicom, smjestila se palača Marinellis, nekada zvana i palača Tudolin,²³⁴ danas poprilično pregrađena. Ova palača jedna je od složenijih i slojevitijih građevina Donje i Srednje ulice s pročeljima na obje strane te se na njoj mogu pronaći brojni ulomci arhitektonskih elemenata različitih razdoblja, ali i grbovi i posvetni natpis obitelji koja je građevinu posjedovala prije plemića Marinellisa, a to je bila obitelj Kosinjskog.

Gledajući palaču kao cjelinu od više dijelova, kao njeni ključni segmenti se ističu dva stambena, višetažna objekta na krajevima te unutrašnje dvorište u sredini koje ih spaja (slika 69). Glavna je građevina ona na zapadnoj strani s velikim lučnim otvorom u prizemlju u koji je ugrađen rustični, u kamenu ugrebani crtež Bogorodice s Kristom u krilu iznad grba obitelji Marinellis. Crtež je poprilično astilski izveden te djeluje da je pučke proizvodnje, no neki autori ga svejedno datiraju u XVI. st.,²³⁵ na temelju čega, nije sasvim jasno. Obzirom da je obitelj Marinellis tek od XV. st. plemenita, datacija crteža ima *terminus post quem*, ali nikakvi stilski detalji ne pomažu pri preciznijoj dataciji u XVI. st.

Slika 69: Pogled na južno pročelje palače Marinellis (foto: autorica)

²³⁴ SCHLEYER, 1914, 158; BRUSIĆ, 1926, 167

²³⁵ DOMIJAN, 2007, 197

Prizemlje zapadnog dijela nadsvedeno je lomljenim gotičkim svodom iznad kojega je renesansna lođa s balustradom, a koja je prema zapadu otvorena monoforum sličnih osobina.²³⁶ Fotodokumentacija još iz 1914. i 1926. g. pokazuje kako je ovaj zapadni dio cjeline palače preživio dosta recentnijih pregradnji (slika 70). Tako je vidljivo kako se još 1926. zapadno od tog pročelja nalazila niska ograda u ravnini s pročeljem, a građevina koja danas stoji na tom mjestu nastala je 1970ih g. kad je ovaj dio palače renoviran (slika 70 h). Osim tih promjena, u novije vrijeme prizemlje palače otvoreno je velikim, prema nekim autorima, gotičkim²³⁷ lukom koji u tjemenu nosi grb obitelji Marinellis te koji je prije bio zatvoren, no kako bi se napravio veliki izlog za dućan koji je danas u njemu smješten, ta je ispuna luka skinuta te je tako nastao novi portal zatvoren samo staklenim stranicama (slika 70 i). Raniji portal na koljeno koji se nalazio ispod velikog luka, zamijenjen je novim portalom na koljeno s mramornim okvirima. Obzirom da se grb Marinellis nalazi u tjemenu opisanog “gotičkog” luka, upravo taj luk kao i ostatak ovog pročelja moglo bi se datirati od XV. st. na dalje.²³⁸ Luk je zbog težine pročelja iznad njega vjerojatno služio kao rasteretni luk te je njegov oblik zato “šiljasti”. Zbog toga bi se trebalo odbaciti njegovo dosadašnje nazivanje “gotičkim” lukom, jer njegov je oblik očito bio određen funkcijom, a ne stilom.

²³⁶ DOMIJAN, 2007, 197

²³⁷ *ibid.*

²³⁸ Kao jedini mogući problem ovakve datacije je činjenica kako je ovaj grb poprilično plitko klesan pa postoji mogućnost kako je kasnije dodan, na raniji tjemeni kamen. No, cijeli ovaj luk je veoma neobičnih proporcija da bi se opisao kao „gotički“, a njegov oblik zasigurno je uvjetovan funkcijom te je mogao nastati i od XV. st. na dalje, a ne nužno u ranijim razdobljima.

Slika 70: Zapadni dio pročelja a) 1926. g. (foto: BRUSIĆ, 1926, 166) b) 1964. g. (foto: S. Ulrih, Konzervatorski odjel u Rijeci) c, d, e i f) 1970. g. (foto: Malinarić, Konzervatorski odjel u Rijeci) g i h) nakon popravka 1972. g. (foto: I. Perčić, Konzervatorski odjel u Rijeci) i) danas (foto: autorica)

Renesansna lođa i prozor na prvom katu veoma su kvalitetno izrađeni. Balustradu od donje razine odvaja plastički istaknut vijenac, a njezini balustri se sužavaju prema sredini na kojoj su dekorirani bisernim nizom. Balustrada je također zaključena s plastički istaknutim vijencem. Renesansna monofora na istom katu je veoma bogato dekorirana te njenu prozorsku klupčicu nose konzole s lavljim glavama, motivom koji je uobičajen u ovom gradu. Doprozornici i polukružni zaključni luk su kanelirani te su kapiteli doprozornika dodatno dekorirani konveksnim jastučastim dijelovima. Ovaj prozor svojom dekoracijom donekle podsjeća na renesansni portal i prozore palače Dominis koje je radio Petar Trogirani krajem XV. st., no ipak je skromnije dekoriran. Dekorativni motivi su veoma slični te je stoga moguće da je monofora bila naručen iz radionice ovog majstora, no nažalost ne postoje pisani tragovi koji bi to jasno potvrđivali.

Ostatak pročelja ovog dijela palače je ožbukano pa se ne vidi struktura zida koja bi zasigurno mogla objasniti promjene koje je ovaj dio građevine vremenom doživio, a zamjetljiv je samo pravokutni portal koji se nalazi između rasteretnog luka i portala unutarnjeg dvorišta. Taj portal vodi na stubište kojim se penje u stambeni prostor na razini renesansne lođe i još jednog kata iznad. Stan je danas napušten i u jako lošem stanju te je donekle i prijetnja sigurnosti zbog mogućeg propadanja podova i krova.

Slobodnostojeći zid od krupnih klesanaca odvaja dvorište palače od ulice, a otvoren je vjerojatnim renesansnim portalom na čijem se nadvratniku nalazi obiteljski grb Marinellis i godina 1563. Unutrašnji uglovi dovratnika, nadvratnika, ali i polukružne lunate dekorirani su poluobljim glatkim "štapom" koji je već ranije istaknut kao mogući detalj za dataciju u XV. ili XVI. st. Dio palače ovog i istočnijeg dijela danas nije ožbukano (no zid unutrašnjeg dvorišta još u 1960im godinama je bio ožbukano) pa stoga omogućuje djelomično čitanje zidnih slojeva (slika 71).

Tako veličina i oblik kamenja sugeriraju kako su donji dijelovi ovih cjelina građeni istovremeno, što se zbog žbuke na zapadnom stambenom dijelu ne može jasno potvrditi. Istočni stambeni dio pak ima sljubljenice kamenja na prizemnoj razini prekrivene plastično istaknutim trakama cementa koje su ranije navedene kao mogući tradicijski element u graditeljstvu otoka.

Slika 71: Zid unutrašnjeg dvorišta i stambene cjeline južnog pročelja palače Marinellis s označenim zidnim otvorima: crveno- renesansni portal s grbom Marinellisa, zeleno- portal na koljeno, žuto- ugaoni stupić nastao krajem XV. ili početkom XVI. st., narančasto- natpis koji spominje Lacka Kosinjskog i godinu 1477., plavo- kasniji prozorski otvori (foto: autorica)

Oblik i način zidanja oko renesansnog portala unutarnjeg dvorišta sugerira da je isti istovremeno napravljen s okolnim zidom, no zbog nanosa cementa između sljubljenica kamenja, to se ne može sasvim sigurno tvrditi. U svakom slučaju, veličina kamenja i njihov raspored je indikativan, a prenosi se i na niže dijelove istočne stambene cjeline.

Autor Domijan navodi da je unutarnje dvorište bilo obrubljeno trijemovima sa stupovima i križnim svodovima koje je naknadno prerađeno i može se prepoznati samo u djelomično sačuvanim fragmentima, sada razdvojenim recentnim pregradnjama. Ti tragovi vidljivi su samo na sjevernom zidu dvorišta gdje su inkorporirani u novije dijelove građevine koja se nalazi iznad njih, a služi kao izložbeni prostor lokalnog slikara. Na katastarskoj mapi 1828. g. ti trijemovi nisu ucrtani već se vidi samo kako je i tada postojalo unutarnje dvorište (slika 54).

Portal koji se nalazi u prizemlju istočnog stambenog bloka u novije je vrijeme obnavljan, no ublažavanje unutarnjeg ruba nadvratnika poluobljim štapom kao i moguće pravilno slaganje kamenja i dovratnika (koji se zbog traka cementa sasvim ne vide) također sugerira da je portal s nekim izmjenama postojao u isto vrijeme na tom mjestu. Između prozora prvog kata nalazi se i natpis koji spominje Lacka Kosinjskog i godinu 1477. (slika 72) koja bi odgovarala mogućem vremenu izgranje donjih dijelova. Na samom istočnom rubu građevine nalazi se i ugaoni stupić o kojem će biti više riječi dalje u ovom radu, no koji je također ključan kao potvrda datacije u kraj XV. st. ili sami početak XVI. st.

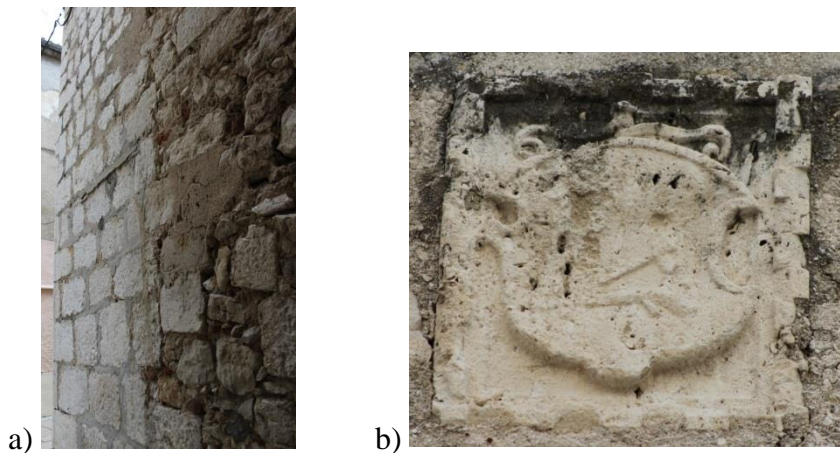

Slika 72: Natpis između prozora prvog kata palače Marinellis koji spominje Lacka Kosinjskog iz 1477. g. (foto: autorica)

Gornja dva kata ovog pročelja su otvorena s po dva kvadratna prozora te prekrivena žbukom koja onemogućava pravilno čitanje faza zida, no može se pretpostaviti kako je maleni pravokutni prozor nastao u potkrovlju kuće najmlađi dodatak, što sugeriraju reške oko njega i ispod linije krova. Zanimljivo je kako se na ostalim prozorima mogu zamijetiti maleni rasteretni lukovi građeni od cigle koja je prekrivena novijim materijalima, a koji su trebali rasporediti težinu koja je padala na natprozornike. Točno datiranje gornjih dijelova nije sasvim moguće jer iako se na njima nalazi ranije spomenuti natpis s godinom 1477., on je mogao i kasnije biti dodan na ovo pročelje. Arhitektonski detalji nisu razrađeni već djeluju poprilično generički i ne mogu se precizno datirati.

Palača ispunjava cijelu širinu između dviju ulica, a njena pročelja na Donjoj ulici skromnije su likovne obrade arhitektonskih elemenata, iako neki autori prepoznaju njihovu istodobnost i odgovarajuću stilsku pripadnost.²³⁹ Promatranjem načina zidanja ovih pročelja te postojanje ugaonog stupića i na sjeveroistočnom uglu građevine zaista sugeriraju njihov istodoban nastanak.

Zanimljivo je kako je zid koji gleda na prolaz koji se pruža uz istočni rub građevine puno lošije građen s nepravilnijim i manjim kamenjem te obilnom uporabom žbuke čemu je razlog najvjerojatnije bila činjenica da se taj dio palače ionako ne vidi te stoga ne mora biti reprezentativan (slika 73 a).

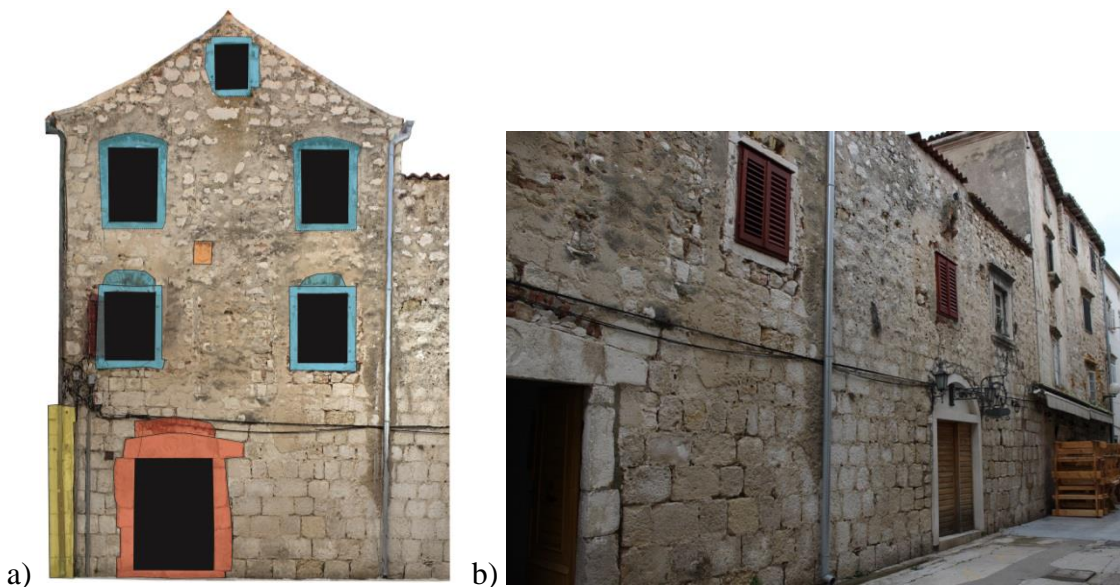

Slika 73: a) pogled na jugoistočni ugao palače Marinellis s vidljivim različitim načinima zidanja
b) grb Lacka Kosinjskog sa sjevernog pročelja palače Marinellis (foto: autorica)

²³⁹ DOMIJAN, 2007, 197

Sjeverno pročelje palače Marinellis koje gleda na Donju ulicu skromnije je građeno, a na tom se pročelju također nalazi grb obitelji Marinellis kao oznaka vlasništva, ali i grb Lacka Kosinjskog (slika 73 b). Cijela ova strana pročelja djeluje poprilično segmentirano s dijelovima koji ne prate u potpunosti usmjerenje i ravninu okolnih cjelina pa stoga ostavljaju dojam da su kasnije nadodavani i pregrađivani.

Na istočnom uglu palače nalazi se dio sjevernog pročelja stambene cjeline koji odgovara oblicima, ali i vjerojatnom vremenu gradnje južnog pročelja te iste cjeline. Analizom zidnih otvora i načina gradnje zidova (slika 74) pronalaze se sličnosti s ranije opisanim pročeljem. Tako se u prizemlju nalazi vjerojatno renesansni portal u čijem je nadvratniku uklesan grb obitelji Marinellis. Okvir ovog portala poprilično je nepravilan te reške okolnog zida (nažalost danas zatvorene cementom) sugeriraju da portal nije istovremen sa zidom, već da je naknadno ubačen u njega. Tome u prilog najviše govori manje kamenje koje kao da zatvara rupe koje su ostale nakon ubacivanja portala na ovo mjesto. Osim okolnog kamenja i nadvratnik vrata je očito pomjeren na desno te nije sasvim u ravnini s ostatkom portala, a iznad njega se nalazi i maleni rasteretni luk rađen od cigli. Na uglu građevine, istočno od portala, se nalazi ugaoni stupić čime je ova cjelina točno određena, jer sličan stupić postoji i na suprotnom uglu iste stambene cjeline te se datira u kraj XV. ili početak XVI. st.

Slika 74: a) dio sjevernog pročelja palače Marinellis s označenim zidnim otvorima; crveno- renesansni portal s grbom obitelji Marinellis, žuto- ugaoni stupić s kraja XV. ili početka XVI.

st., narančasto- grb Lacka Kosinjskog, plavo- kasniji prozori b) pogled na ostatak sjevernog pročelja palače Marinellis (foto: autorica)

Iznad portala nalaze se dva kata s po dva pravokutna prozora s malenim rasteretnim lukovima te maleni pravokutni prozor u potkrovlju kuće kao što je bio slučaj i na suprotnom pročelju iste cjeline. Zanimljivo je kako se između prvog i drugog kata ovog pročelja nalazi grb Lacka Kosinjskog, istog onog plemića čije se ime s godinom 1477. spominje na natpisu na južnom pročelju ove kuće. Rubovi ovog grba dekorirani su motivom izmjeničnih zubaca zbog čega se pretpostavlja da je također iz XV. st.

Sjeverni zid koji je zatvarao unutrašnje dvorište danas je otvoren pravokutnim, lučno zaključenim portalom i s dva pravokutna prozora. Svi ovi otvori su pregrađeni te ne daju materijala za točnu dataciju, a to je još izrazitije na dijelu građevine koji se nalazi još zapadnije, a odgovara stražnjim dijelovima današnjeg dućana s velikim rasteretnim lukom. Na strani Donje ulice se danas pak nalazi ugostiteljski objekt te je cijeli taj dio pročelja, otvoren s dva pravokutna portala te po dva pravokutna prozora na dva kata, pregrađen i uvelike prekriven žbukom. Iz tog razloga se o tom dijelu ne može trenutno ništa posebno zaključiti pa je samo moguće istaknuti kako su donji dijelovi istočnog stambenog objekta i sjevernog dijela unutarnjeg dvorišta građeni sličnim nizovima kamenja. Naime, oblik i veličina kamenja indicira da su oni dio istovremeno građene cjeline, kao što je slučaj s istim djelovima, ali na južnom pročelju. Štoviše, postoji velika sličnost u gradnji donjih dijelova obje strana ovih pročelja, točnije dijelova unutrašnjeg dvorišta i istočnog stambenog objekta. Obzirom da se dio zida na južnom pročelju okvirno može datirati u XV. ili XVI. st., možda bi se ista datacija mogla predložiti i za donji dio sjevernog pročelja. Za ostatak sjevernog pročelja, iz već objašnjenih razloga, nije moguće odrediti točnu dataciju.

Tijekom analize ove palače više su puta spominjane dvije obitelji, Marinellis i knezova Kosinjskih. Naime, ovaj sklop građevina danas nosi ime obitelji Marinellis koja je tek od XV. st. uvrštena u rapsko plemstvo, no poznato je da je građevina ranije pripadala Lacku Kosinjskom. Grb ovog plemića može se pronaći kako na ovoj palači tako i na drugim kućama Donje i Srednje ulice, poput ugrađenog grba u današnji stambeni objekt tik uz palaču Galzigna, ali i na nadvratniku danas potpuno pregrađene zgrade s pročeljem u Srednjoj ulici. Osim grbova poznato je i par natpisa koji potvrđuju Lacka kao bogatijeg stanovnika grada, no problem kod mnogih ovih ulomaka je to što su oni spolije u kasnijim gradnjama pa se ne može sasvim sigurno tvrditi

da su na tom mjestu izvorno bili. U svakom slučaju, mnogi različiti tragovi na ovoj palači pokazuju kako je ona poprilično ispregrađivana. Stoga je za potpunije razumijevanje vremena njenog nastanka potrebno posebno se osvrnuti na porijeklo dviju, za ovu palaču očito najznačajnijih obitelji.

5.7.1. OBITELJ KNEZOVA KOSINJSKIH

Od druge polovice XV. st. široka gospodarska djelatnost na otoku koja je osiguravala uvjete boljeg života sve je manje, a sigurnost otoka zbog pripadnosti Mletačkoj Republici sve je više bila motiv dolaska na Rab. Tada na Rab dolazi veći broj stanovnika nižeg društvenog statusa, ali i nekoliko pripadnika nižeg i srednjeg plemstva.²⁴⁰ Među njima je bio i hrvatski plemić Lacko Kosinjski iz Bužana (*(vice)comes Laçcho de Cossino de partibus Busane*) koji se nastanio na otoku oko 1468. g.²⁴¹ u vrijeme prvih turskih pljački njegovih krajeva. Na Rabu je ubrzo ušao u uski krug rapske elite s kojom je često trgovao i surađivao, no u rapsko plemstvo nije agregiran.

Lacko je bio rodom iz krajeva u kojima su se nalazili posjedi kneza Žigmunda Frankapana, odnosno posjedi njegove udovice, kneginje Jelene, a u rapskim je povijesnim izvorima iz 1471. g. prikazan kao povjerenik kneza Martina Frankapana, sina pokojnog kneza Jurja Cetinskog. Izvori tako potvrđuju kako je Lacko pomagao u deponiranju novaca Žigmundove udovice na čuvanje kod Kolana Cernotte na Rabu.

Nepoznat je neposredan razlog za doseljavanje ovog ličkog plemića koji je u izvorima ponekad označen kao *knez*, a ponekad kao *potknez* na Rabu, no motiv je prema većini autora nedvojbeno bio povezan s kolebljivošću Frankapana u vezi sa seniorskom zaštitom u opsadnim krajevima, odnosno posredno s turskim napredovanjem prema sjeveru.²⁴²

O Lackovim trgovačkim pothvatima postoji više pisanih izvora te se njegovo i sinovljevo trgovačko i kreditno poslovanje na Rabu može pratiti tijekom 80ih godina XV. st. Za ovaj rad je

²⁴⁰ GRGIN, 2005, 537- 538

²⁴¹ *ibid.*, 538; MLACOVIĆ, 2008, 105. Autor Mlacović tvrdi da se Lacko na Rab doselio 1468. g., a autor Grgin da se to dogodilo 1469. ili 1470. g.

²⁴² GRGIN, 2005, 538; MLACOVIĆ, 2008, 105

veoma bitna činjenica kako je ovaj plemić na Rabu dao izgraditi kuće u Srednjoj ulici (*ruga de medio*) i u Donjoj ulici (*ruga inferior*).²⁴³ U većini starije literature se navodi da je u veljači 1472. g. knez Lacko od rapskog zidara Petra naručio izgradnju kuće na vlastitom posjedu (samo jedne kuće). Detaljno opisana zidanica s prozorima zacijelo je koštala mnogo, no nije pobliže navedeno koji je to bio iznos, a na²⁴⁴ kući koja se nalazi istočno od palače Marinellis u Srednjoj ulici je sačuvan natpis s kneževim imenom.²⁴⁵ Time je vidljivo da su stariji autori smatrali kako je samo istočni stambeni blok današnje palače Marinellis pripadao knezu Lacku.

No, autor Mlacović ističe gradnju dviju kuća za istog plemića te navodi kako obje kuće još postoje te se na njima i danas vidi grb Kosinjskih.²⁴⁶ Tako se na kući u Srednjoj ulici, koja je kasnije postala dio palače Marinellis, sačuvao već spomenuti natpis s Lackovim imenom i godinom izgradnje 1477., no je li druga kuća bila dio ovog istog sklopa građevina ili na nekom drugom mjestu, nije sasvim jasno.

Kada su došli na Rab, krajem 60ih ili početkom 70ih g. XV. st.,²⁴⁷ Kosinjski su postali rapski *habitatores*, a zatim i *cives*, ali nikada rapsko plemstvo,²⁴⁸ no obzirom da su bili dijelom hrvatskog plemstva imali su svoj grb. Otočani su od pridošlica očekivali što brže ispunjavanje svih dužnosti otočkoga stanovništva, ali ih nisu bili spremni uvesti u svijet vlastitih privilegija koje je garantirala agregacija u rapsko plemstvo.

Krajem XV. st. na Rabu je živio Lackov unuk Toma, sin Jurja, te se u to vrijeme događa velika rasprodaja obiteljskih posjeda provedena 1497. g. koja se može tumačiti kao znak pada obiteljske ekonomske moći i kao vjerojatan početak njezina kraja. Ti prodani posjedi nisu uključivali kuće u gradu pa zato nije poznato do kad je obitelj zadržala te objekte. Na već spomenutom portalu u dvorištu kuće Kosinjskih u Srednjoj ulici danas se nalazi grb obitelji

²⁴³ MLACOVIĆ, 2008, 104; GRGIN, 2005, 537- 538

²⁴⁴ GRGIN, 2005, 538- 539; DOMIJAN, 2007, 65

²⁴⁵ DOMIJAN, 2007, 65

²⁴⁶ MLACOVIĆ, 2008, 104

²⁴⁷ GRGIN, 2005, 540; MLACOVIĆ, 2008, 89. Autor Mlacović navodi kako sliku brojčanog stanja rapskog plemstva sredinom XV. st upotpunjuju podaci iz notarskih spisa nastali u desetljeću kuge između 1448. i 1458. g. u kojima se spominju sva 172 pripadnika rapskog plemstva iz svih 27 plemićkih obitelji na otoku, ali i pripadnici obitelji koji nisu bili agregirani u plemstvo poput obitelji Lacka Kosinjskog, nekadašnjeg vazala Frankapana iz Bužana u Lici stalno nastanjena na Rabu. Naime, ovdje autor piše kako je Lacko Kosinjski nastanjen na Rabu već između 1448. i 1458. g., a kasnije navodi kako se Lacko na otok nastanio tek 1468. g. (bilj. 241)

²⁴⁸ MLACOVIĆ, 2008, 105

Marinellis na kojem je zapisana godina 1563., a na dalmatinskom tipu zdenca u njezinu dvorištu grb iste obitelji s djelomično čitljivom godinom koja završava na XXXIII (1533.?, 1583.?)²⁴⁹ pa je za pretpostaviti da se to dogodilo prije tih godina.

5.7.2. OBITELJ MARINELLIS

Kada se kuće Kosinjskih točno prodaju nije poznato, no pretpostavlja se da ih je odmah nakon Kosinjskih, nastanila obitelj Marinellis. Ta obitelj je pripadala novijem plemstvu. Naime, poznato je kako su jedini neagrarni proizvođači koji su u spisima dvojice rapskih notara (Nikola iz Bolonje od 1369. do 1371. g. i Nikola iz Curtarola od 1372. do 1382. g.) dosegli promet vrijedan spomena bila plovila. Među rapskim je brodograditeljima prednjačio *magister Krsto de Panchiello* koji je jedini gradio zahtjevna veća plovila vrijedna više od 100 libri. Najskuplji brod iz njegova brodogradilišta dosegao je cijenu od 190 libri, a izgradio ga je za Vitu iz Medulina. Potomci tog brodograditelja Panchiella, koji nije bio član rapskog Velikog vijeća ni 1372. ni 1388. g., u prvoj su polovici XV. st. agregirani među rapsko plemstvo pod rodovskim imenom Marinellis (ime mlađeg sina majstora Panchiella). Majstorov je prvi sin Dominik bio ubijen u nemirima na Rabu 1399. g., a njegov unuk Matija, sin mlađeg sina Marinella, 1447. je godine već bio *nobilis vir Arbensis*.

Zbog brodograditeljskog porijekla ove obitelji, autor Mlacović iznosi kako bi, da je današnja palača Marinellis bila u posjedu roda već u XIV. st. ili još prije (što nije bio slučaj), veličinu i dubinu podrumskih prostora palače, znatno starijih od njenih gornjih katova, bilo moguće povezati sa srednjovjekovnom brodograditeljskom tradicijom obitelji. Prostori su nadsvođeni, poduprti masivnim stupovima (slika 75), a njihova je prostornost bila primjerena za gradnju većih plovila. Razina tih prostora na strani građevine prema Donjoj ulici spušta se ispod razine mora te se navodi da je Donja ulica nastala širenjem skladišta prema morskoj obali u XIV. i XV. st., dok je prije toga ondje bila morska obala pa je zato tada bilo moguće neposredno doploviti u podrumске prostore kasnije palače Marinellis.²⁵⁰

²⁴⁹ *ibid.*, 105

²⁵⁰ *ibid.*, 139- 140

Slika 75: Kapitel i stup u palači Marinellis (foto: autorica)

Hipoteza koju ovaj autor iznosi je dakako moguća, ali ne u vrijeme koje se predlaže, nego prije druge polovice XII. st. Naime, sudeći po siromašnim stilskim karakteristikama kapitela koji se nalazi na podrumskoj razini palače te djeluje *in situ*, može ga se okvirno datirati u XII. ili XIII. st.²⁵¹ Stup na kojem se nalazi vjerojatno je ranija spolija, no zaista u dubinu ide ispod razine mora. No, tragovi romaničkih prozora na ranije opisanim građevinama koje se nalaze na krajevima Donje ulice potvrđuju izgrađenost tog poteza u drugoj polovici XII. ili početkom XIII. st. što bi odgovaralo vremenu nastanka kapitela u palači Marinellis. Dakako kapitel je mogao zamijeniti neki raniji koji je zaista mogao nositi svod prostorije koja je služila za gradnju brodova, no jedino u slučaju da je cijeli potez Donje ulice zaista kasnije nasipan što je ranije u radu dovedeno u pitanje. Ove dvojbe mogu razriješiti jedino buduća arheološka istraživanja.

O brodograditeljskoj tradiciji otoka Raba postoji nekoliko pisanih tragova, poput najranijeg rapskog statuta s kraja XIII. st. gdje se navodi nekoliko vrsta plovila: “barca”, “navis” odnosno “navigum” i “copulo” odnosno “zaupo”, što sugerira kako su brodarstvo, dakle i

²⁵¹ Ova datacija predložena je tijekom konzultacija s prof. M. Jurkovićem i P. Markovićem koji tvrde kako kapitel nije mogao nastati prije 1100. g., ali ni poslije 1300. g.

brodogradnja, na Rabu bili već tada razvijeni.²⁵² No, nije točno poznato od kada su se točno takva plovila izrađivala i koristila na otoku.²⁵³

Najstariji istraživači koji su se bavili ovom temom navode da su glavna brodogradilišta bila u Zadru, Trogiru, Splitu, Omišu, Makarskoj, Hvaru, Korčuli, Dubrovniku i Kotoru, a Rab nije imao tako značajnu ulogu jer su se na njemu gradili monoksilni brodovi manjih dimenzija.²⁵⁴ Kad je Venecija u XIV. st. osvojila mnoge gradove, dozvolila im je da rade lađe kakve žele, uz jedini uslov da ih bez njene dozvole ne prodaju strancima. U to doba velikog prosperiteta mletačke trgovine, sama je Venecija navodno kupovala lađe sagrađene u dalmatinskim brodogradilištima. Ali kad je početkom XV. st. definitivno dobila najveći dio Dalmacije, spriječavala je razvitak daljnje brodogradnje u korist svog arsenala što je naravno bio težak udarac za lokalnu brodogradnju.²⁵⁵ Godine 1502. mletačko vijeće umoljenik je zbog lošeg stanja mletačkog pomorstva, koje je nastalo uslijed političkih promjena u Levantu i velike konkurencije lađa Španjolaca, Portugalaca itd., donijelo odluku o zabrani gradnje lađa u Dalmaciji koje bi imale nosivost višu od 2000 stara žita (1655 hl), pod prijetnjom da oni koji bi tamo dali sagrađiti lađe, iste izgube. Nakon toga su brodogradilišta u Splitu, Trogiru, Hvaru, Zadru, Korčuli i Kotoru gradili samo manje lađe i popravljali mletačke galije ako bi bile oštećene.²⁵⁶ Kako je ta odluka djelovala na brodogradnju na Rabu nije sasvim poznato, no obzirom da se na Rabu nisu ni gradili veći brodovi, posljedice nisu mogle biti velike.

Novija pak istraživanja samo potvrđuju da se zapravo ne zna ništa o situaciji u brodogradnji srednjeg vijeka. Jedini primjer o kojemu postoje pisani tragovi u kasnom srednjem vijeku jeste iz grada Pirana. U razdobljima od XIII. do XV. st. se u povijesnim izvorima tog

²⁵² KOS, 1987, 252- 253. Barka je stari mediteranski naziv egipatskog podrijekla za manju lađu na vesla ili jedra, a za više od 50 vrsta. Navis je pak veća lađa na jedra, kasnije i na motor, a za više od 30 vrsta. "Zaupo" se naziva čamac raznih veličina, izdubljen iz debla drveta, nosivosti i do osam osoba, a služi za potrebe otočnog i obalnog stanovništva te za ribolov. Svi ovi izrazi mogu se svesti na tri hrvatska naziva- korablja, lađa i brod, odnosno na čamac i brod.

²⁵³ ANDRIĆ, 2012, 383

²⁵⁴ NOVAK, 1932, 130- 131. Autor Novak objašnjava kako je sukob između Splita i Trogira te između Splita i Omiša u XIII. st., kada su svi ovi protivnici trebali mnogo lađa, razvio veliku djelatnost na njihovim brodogradilištima.

²⁵⁵ *ibid.*, 130- 131

²⁵⁶ *ibid.*, 132- 133

grada većina plovila spominje od kraja XIV. i početka XV. st. te su uglavnom bila manjih dimenzija.²⁵⁷

Iako je brodogradnja dakle postojala na otoku kao jedna od značajnijih ekonomskih grana, veličina plovila koja su se izrađivala zasigurno nije bila velika, kako zbog potrebe za dosta kvalitetnog drvenog materijala kojeg nije bilo uvijek lako nabaviti, tako i zbog kasnije zabrane Venecije.

Čemu je podrumski prostor palače Marinellis stoga točno služio nije poznato, no trgovačka djelatnost obitelji Kosinjskih koji su bili prvi vlasnici ove palače, mogla bi sugerirati kako je on bio skladište za robu, a postojanje vinskih podruma također nije bila nepoznanica u ovome gradu.²⁵⁸

5.7.3. UGAONI STUPIĆI I PALAČA DOMINIS

Prilikom analiziranja palače Marinellis, istaknula se uporaba ugaonih stupića na istočnom kraju tog sklopa. Oni predstavljaju jedan od ključnih elemenata za dataciju mnogih građevina Donje ulice, ali i ostatka grada jer se mogu pronaći na dosta kuća, ali i objekata druge namjene (slika 76).

U gradu se mogu pronaći ugaoni stupići s kapitelima i bazama, no većina njih danas ipak ima ili samo kapitel ili samo bazu (slika 76). Baze se na mnogim primjerima više ne vide zbog novih popločenja ulica koja su ih prekrila, a mnogi kapiteli su vremenom bili otučeni zbog kasnijih dodataka na kućama poput uličnih lampi ili raznih instalacija. Stupići takvih karakteristika se tako mogu vidjeti na sjeveroistočnom uglu palače Dominis (crveno- br. 1. na slici 76), sjeveroistočnom uglu ugaone građevine u Donjoj ulici (br. 2), oba istočna ugla palače Marinellis (br. 3a i 3b) s veoma rustično klasanim vegetabilnim kapitelima prenatlaženih anulusa, sjeveroistočnom uglu palače Cernotta u Srednjoj ulici (br. 4) sjeverozapadnom uglu palače preko

²⁵⁷ MLACOVIĆ, 2014b, 98

²⁵⁸ MLACOVIĆ, 2008, 259. Iz pisanih izvora druge polovice XIV. st. poznato da je vijećnik Frane Consulića *in contrata palatii*, dakle u ulici u kojoj je bio smješten Knežev dvor, na 15 godina iznajmio kuću koja je sa strane imala još i vinski podrum (*canipa*).

puta palače Cernotta (br. 5) te na sjeveroistočnom uglu današnjeg župnog dvora (br. 6). Upravo posljednji navedeni primjer, ugaoni stupić na župnom dvoru ima najprecizniju dataciju zahvaljujući renesansnom portalu koji se uz njega nalazi, a pripisuje se radionici majstora Petra Trogirana oko 1500. g.²⁵⁹ Na sjeverozapadnom uglu crkve sv. Frane na groblju također postoji dekorativni ugaoni stupić, no on je svojim dimenzijama puno manji od ostalih primjera, a ujedno se nalazi na crkvenom objektu koji, naravno ima puno drugačiju funkciju od ostalih, primarno stambenih, objekata koji nose ugaone stupiće. Njegova dekorativna vrijednost je također u cjelini crkve zanemariva, jer je ostatak pročelja puno više i bolje dekoriran. No, bitno je navesti kako se izrada pročelja crkve datira u drugu polovicu XV. st., točnije oko 1490. g. te se također pripisuje Petru Trogiranu²⁶⁰ što se slaže s predloženim vremenom datacije ovih stupića u kraj XV. ili početak XVI. st. Također je zamjetljiva jako velika stilska sličnost između ugaonog stupića župnog dvora i onog na crkvi sv. Frane vidljiva u gotovo linijskom pristupu izradi vegetabilnih motiva kapitela i baze. Ta dva primjera ističu se detaljima od ostalih stupića, te su njihovi proporcijski odnosi puno elegantniji od ostalih primjera.

Malene ugaone stupiće koji imaju samo baze, može se zamijetiti i na uglovima gradske lože (plavo- br. 2 na slici 76), no zbog njihovih malenih dimenzija ne može ih se u potpunosti staviti u istu kategoriju s ostalim primjerima iako oblik i način profiliranja njihovih baza ima sličnosti s bazom ugaonog stupića na palači Cernotta.

²⁵⁹ DOMIJAN, 2007, 67

²⁶⁰ RJEŠENJE, 2005, 5; FISKOVIĆ, 1987, 330- 331, 326- 327, DOMIJAN, 2007, 201, 209. Nova crkva se sudeći prema natpisu na pročelju gradi 1490. g., a poznato je da je te godine (8. veljače 1490.) poglavar dalmatinskih pustinjaka trećoredaca fra Blaž sklopio ugovor s Petrom Rade Busanina iz Trogira o izvođenju radova. Petrov rad na ovoj crkvi uglavnom se odnosio na oblikovanje i ukrašavanje pročelja, a koje kao uzor ima pročelje scuole di San Marco u Veneciji, rad P. Lombarda i M. Codussija te Codussijevu trolisnu fasadu na crkvi San Michele in Isola u Veneciji.

Slika 76: Karta grada s označenim tragovima ugaonih stupića: crveno- stupići s ostacima kapitela ili baza, plavo- stupići bez kapitela i baza, tj. svojevrsni ugaoni “štapovi”

a)

b)

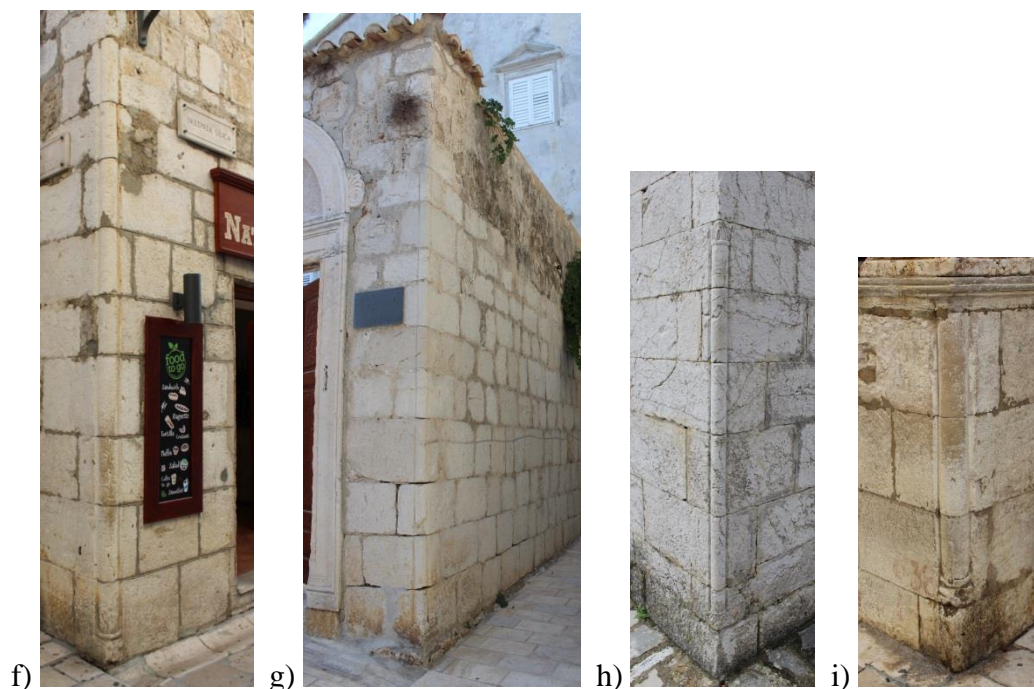
c)

d)

e)

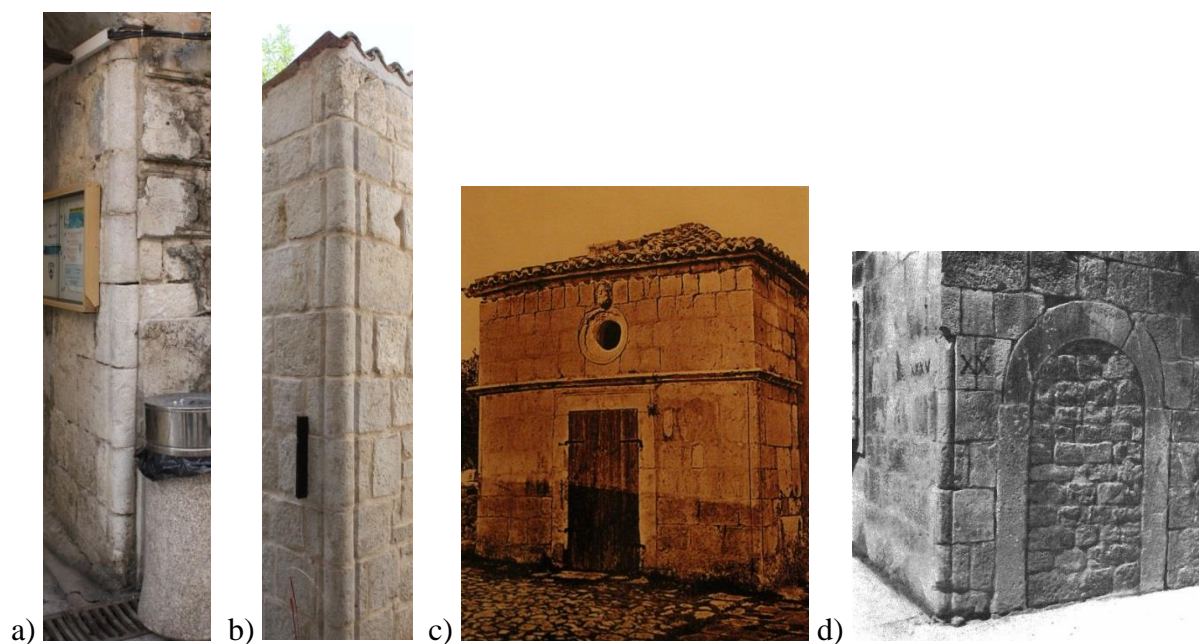
Slika 77: Ugaoni stupići na: a) palači Dominis b) palači preko puta palače Cernotta c i d) palači Marinellis e) ugaonoj građevini u Donjoj ulici f) palači Cernotta g) župnom dvoru h) crkvi sv. Frane na groblju i) uglovima gradske lože (foto: autorica)

Ugaoni stupići bez razrađenih kapitela i baza također se mogu naći na više građevina grada, a za mnoge od njih nije sigurno da su kao takvi izvorno napravljeni jer postoji mogućnost da su kapiteli i baze vremenom otučene pa se iz tog razloga danas više ne vide (slika 78). Takve ugaone stupove preciznije bi bilo zvati ugaonim “štapovima”. Njih se može vidjeti na stambenom kompleksu u blizini palače Marinellis u Srednjoj ulici (današnji “Konzum”, plavo-br. 1 na slici 76), na ulaznom zidu u vrt “Kuće rapske torte” (br. 3) te na stambenom objektu preko puta današnje lučke kapetanije koji djeluje najrecentnije (br. 4). Iz starije fotodokumentacije poznato je kako je i porušena kapela sv. Ivana na Gornjoj ulici (slika 78 c) imala na pročelju naglašene uglove vertikalnim kružnim “štapom”, no bez kapitela i baza, a prema stilskim detaljima ostatka pročelja datirala se u XV. st.²⁶¹

Prema autoru C. Fiskoviću u toku XV. st. se običavalo osobito u Šibeniku ublažiti oštri brid kuće polustupom, koji se u Trogiru javlja već u toku XIV. st. na romaničko-gotičkoj kući iza

²⁶¹ DOMIJAN, 2007, 169

nekadašnje crkve sv. Duha (slika 78 d),²⁶² a obzirom da ovaj motiv ne bi bio jedini koji se u to vrijeme preuzima u Rabu iz Šibenika (to su i već objašnjene plastično istaknute trake morta) isti grad je vrlo mogući izvor ovog motiva. No, ne smije se zanemariti utjecaj Petra Trogirana koji je bio učenik Ivana Duknovića, a kao što autor Fisković navodi, isti motiv se nalazio i u Trogiru pa je tako taj ugaoni motiv mogao doći i iz toga grada.

Slika 78: Ugaoni štapovi na: a) stambenom objektu pored današnjeg dućana “Konzum”
 b) zidu vrta kuće Rapske torte (foto: autorica) c) porušenoj kapeli sv. Ivana na Gornjoj ulici
 (foto: CAMBI, 1987, 177) d) romaničko-gotičkoj kući XIV. st. iza nekadašnje crkve sv. Duha u
 Trogiru (foto: FISKOVIĆ, 1952, sl. 42)

Spominjani kipar Petar Trogiranin radio je i na kiparskoj dekoraciji palače Dominis koja je možda i najznačajnija stambena građevina u gradu te su upravo njezini ugaoni stupići (od kojih je danas *in situ* samo jedan) najvjerojatnije postali uzorom koji se kopirao na ostalim stambenim palačama.

²⁶² FISKOVIĆ, 1952, 152

Rod Domine, koji se otprilike 1490. g. počelo nazivati Dominis, bio je jedan od najstarijih rapskih plemićkih rodova.²⁶³ Njegovi su članovi zauzimali najviše položaje još davno prije tri generacije prisutne u zapisima dvojice notara iz druge polovice XIV. st. Rod je bio razgranat, no zbog nedostatka povijesnih izvora njegove je korijene nemoguće pratiti dublje u prošlost od prve polovice XIII. st. Iznenaduje da se do druge polovice XIV. st. sačuvala jedino linija po ser Damjanu de Domine te da je njezin pravi procvat i primat među rapskim plemstvom započeo tek u tom razdoblju, a ne prije. Članovi drugih grana mogli su biti začetnici novih plemićkih rodova, skriveni iza svojih patronima.²⁶⁴

Dominisi su u drugoj polovici XIV. st. posjedovali najmanje 9 kuća u rodnome gradu, u Novalji i Karlobagu, 8 gospodarskih objekata, 12 zemljišnih posjeda, 33 vinograda, 48 obradivih zemljišta, 2 šume, 156 grla goveda i 755 grla sitne stoke.²⁶⁵ S iznimkom kuće u Karlobagu, u ovom popisu je posve zanemaren posjed Domina izvan komune. Tek se djelomično zna njegov opseg. U drugoj polovici XIV. st. Stjepan de Domine bio je rapski sudac, a njegov sin Grisogon od 1364. g. rapski biskup. Nakon Grisogonova odlaska na trogirsku stolicu 1373. g., Stjepan je postao *potknez* (1374. g.), a njegov drugi sin Kristofor *officialus ducalis camera tricesimi et salis in Arbo*.²⁶⁶

U drugoj polovici XIV. st. ser Stjepan de Domine kupovao je dosta zemljišta na otoku te je jedina osoba uz njega koja je u to vrijeme kupovala zemlju bio Petronja de Philippo.²⁶⁷ Kupovina tolikog zemljišta služila je kako za ekonomsko jačanje obitelji, tako i za sprječavanje jačanja drugih, suparničkih obitelji jer je količina zemljišta na otoku bila nužno ograničena.²⁶⁸ Te su kupovine bile moguće zbog jačanja političke uloga Dominisa kod kuće, i to zbog izrazite

²⁶³ MLACOVIĆ, 2008, 218. Prema predaji Dominisi su rapska grana Frankapana koji su još 1430. g. “znali” za svoje rimsko porijeklo, a riječ patricij sa značenjem “pripadnik senatskog reda” prvi put se spominje 1489. g. uz *Nobilis patritius Arbensis dominus Johannes Bachinus de Dominis*.

²⁶⁴ *ibid.*, 230; SCHLEYER, 1914, 159. Najpoznatiji član obitelji Dominis bio je svakako Marc Antonio de Dominis rođen 1566. g. koji je bio senjski biskup, splitski nadbiskup, primas Dalmacije i cijele Hrvatske te značajan znanstvenik.

²⁶⁵ MLACOVIĆ, 2008, 230. Niti u jednom dokumentu izričito se ne spominju objekti za stoku, već su oni uključeni u zemljišne posjede kao i ostali gospodarski objekti koji su se nalazili izvan grada.

²⁶⁶ MLACOVIĆ, 2014a, 63; MLACOVIĆ, 2008, 230- 231, MLACOVIĆ, 1995, 102- 103. Nakon dugogodišnje dominacije članova obitelji Hermolao, 1364. g. na mjesto rapskog biskupa dolazi Grisogonus de Domine. Njegov otac, Stjepan tu novonastalu situaciju veoma dobro koristi tako što kupuje dio episkopalne zemlje visoke kvalitete te neke vinograde koji su pripadali svećenstvu. Stjepan je također bio u vlasništvu većeg dijela rapskih solana te je kontrolirao i one rapske katedrale.

²⁶⁷ MLACOVIĆ, 2008, 141

²⁶⁸ MLACOVIĆ, 2014a, 63

lojalnosti roda ugarskom kralju, kojom je, s druge strane, i njihova politička uloga uvelike ojačala. Dominisi su tada postali najbogatiji i najutjecajniji rod na otoku, dok se prije toga ni na otoku ni izvan njega nisu isticali, ni po utjecaju, ni po bogatstvu. Dominis i Philippo su zajedno pokupovali čak četvrtinu zemljišta koja su se prodavala u komuni, odnosno više nego svi drugi rapski plemići ukupno.²⁶⁹

Od 1437. g. odlukom cara Žigmunda Luksemburškog, palatinski grofovi pojavili su se i na Rabu. Bili su to pripadnici rapske patricijske obitelji Dominis koji su povlasticu stekli zahvaljujući zaslugama za cara na crkvenom koncilu u Baselu u svezi s husitskim ratovima. Osim njih naslov palatinskih grofova stekli su od 1494. g. i članovi ranije spomenute obitelji Nimira, a od 1505. i Cernotte.²⁷⁰

Svi ovi veliki ekonomski i politički uspjesi obitelji označeni su gradnjom obiteljske palače u drugoj polovici XV. st. ili krajem istoga.²⁷¹ Palača Dominis, u starijoj literaturi zvana i palačom (*palazzo*) Nimira,²⁷² je najveća i najbolje očuvana palača rapskih plemićkih obitelji iz tog vremena.²⁷³ Monumentalna palača ove najznačajnije rapske plemićke obitelji sagrađena je na početku Srednje ulice blizu nekadašnjeg varoša²⁷⁴ te nasuprot nekada glavnim gradskim vratima,²⁷⁵ *Porta Catena*. Gotovo suburban smještaj palače, podalje od povijesnih gradskih urbanih težišta na, u pravilu, slabije urbaniziranom terenu uz same gradske zidine, omogućavao je laške razvijanje većeg tlocrta.²⁷⁶

Ova dvokatna palača je najvjerojatnije sagrađena u jednom dahu²⁷⁷ u oblicima rane renesanse s pokojim elementom kasnogotičkog stila (*gotico fiorito*), kao što je to primjerice središnji prozor na prvom katu (*piano nobile*), raskošno ukrašen odgovarajućim klesarskim florealnim i geometrijskim ukrasima s posebno naglašenom istaknutom balkonskom klupčicom i akroterijem na vrhu šiljastog luka lunate. Oblikom i dekoracijom motivima dijamantnog niza

²⁶⁹ MLACOVIĆ, 2008, 142

²⁷⁰ GRGIN, 2005, 540

²⁷¹ DOMIJAN, 2007, 174; SCHLEYER, 1914, 159

²⁷² SCHLEYER, 1914, 43, 50, 159- 162; BRUSIĆ, 1926, 164

²⁷³ DOMIJAN, 2007, 175

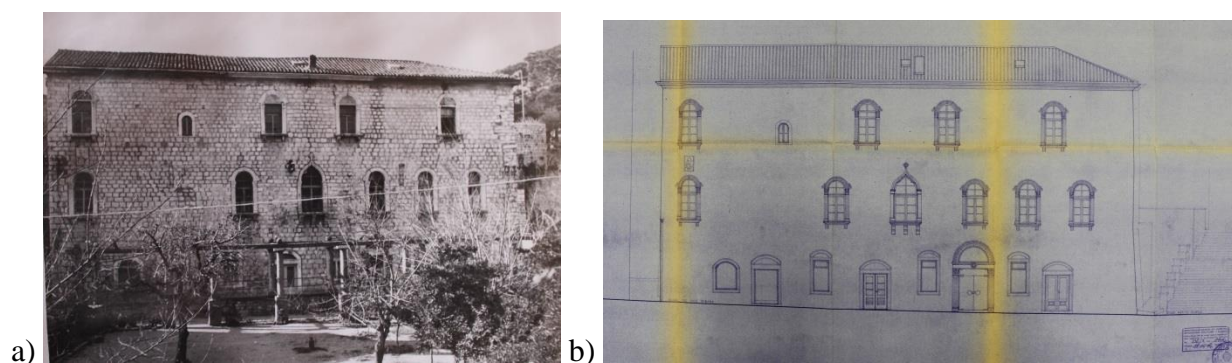
²⁷⁴ BRUSIĆ, 1926, 131, 164- 166

²⁷⁵ BRADANOVIĆ, 2011, 53

²⁷⁶ *ibid.*, 54- 55

²⁷⁷ Gradnja cijele palače u isto vrijeme je moguća, no zasigurno su postojali i ostaci ranijih gradnji na ovom mjestu koje je nova građevina u sebe inkorporirala pa zato neki dijelovi mogu djelovati starije i pomalo neskladno.

ovaj prozor podsjeća, ali u dosta dekoriranijem obliku, na kasnogotičku monoforu palače Galzigna. Lijevo i desno od navedenog središnjeg gotičkog prozora nalaze se po četiri renesansne monofore s polukružnim završetkom od kojih su dvije na istočnoj strani naknadno zazidane. Klesarska dekoracija, od klupčica do završnog luka s rozetom i lisnatim akroterijem u njegovoj stopi, posjeduje znatnu vrsnoću renesansnog kiparstva s kraja posljednjih desetljeća XV. st., koje se pripisuju radionici Petra Trogirana, ²⁷⁸ učenika kipara Ivana Duknovića. Svi renesansni prozori imaju isti klesarski ukras. Prozorske klupčice oslanjaju se na konzole svinutih listova i cvjetnih volute i bogato su profilirane. Dovratnici portala su ukrašeni karakterističnim reljefnim “štapovima” i kanelirama, a o njima se oslanjaju kompozitni kapiteli. Luk je zapravo biljni vijenac koji pada na lijevu i na desnu stranu od tjemena prema dnu luka koji je uokviren astragalnim rubom. Iste osobine posjeduju i četiri manje monofore na drugom katu. Prizemlje je otvoreno s četiri vrata i četiri prozora s jednostavnim profiliranim fino klesanim okvirima, a nadvišenim segmentnim lukovima (slika 79). Glavni ulaz, odmaknut od središta građevine prema zapadnoj strani, monumentalan je i vrsno klesan renesansni portal s kaneliranim dovratnicima, bogatim kapitelima i nadvratnikom u čijem se središtu u kružnom vijencu nalazi grb obitelji Dominis te je također pripisan radionici Petra Trogirana. Iznad nadvratnika polukružni je luk otvorene lunete. ²⁷⁹ Kiparski detalji ovih otvora imaju sličnosti s već opisanom renesansnom monoforom na prvom katu palače Marinellis.

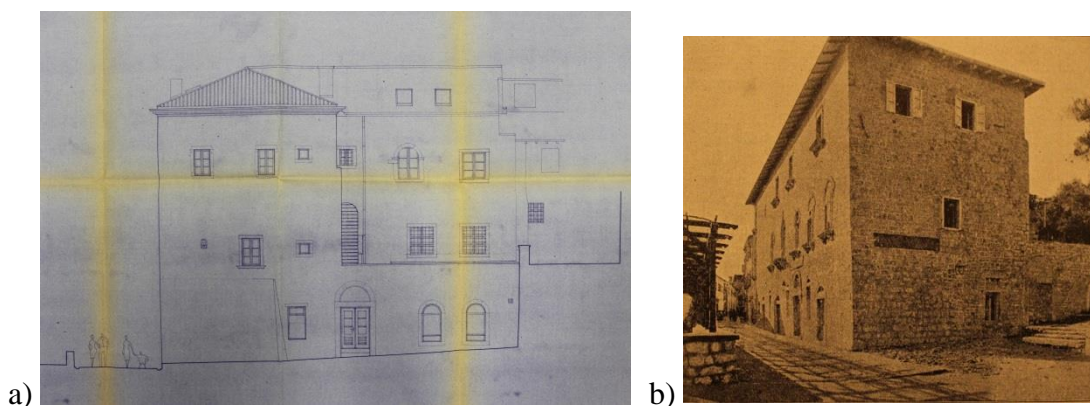
Slika 79: Sjeverno pročelje palače Dominis a) 1959. g. (foto: J. Vranić, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) b) nacrt sjevernog pročelja palače Dominis iz 1986. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci)

²⁷⁸ BRADANOVIĆ, 2011, 55

²⁷⁹ DOMIJAN, 2007, 176- 178

Drugi je pak grb obitelji Dominis na istom pročelju, vrhunski klesarski rad u maniri *gotico fiorito* čiji način obrade, posebno hrastova lišća, upućuje na radionicu Andrije Alešija²⁸⁰ koji je na sličan način isklesao grb na portalu palače Cernotta. Grb je uzidan između prozora prvog i drugog kata na istočnom uglu građevine.

Ovo pročelje dominira početkom Srednje ulice dok su istočno, južno i zapadno krilo uglavnom porušeni (slika 80), a sačuvalo se središnje pristupno dvorište kojemu se prilazi navedenim glavnim portalom kroz nadsvedeni prolaz, a sastoji se od po dva stupa i tri luka s križnim svodovima i monumentalnoga stubišta s ukrašenim čeonim stranicama vegetabilnim cvjetnim motivima. Zapadna strana dvorišnog trijema danas je zazidana recentnim pregradnjama. Unutrašnjost građevine također, nažalost, nije očuvala izvornu podjelu, ali su na prvom katu još zamjetljivi izvorni elementi stropova (kamen konzole i dijelovi gradnjaka).²⁸¹

Slika 80: a) nacrt zapadnog pročelja palače Dominis iz 1986. g. (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) b) pogled na sjeverozapadni ugao građevine oko 1912. g. (foto: SCHLEYER, 1914, 161)

Zapadana fasada građevine je vrlo slabo otvorena, što je i shvatljivo zbog usmjerenja prema otočnom kopnu, tj. varošu izvan gradskih zidina, gdje je bila izložena mogućim napadima. U taj zid palače krajem XV. st. uzidana je muška bradata glava²⁸² za koju se donedavno mislilo

²⁸⁰ BRADANOVIĆ, 2011, 55

²⁸¹ DOMIJAN, 2007, 179

²⁸² BRADANOVIĆ, 2011, 55. Autor Bradanović ističe postojanje humanističke tradicije koja je na sjevernojadranskim otocima zabilježena već početkom 15. stoljeća, kada je knez Nikola IV. dao uzidati prigodno prerađenu antičku stelu na upravo podignutu poligonalnu kulu, koja je branila ulaz u krčku gradsku luku. U posljednjoj četvrtini XV. st. raširio se i običaj ukrašavanja reprezentativnih pročelja humanističkim geslima, što

da predstavlja Jupitera, no vjerojatnije je riječ o portretu pjesnika, mudraca ili filozofa, čija je statua ukrašavala neki javni gradski prostor ili privatno boravište te je treba datirati u sredinu II. st.²⁸³ Dva manja kvadratna otvora istog zida naknadno su zazidana, a nasuprot trijemu dvorišta nalazi se portal renesansnih osobina. Veća tri prozora naknadno su probijena kada je građevina adaptirana potkraj XIX. st. u jedan od prvih gradskih hotela, "Grand Hotel".²⁸⁴

Upravo se na ovom, sjeverozapadnom dijelu građevine vidi jasna reška i popravak ugla palače na kojem danas više ne postoji ugaoni stupić kakav se nalazi na sjeveroistočnom uglu. No, usporedbom visina potonjeg stupića koji iznosi oko 4,75 m (slika 69 a) i ostataka stupića ugrađenih u palaču preko puta palače Cernotta (slika 69 b) zamjećuje se sličnost u visinama ta dva primjera. Nažalost, od prvog stupića vidi se samo plastično istaknuti anulus i kapitel s vegetabilnim motivima mesnatih listova sa središnjom linijom, a od drugog samo baza konveksnih i konkavnih profilacija pa se usporedbom tih elemenata ne može potvrditi pripadnost istoj palači, no ona je vrlo izgledna jer iako pregradnjom sjeverozapadni ugao palače Dominis više nije bio ravan tako da se na njega nije mogao vratiti raniji stupić, malo je vjerojatno da se isti ne bi iskoristio na nekoj drugoj palači, a to bi mogla biti upravo predložena palača. Nijedan drugi ugaoni stupić ni štap u gradu Rabu nije toliko visok kao ova dva primjera.

Analizom kamenja zida oko sjeveroistočnog ugaonog stupića vidi se kako je on istovremen s okolnim zidom jer su ovi stupići zasigurno bili klesani na samim palačama, dakle na licu mjesta, te su njihovo klesanje moralo ranije planirati. Iz tog razloga oni su dio svakog bloka koji se nalazi na samom rubu građevine te integralna cjelina zida. Obzirom da je spomenuti stupić u fazi sa zidom njegova datacija također mora biti u kraj XV. st.

Svi ostali ugaoni stupići stoga se ne bi trebali datirati prije izgradnje palače Dominis (kraj XV. st.) koja je kao najveća stambena građevina u tom trenutku, u vlasništvu najmoćnije obitelji Raba,²⁸⁵ zasigurno bila uzor u gradnji ostalih reprezentativnih stambenih objekata i njihovih ugaonih stupića koji se grade i dalje nakon kraja XV. st. Tako se i datacija dijelova dviju građevina koje se nalaze u Donjoj ulici, a to je već obrađena palača Marinellis, ali i ugaona

susrećemo u svim, tada najjačim urbanim središtima sjevernojadranskih otoka, od creske zborne crkve Uznesenja Marijina, preko rapske trećoredske crkve na Komrčaru, do krčkoga kaštela i crkve Sv. Frane.

²⁸³ DOMIJAN, 2007, 77

²⁸⁴ *ibid.*, 178- 179

²⁸⁵ MLACOVIĆ, 1995, 101- 102. Velik broj članova obitelji Domine bio je jedan od najvećih razloga zašto se ta obitelj u ekonomskom smislu izdigla iznad ostalih.

građevina koja se nalazi odmah uz stražnji ulaz hotela “Internaciona”, ne bi trebala smješati prije izgradnje palače Dominis, već nakon kraja XV. st. i tijekom XVI. st.

5.8. UGAONA GRAĐEVINA U DONJOJ ULICI

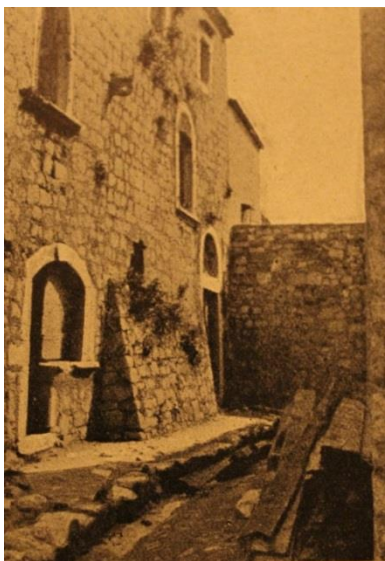
Blizu zapadnog kraja Donje ulice i palače Nimira te odmah iza stražnjeg ulaza današnjeg hotela “Internacional” nalazi se ugaona građevina. Ona svojim položajem izlazi na prostor ulice, koja na tom dijelu više nije ravna već usmjerenjem skreće i zaobilazi spomenutu cjelinu. Na ovaj prostorni pomak s južne strane, odgovara građevina koja joj se nalazi nasuprot, uvlačenjem prema smjeru mora. Ranije u radu istaknuto je kako je današnji hotel na istom mjestu naslijedio raniji, hotel “Praha”²⁸⁶, a prema autoru Brusiću on je izgrađen na mjestu ranijeg Arsenala²⁸⁷ od kojeg danas ništa nije ostalo.

Od svih istraživača koji su se bavili istraživanjima na otoku, jedino je autor Schleyer u svom djelu iz 1914. g. spomenuo postojanje ove cjeline. On spominje ugaonu građevinu (*Eckhaus*) koja se nalazi blizu zapadnog kraja ulice, no samo jer je ona bila u blizini dućana s portalom na koljeno²⁸⁸ čiji su tragovi i danas vidljivi. Srećom, u istom djelu donosi i fotografiju istočne strane te cjeline (slika 81) na kojoj se barem djelomično mogu prepoznati promjene koje su se vremenom dogodile na ovoj građevini, poput nepostojanja ulaznog otvora na istočnome zidu u 1914. g., a koji je zacijelo nastao kasnije. Ista fotografija pokazuje kako se tik uz taj istočni zid nalazio pravokutni, lučno zaključeni portal iznad kojeg se na drugome katu nalazio još jedan pravokutni prozor. Zid građevine zapadnije od portala bio je u prizemlju ojačan zidnim potpornjem te otvoren portalom na koljeno. Ta građevina u gornjim je katovima bila otvorena s dvije polukružne lučno zaključene monofore te još jednim pravokutnim prozorom čiji se gornji dio na fotografiji ne vidi. Nakon autora Schleyera, nitko se više nije posebno osvrtao na ovu građevinu.

²⁸⁶ DOMIJAN, 2007, 79

²⁸⁷ BRUSIĆ, 1926, 169. Autor ne navodi kada je taj Arsenal točno nastao, ali ni na temelju čega ga on smješta točno na ovu lokaciju.

²⁸⁸ SCHLEYER, 1914, 151

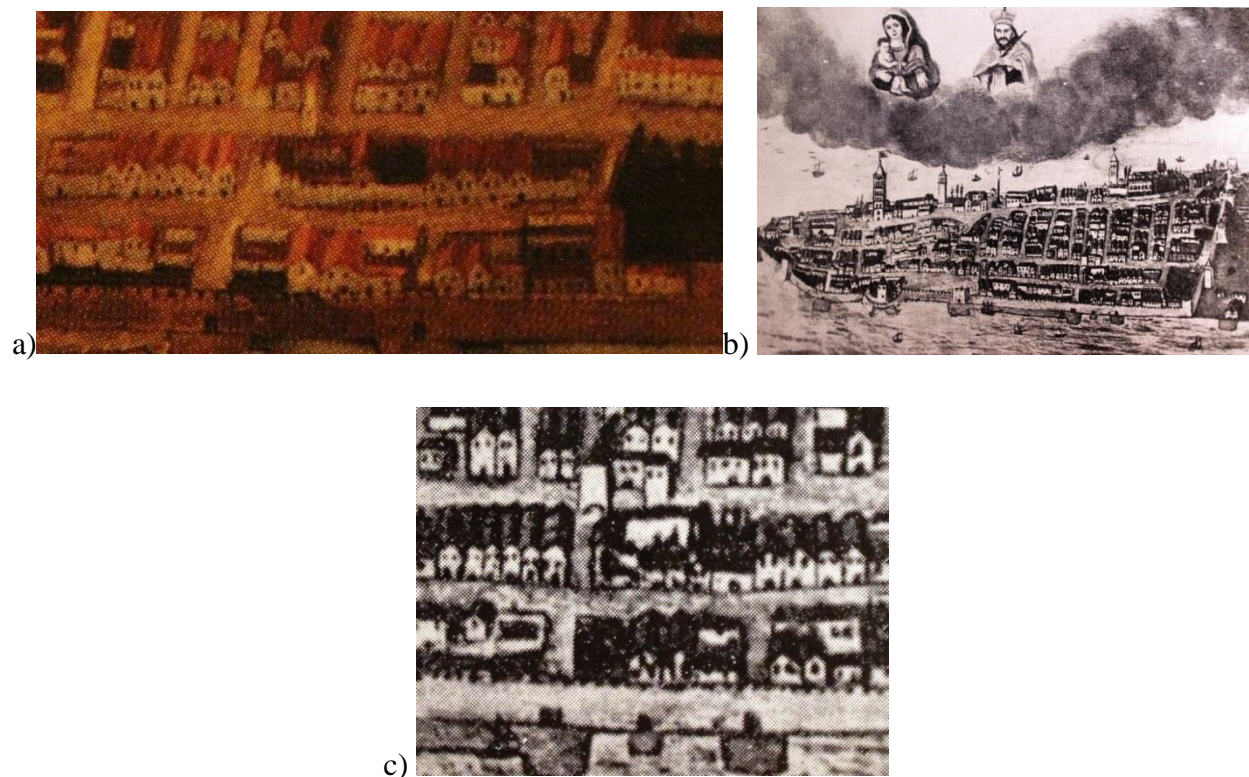

Slika 81: Pogled na istočni zid ugaone građevine te sjeverno pročelje koje se uz nju nalazi (foto: SCHLEYER, 1914, 153)

Promatranjem drugih mogućih izvora na kojima se ova građevina nalazi, poput slike iz samostana sv. Antuna Opata (slika 82 a) s ne sasvim vjernom, ali poprilično preciznom vedutom grada te pučke kopije iste slike iz XVII. st. (slika 82 b, c), može se vidjeti kako je uz ugaonu građevinu vjerojatno postojala poprečna ulica koja je vodila do vrata u sjevernom zidu grada, vjerojatno ista ona koja su se nalazila pred mogućim Arsenalom te su vidljiva na starim fotografijama (slika 55). Na slici iz sv. Antuna vidi se i toranj koji se nalazi odmah iza te građevine na Srednjoj ulici, no on svojim položajem ne odgovara mjestu gdje je Srednja ulica danas nadsvođena te iznad koje se nalazi stambeni objekt u čiji je zapadni zid ugrađen grb obitelji Benedetti. Taj nadsvođeni dio zapravo se nalazi malo istočnije od mjesta na kojem je prikazan na slici. Na pučkoj kopiji iz XVII. st. izgleda kako se iza ugaone građevine na području Srednje ulice ne nalazi jedan već, dva tornja ili stambena objekta izgrađena nad Srednjom ulicom, a danas se oni zaista i nalaze u spomenutoj ulici, no opet istočnije nego što je to na slici prikazano.

Što se tiče sjevernog zida ugaone građevine, na slikama izgleda kako on nema vidljivih zidnih otvora što bi bilo izgledno u slučaju da je i u XVII. st. to bio zid unutarnjeg dvorišta kojim je obitelj htjela čuvati svoju privatnost od znatiželjnih pogleda prolaznika. Na slici iz sv. Antuna

također se vidi kako je sjeverni zid bio spojen s tri krila građevine koja su zasigurno bila namijenjena stanovanju, dok na kasnijoj kopiji ostatak građevine nije sasvim raspoznatljiv.

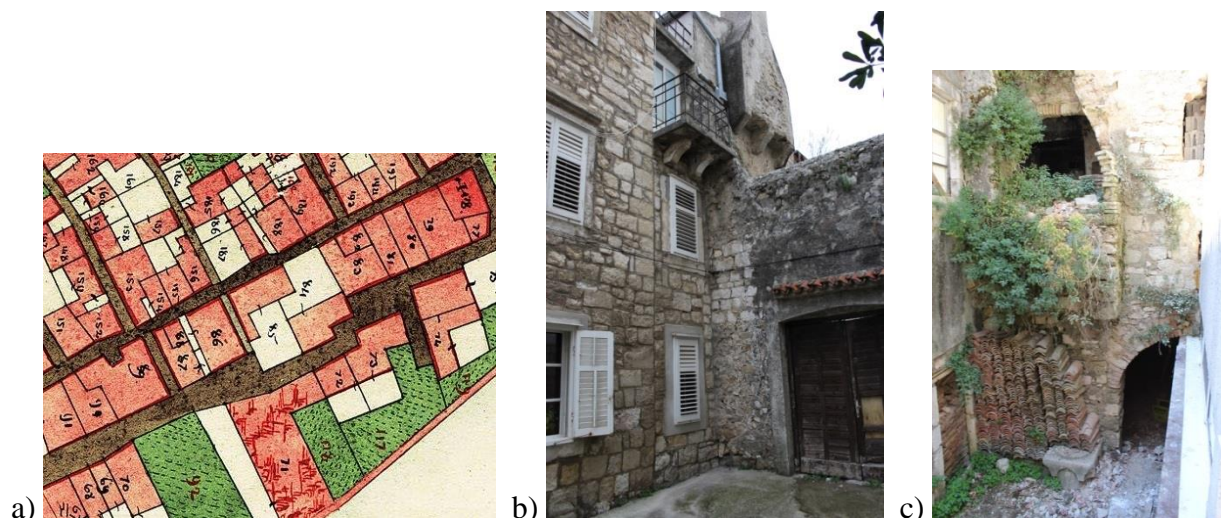

Slika 82: a) detalj vedute sa slike iz samostana sv. Antuna Opata (foto: DOMIJAN, 2007, 64) b) slika s vedutom Raba iz XVII. st. c) detalj slike XVII. st. (foto: MARKOVIĆ, 1987, 51)

Iz katastarske mape iz 1828. g. može se vidjeti da je na mjestu današnje ugaone građevine postojao unutarnji vrt (slika 83 a) koji je zidom na zapadu bio odvojen od još jednog unutarnjeg vrta. I danas zidovi ove ugaone građevine zatvaraju prostor unutarnjeg dvorišta koje je nažalost u derutnom stanju (slika 83 c) kao i građevina s njegove sjeverne strane. U samom dvorištu vidljiv je jedino dalmatinski tip bunara te ostaci ranije građevine sa zidnim otvorima i prigradenim kaminima.

Ista katastarska mapa potvrđuje kako se istočno od ove cjeline doista nalazio prolaz koji je naslikan na gore navedenim slikama, a koji je danas (ali i 1914. g. sudeći po Schleyerovoj

fotografiji) zatvoren (slika 83 b) novom građevinom koja je inkorporirana u građevinu pored te koja ima po jedan pravokutni prozora u prizemlju i na prvom katu te balkon na drugom katu.

Slika 83: a) detalj katastarske mape iz 1828. g. b) građevina koja se danas nalazi na mjestu ranijeg prolaza c) pogled na unutarnje dvorište (foto: autorica)

Na ugaonoj građevini danas se ističe nekoliko arhitektonskih detalja, uključujući i ugaoni stupić (slika 77 e) s razrađenim vegetabilnim kapitelom mesnatih listova i naglašene središnje linije između kojih se nalazi motiv ljiljana. Ispod kapitela je pak anulus s motivom tordiranog užeta, a baza stupića nažalost nije očuvana. Kako je ranije objašnjeno, uzorom za ugaone kapitule vjerojatno je bila palača Dominis nastala krajem XV. st. pa se ovaj dio građevine koji stupić nosi, treba datirati u sam kraj XV. st. ili početak XVI.

Na dijelu zida koji se nalazi sa sjeverna strane ograđenog dvorišta, osim ugaonog stupića koji djeluje izrađen istovremeno sa zidom oko njega, nalaze se još dva pravokutna portala. Istočniji portal je danas zatvoren te lučno zaključen (slika 84). Njegovi dovratnici najvjerojatnije su građeni istovremeno s okolnim zidom, dok je luneta moguća ranija spolija. Svojim oblikom ona podsjeća na srpaste lukove tipične za romaniku, no kamenje ovog luka je očigledno bilo ispremještano pa je pitanje odakle je luneta točno donesena te kada je u zid ugrađena. Sudeći po kamenju koje se oko nje nalazi, također je istovremena s ostatkom zida (iako su ona sama ili barem neki njeni dijelovi mogli biti stariji). Ispuna kojom je portal zatvoren u donjim dijelovima koristi kamenje iste veličine te ih niže na sličan način kako je nizano kamenja zida lijevo od portala. No, kamenje ostatka ispune je manje i nepravilnije pa nije jasno kada se portal zatvorio.

Desno od portala vidljiv je trag reške zida te je kamenje tog dijela zida malo drugačije nizano. Ova reška odgovara svojim položajem prostoru između dvaju zidova koji se nalaze s unutarnje strane građevine. Jedan od tih zidova danas je zapadni zid ugaone građevine, a drugi je istočni zid novog restorana do kojeg vodi zapadniji portal. Taj zapadniji portal koji se nalazi pored reške zida je prekriven novom žbukom pa nije sigurno je li i on lučno zaključen ili današnja žbuka samo kopira oblik istočnijeg portala. Promatrajući strukturu zida lijevo od reške vidi se kako su donji nizovi kamenja pravilni, a kamenje je većih dimenzija. Veličina kamenja smanjuje se otprilike na visini stope luka luneta, a opet se povećava na veličinu kamenja donje razine tek uz sam gornji rub zida.

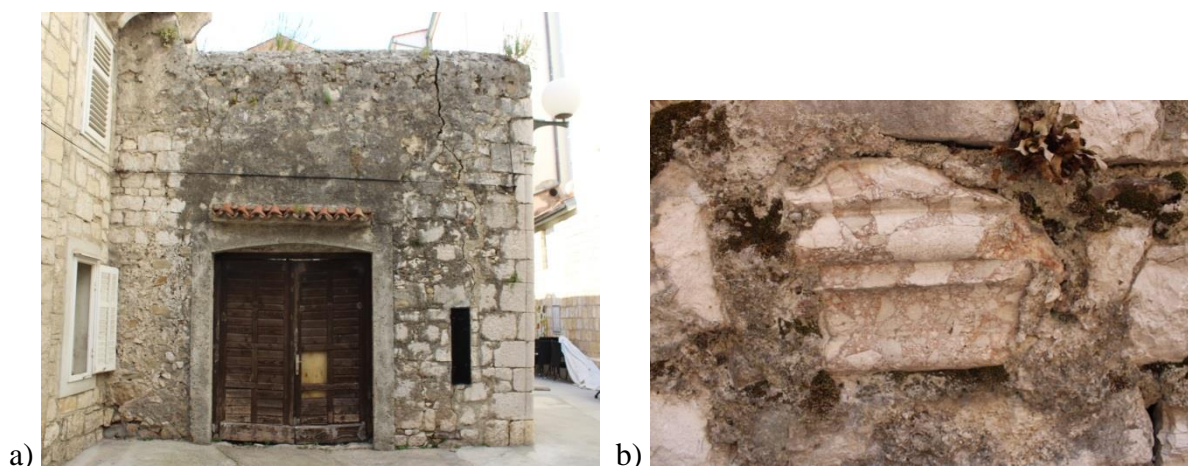
Donji dijelovi zida desno od reške također djeluju građeni od većih klesanaca, no njihove sljubljenice su prekrivene pa se veličina kamenja ne vidi najbolje. I na tom dijelu zida gornji nizovi kamenja djeluju manjih dimenzija, no cementni slojevi ne daju dobar uvid u njihovu strukturu. Postojanje reške, ali i različitih načina nizanja kamenja sugerira kako je ovaj zid pregrađivan, no kada se to točno događa nije sasvim jasno. Ono što se može odrediti kao sigurna faza jeste gradnja ugaonog stupića i dijela zida uz njega krajem XV. ili početkom XVI. st., a toj fazi bi se možda mogao pripisati i istočniji portal zbog načina slaganja kamenja dovratnika te lunate luka čije je kamenje tada moglo biti ispremještano i prilagođeno novom mjestu na koje je stavljeno. Reška bi također mogla sugerirati i postojanje dvaju objekata čiji su se zidovi naslanjali jedan na drugog, no to trenutno nije moguće bolje istražiti. Zapadniji portal nastao je najvjerojatnije u recentnije vrijeme.

Slika 84: Sjeverni zid ugaone građevine s označenim arhitektonskim detaljima: žuto- ugaoni stupić kraja XV. ili početka XVI. st., crveno- portal sa srpastom lunetom vjerojatno nastao krajem XV. ili početkom XVI. st, zeleno- kasnija ispuna portala, narančasto- reška i kamenje koje odgovara prostoru između dvaju stražnjih zidova; plavo- recentniji portal (foto: autorica)

Istočni zid građevine (slika 85 a), kako je to vidljivo na Schleyerovoj fotografiji (slika 81), tijekom XX. st. dobija novi pravokutni segmentno zaključeni ulaz. Ovaj dio zida je uvelike pregrađivan, no dio uz ugaoni stupić pokazuje kako je i ova strana zida najvjerojatnije građena krajem XV. ili početkom XVI., a reška koja se spušta od vrha zida do njegovog dna, indicira dio zida koji je promijenjen tijekom umetanja novog ulaza.

Na zapadnom zidu ove građevine, koji se danas ne vidi od novog pregradnog zida restorana u koji se ulazi kroz zapadniji portal, u gornjem dijelu je uzidana spolija od rapske breče (slika 85 b). Iako se ne vidi u cjelosti, može se pretpostaviti kako je to bio dio kapitela ili baze koji je profiliran konveksnim i konkavnim dijelovima te djeluje kvalitetno klesan. Obzirom da je manjih dimenzija, mogla je biti dijelom nekog prozora ili pak liturgijskog namještaja. Odakle spolija dolazi, nije poznato, no njezin način dekoracije konveksnim i konkavnim profilima sličan je dekoraciji renesansnih otvora grada.

Slika 85: a) pogled na istočni zid ugaone građevine b) spolija u zapadnom zidu ugaone građevine, 17,4 x 20 cm (foto: autorica)

5.9. CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG

Na zapadnoj strani grada, na početku Srednje, glavne, gradske ulice sagrađena je 1665. g.²⁸⁹ neugledna barokna crkvice sv. Antuna Padovanskog (sv. Antunac, sv. Ante, s. Antonio Piccolo) koja je bila *kolegiata*,²⁹⁰ tj. zborna crkva. Zbog krivog čitanja natpisa na nadgrobnoj ploči donatora, crkva se datirala u 1675. ili 1678. g.,²⁹¹ no iz *Acta episcopii Domnii Gaudentii (1664- 1695)* saznaje se kako je crkvu i njezin oltar 18. lipnja 1665. g posvetio biskup Dujam.²⁹² Obzirom da ona nije vidljiva na veduti slike iz samostrana sv. Antuna Opata, njeno vrijeme izgradnje služi kao *terminus ante quem non* vedute slike koja se tako datira između 1578. i 1665. g.

Sama crkva se nalazi na uglu insule, kao dio građevne strukture na način da dva zida dijeli s okolnim stambenim objektima. Iz tog razloga je pravokutnog tlocrta, bez tlocrtno naglašenog svetišta jer za isto nije bilo mjesta, a i osvjetljenje je osigurano tek kroz dva prozora, okulus u osi pročelja i veliki termalni prozor na zapadnom zidu (slika 86 a). U osi pročelja (slika 86 b) je i zidani zvonik na preslicu za dva zvona (danas postoji samo jedno zvono) te pravokutni portal²⁹³ uokviren jednostavnim kamenim okvirom i zaključen nepravilnim polukružnim lukom. Sudeći po starim fotografijama, slično pročelje imala je i danas porušena crkvice sv. Roka uz zvonik katedrale. Crkva je pokrivena dvoslivnim drvenim krovom zatvorenog podgleda, a na podu je dvobojni taraco.²⁹⁴

Trenutno je njena unutrašnjost neožbukana pa su u strukturi istočnog zida vidljivi ostaci ulaza u susjedne objekte iz vremena prije gradnje crkve, no zbog zatvorenih sljubljenica kamena nije moguće iznijet preciznije zaključke o njihovom obliku i vremenu izvornog nastanka kao ni sjevernog zida gdje se nalazi arkosolij donatora (slika 86 c), a koji se također naslanjao na neki raniji objekt koji se nalazio na početku Donje ulice s njene južne strane. Jedini mogući trag te građevine je vidljiv na slici koju donosi u svom djelu fra. V. Brusić 1926. g. na kojoj se vidi

²⁸⁹ PAHLJINA, 2012, 445

²⁹⁰ BRUSIĆ, 1926, 164

²⁹¹ DOMIJAN, 2007, 170; BRUSIĆ, 1926, 164. Autor Brusić iznosi da je donator crkve preminuo 1678. g. u Mlecima, odakle je bio prenešen na Rab i pokopan u ovoj crkvici pred oltarom. Ako je to doista bio slučaj, onda posvetni natpis donatora zaista nosi 1675. ili 1678. g., no time označava godinu smrti istoga, a ne gradnju crkve koja je očito ranije izgrađena i posvećena.

²⁹² PAHLJINA 2012, 445

²⁹³ DOMIJAN, 2007, 170

²⁹⁴ RJEŠENJE, 2008, 2

kako je uz ovu crkvu postojala građevina s polukružno zaključenim portalom na koljeno od kojeg danas više nema traga te pravokutnom lučno zaključenom monoforum na prvom katu (slika 86 d). No, obzirom da je riječ o slici čiji je fokus na portalu palače Nimira, a ne na kući uz crkvu sv. Ante, postojanje tog objekta s opisanim arhitektonskim otvorima nije sigurno te se slika ne može smatati dobrim dokazom o njenom postojanju, a kamoli izgledu.

Unutrašnjost crkve sv. Ante je jednostavna i bez ukrasa na bočnim stranama (slika 86 e), ali se zato na istočnom začelnom zidu nalazi monumentalni drveni pozlaćeni oltar, vrijedan drvorezbarski rad mletačkog baroka iz druge polovice XVII. st., koji ispunjava gotovo cijeli prostor navedenog zida te su njegove dimenzije prevelike²⁹⁵ za prostor u kojem se nalazi. U oltaru se nalazi velika pala u tehnici ulja na platnu koju je tijekom svojih putovanja između 1852. i 1854. g. u ovoj crkvi vidio i Mijat Sabljarić koji donosi njezin prvi opis.²⁹⁶ Na gornjoj polovici slike nalazi se Bogorodica s Djetetom i dva anđela koja nose krunu kojom krunu Bogorodicu. Isus pruža lijljan sv. Antunu Padovanskom koji se nalazi tik ispod njih, a nose ga dva anđela. U donjem dijelu slike u lijevom uglu, prikazan je polulik Francesca Brazza, a desno od njega sv. Franjo Asiški s raspelom, dok se u pozadini vidi pejzaž, kuće i kule nekog grada.

Oltarni antependij pod menzom izveden je od višebojne mramorne inkrustracije s prikazom Bogorodice s malim Kristom u središnjem medaljonu. Lijevo i desno su medaljoni s bogatim cvjetnim ukrasom. Taj je antependij istovrsan onomu na glavnom katedralnom oltaru te ih je zacijelo izradio vrsan mletački kasnobarokni kipar oko 70ih godina XVII. st. Pod arkosolijem, na južnom crkvenom zidu, nalazi se grob donatora Francesca Brazza sa zavjetnim natpisom i godinom 1675. ili 1678.²⁹⁷

²⁹⁵ SCHLEYER, 1914, 117

²⁹⁶ JURANOVIĆ- TONEJC, 2010, 32

²⁹⁷ DOMIJAN, 2007, 167

Slika 86: Crkva sv. Antuna Padovanskog a) pogled na južni zid s termalnim prozorom 1964. g. (foto: S. Ulrih, Konzervatorski odjel u Rijeci) b) pročelje (foto: autorica) c) sjeverni zid crkve (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci) d) na desnoj strani vidljivi tragovi ranije građevine s portalom na koljeno i polukružno zaključenom monoforom na prvom katu (foto: BRUSIĆ, 1926, 137) e) unutrašnjost crkve (foto: Konzervatorski odjel u Rijeci)

5.10. TRAGOVI OSTALIH GRAĐEVINA NA JUŽNOJ STRANI DONJE I SJEVERNOJ STRANI SREDNJE ULICE

Kao što je ranije objašnjeno, građevine koje se nalaze na južnoj strani Donje ulice, imaju uglavnom i pročelja na Srednjoj ulici. Iz tog je razloga nužno navesti i ostale, za ovaj rad bitne, promjene te ulomke koji se nalaze na obje njihove strane, no zbog mnogih recentnijih pregradnji njih danas nema puno. Ako danas i postoje raniji arhitektonski otvori ili dekoracije, za većinu njih nije jasno jesu li rađeni istovremeno s građevinom u kojoj se nalaze, a koje su mahom zatvorenih sljubljenica kamenja ili pak sasvim ožbukane, ili su pak kasnije umetnute spolije.

Tako je odmah na zapadnom početku Donje ulice, preko puta palače Nimira, danas vidljivo pročelje s pravokutnim portalom srpasta luka i velikom kasnogotičkom trolisno zaključenom monoforom s prozorskom klupčicom koju nose tri konzole (slika 87- crveno, 88). Sve sljubljenice kamenja portala su zatvorene cementom, a i kamenje luka djeluje kao da je njihova površina obrađena novijim tehnikama. Zbog toga, iako njegov oblik luka sugerira raniji

postanak, obrada kamena tu dataciju poprilično pobija, a kada je portal točno nastao, ostaje nepoznanicom. Kasnogotička monofora na prvom katu pak svojim stilskim detaljima poput trolisnog luka koji nosi motiv dijamantnog niza omogućava okvirnu dataciju u kraj XV. ili XVI. st., a zanimljivo je da se desno od ovog prozora nalazi zazidani trag vjerojatno istog tipa monofore od koje je danas ostao akroterij prozora. Zidovi ove građevine djeluju više puta pregrađivano, a danas se uz samo pročelje nalazi i dograđeno stubište (slika 89 a) novijeg datuma.

Slika 87: Potez južne strane Donje ulice: crveno- kuća s portalom srpastog luka i kasnogotičkom monoforom, zeleno- polukružno zaključena monofora te portal s mogućim grbom obitelji Zudenico, žuto- kuća s tragom polukružno zaključenog portala, plavo- kuća s renesansnom monoforom, rozo- kuća s Grbom Lacka Kosinjskog, dvije renesansne konzole te portalom s grbom biskupa Malipietro, narančasto- kuća koja je zatvorila prolaz 1827. g. (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

a)

b)

Slika 88: a) kasnogotička monofora te trag još jedne na prozoru desno s akroterijem prozora uzidanim u zid iznad b) portal sa srpastim lukom (foto: atorica)

Građevina koja se naslanja na kuću s kasnogotičkom monoforom izlazi na potez ulice te se na njenom zapadnom zidu, iznad dograđenih stuba ranije opisane građevine, nalazi maleni zazidani kvadratni prozor. Njegov okvir ne nosi nikakve posebne dekoracije te se stoga nema po čemu vremenski odrediti, ali je jasno da je taj prozorčić nastao u nekoj ranijoj fazi samim time što je danas zatvoren. Na sjeverno zidu iste kuće nalazi se renesansni portal (slika 89 b) s uklesanim grbom u nadvratniku. Grb je poprilično oštećen, no sudeći po tri kose grede koje se u njemu nalaze, a koje su tipične za grb plemićke obitelji Zudenico²⁹⁸ najvjerojatnije je pripada istoj obitelji. Donja polovica ovog portala je danas prekrivena šankom obližnjeg kafića te je tijekom vremena u njemu nakupljeno dosta otpada zbog čega se donji dio portala ne vidi. No, na starijim fotografijama vidi se kako su unutarnji uglovi dovratnika profilirani poluobljim štapom, a kapiteli istih nose motiv izmjeničnih zubaca. Nadvratnik s grbom također ima unutarnji rub ublažen poluobljim glatkim štapom.

Desno od ovog portala, na prvom katu kuće, nalazi se pravokutni lučno zaključeni prozor (slika 87- zeleno), s naglašenim prozorskim okvirom. Lijevi doprozornik je građen od jednog kamena, dok desni tvore dva kamena od kojih jedan prodire u okolni zid. Prozorska klupčica djeluje nedavno prerađivano, a luk prozora tvore samo tri kamena. Ovaj prozor, iako donekle sličan romaničkim monoforama, svojom obradom, kao i veličinom te izgledom doprozornika, ipak ne omogućava tako ranu dataciju već bi se trebao datirati u XVI. st. ili kasnije.

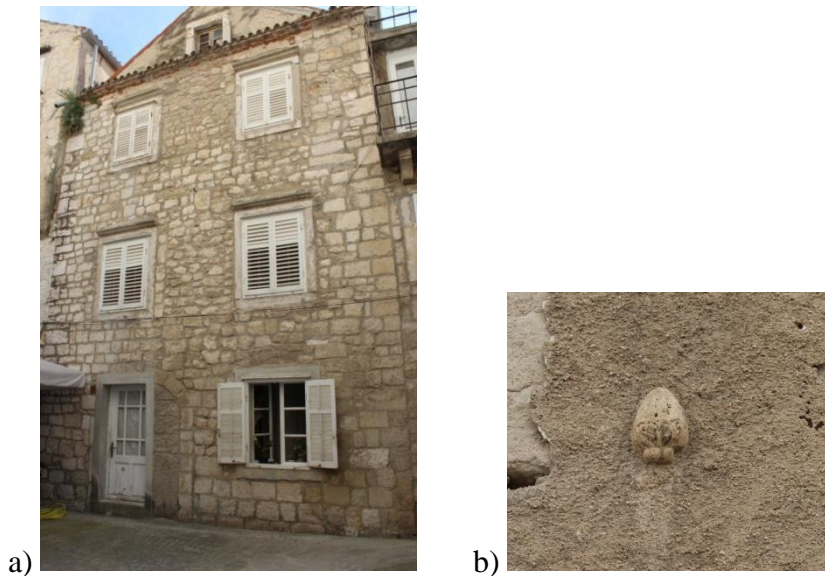

²⁹⁸ GRANIĆ, 1987, 248- 249

Slika 89: a) pogled na dograđeno stubište kuće s kasnogotičkom monoforom b) portal s vjerojatnim grbom obitelji Zudenico (foto: R. Ivančević, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu)

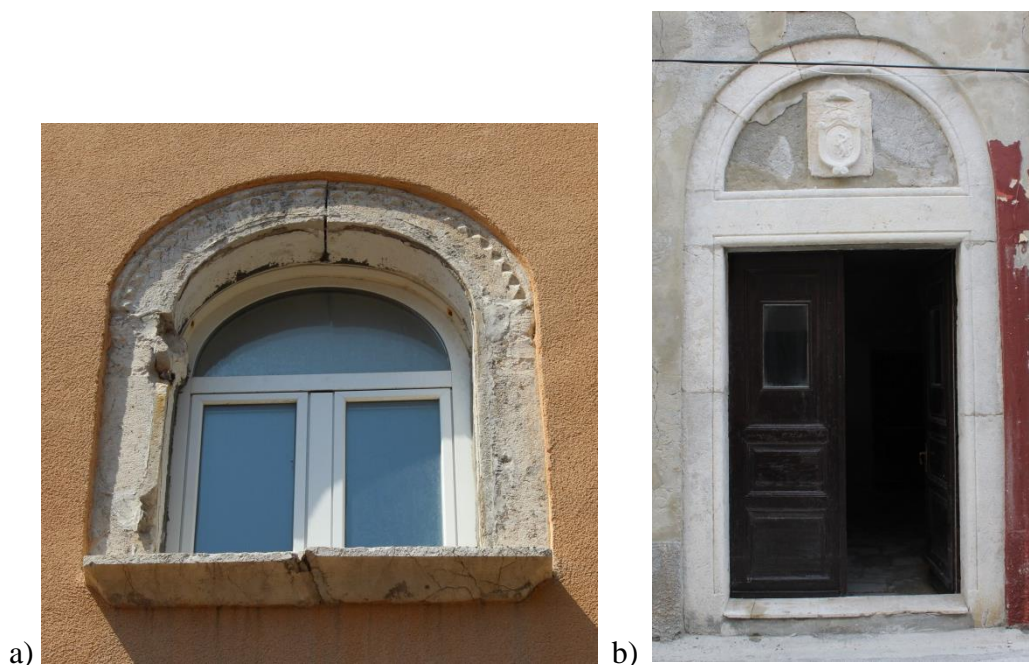
Istočnije u ulici, neposredno uz građevinu koja je zatvorila raniji prolaz pored ranije analizirane ugaone građevine, nalazi se kuća s ostacima ranijeg portala (slika 87- žuto, 90 a). Taj portal nalazi se u osi građevine na kojoj su danas ugrađena nova vrata, a stari portal zatvoren. Zbog novih vrata, od starog portala vidi se samo desni dovratnik te dio polukružnog luka, no taj se portal najvjerojatnije nalazi na mjestu ranijeg zidnog potpornja koji je vidljiv sa slike iz 1914. g. (slika 81). Na toj istoj slici, kako je ranije objašnjeno, vide se i raniji prozori koji su bili pravokutni te lučno zaključeni.

Odmah uz ovu kuću nalazi se još jedna građevina koja je također prekrivena novijim materijalima te skroz pregrađena, no na njenom prvom katu vidi se uzidana spolija akroterija koji je mogao pripadati nekom ranijem prozoru (slika 90 b). Tragovi reški nažalost nisu vidljivi, no akroterij djeluje kvalitetno klesan i dekoriran poput akroterija kasnogotičkih monofora vidljivih na više primjera u gradu.

Slika 90: a) kuća s tragom ranijeg polukružno zaključenog portala b) akroterij uzidan u zid kuće (foto: autorica)

Između palači Galzigna i Marinellis danas se nalazi nekoliko starijih ulomaka. Na drugom katu kuće koja je bliže palači Marinellis (slika 87- plavo) nalazi se pravokutna lučno zaključena monofora (slika 91). Luk monofore koji je rađen od dva kamena, na vanjskom rubu nosi motiv renesansnog dijamantnog niza, no ostatak prozorskog okvira djeluje recentnije. Precizniju dataciju onemogućava i debeli nanos žbuke koji prekriva veći dio prozorske klupčice koja je pukla po sredini, a čiji je donji dio blago konkavno udubljen. Iako struktura zida nije otvorena pogledu, može se pretpostaviti kako je ovaj prozor napravljen od nekoliko spolija te kao novo komponirana cjelina, kasnije umetnut u zid ove kuće.

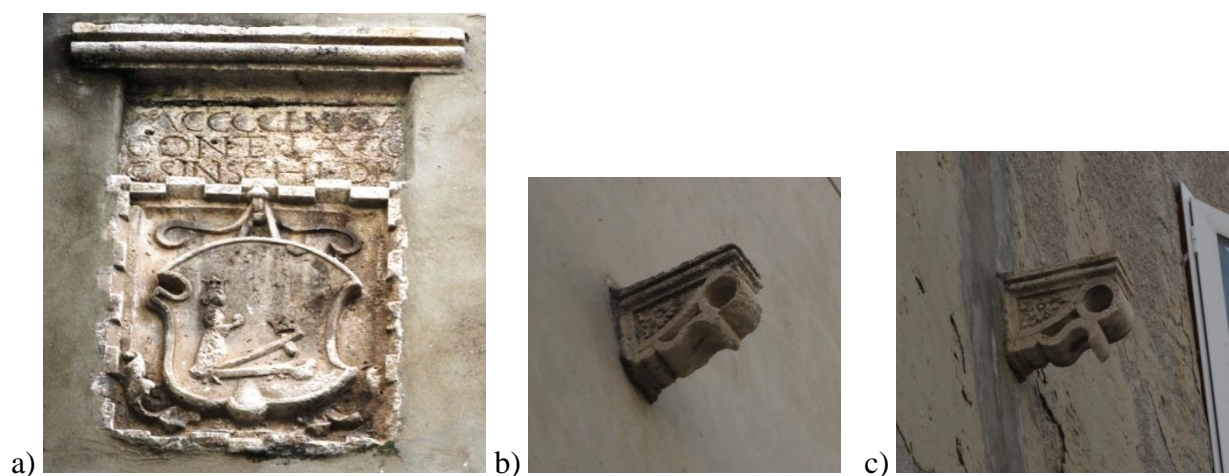
Slika 91: a) pravokutna lučno zaključena renesansna monofora b) portal s grbom biskupa Malipietro (foto: autorica)

Zapadnije od ove građevine, nalazi se još jedna s više ranijih arhitektonskih detalja (slika 87- rozo). Ona je danas podijeljena na dvije kuće s tri zasebna ulaza, no na jednom od njih, onom srednjem, vidi se uzidani grb biskupa Malipietro. U literaturi se može naći kako je grb nastao u XVII. st., a nalazi se na kući Dominis u Donjoj ulici.²⁹⁹ Kada je ova kuća točno pripadala obitelji Dominis nije poznato, no ako je portal istovremen s grbom onda je on također nastao tijekom XVII. st. Okvir portala je pravokutan s unutarnjim rubovima ublaženim poluoblom štapi, dok

²⁹⁹ DOMIJAN, 2007, 184

se iznad njega nalazi polukružna luneta čiji su unatarnji rubovi tretirani na isti način. Obrada kamena okvira djeluje kasnije pa je možda i moguća predložena datacija u XVII. st. ili u naredna stoljeća. Lijevo od portala, na razini drugog kata, uzidana su tri ulomka. Prvi od njih je grb Lacka Kosinjskog (slika 92 a) koji je obrubljen motivom izmjeničnih zubaca. Odmah iznad grba nalazi se natpis: “MCCCCLXX(V?) CONTE LACO CONSINSCHI DI(...)”, koji se nažalost ne vidi sasvim jasno, no sasvim sigurno spominje ime kneza Lacka Kosinjskog i najvjerojatnije godinu 1475., čime se ovaj grb može precizno vremenski odrediti. Iznad natpisa nalazi se i vijenac s oblo obrađenim profilom. Cijelo ovo pročelje prekriveno je žbukom kao i toliko drugih primjera Donje ulice pa nije moguće zaključiti je li grb u fazi sa zidom u kojem se nalazi, kao što je slučaj i sa druga dva ulomka na ovom pročelju, a to su konzole s rupama (slika 92 b i c).

Obje konzole su dekorirane na isti način. S njihove donje strane ističe se zavojiti motiv koji djeluje kao vegetabilna vitica koja nosi okrugli dio s rupom koja je vjerojatno služila za umetanje drvenog štapa na koji bi se stavljale tkanine za zaštitu od vrućine ili hladnoće. U trokutastom polju koje nastaje širenjem konzola prema gore nalaze se vegetabilni cvjetni motivi, a konzole su na vrhu profilirane ravnih konveksnim i konkavnim trakama te bi se mogle datirati u XVI. ili XVII. st. Na južnom pročelju ove iste kuće koje gleda na Srednju ulicu, na razini drugog kata također se nalaze još dvije konzole istih karakteristika poput opisanih konzola te su vjerojatno i ugrađene u kuću u isto vrijeme.

Slika 92: a) grb Lacka Kosinjskog b i c) konzole s rupama (foto: autorica)

Istočno od pročelja palače Galzigna na Donjoj ulici postojao je prolaz koji se vidi na slici nastaloj između 1578. i 1665. g. iz samostana Antuna Opata (slika 12 b). On je zatvoren 1827. g. sudeći prema godini koja je uklesana u vijenac iznad njegova portala na Srednjoj ulici (slika 87 narančasto, 93 a) što je dakle bilo samo godinu dana prije izrade katastarskog plana (slika 54) kada se na mapi vidi da prolaz više ne postoji. Danas ulazni portal vodi na stubište kojim se penje u stanove kuća koje su desno i lijevo od njega. Na prvom katu nalazi se jednostavni pravokutni prozor, a na vrhu cjeline nalazi se balkon s balkonskom klupčicom koju nose dvije konzole u obliku lavljih glava (slika 93 b). Klupčica je poprilično oštećena od atmosferilija pa je njezin desni ugao vremenom otpao, a i lavlje glave su u lošem stanju.

Klasicistički ulazni portal ima veoma naglašene baze i kapitele dovratnika, a luk koji ga ukviruje nadvišen je plastički jako istaknutim vijencem koji nosi godinu izgradnje te inicijale G. T. U uglovima luka nalaze se pak vegetabilni cvjetni motivi.

Slika 93: Građevine iz 1827. g. izgrađene na mjestu ranijeg prolaza a) portal b) pòdest balkona s konzolama u obliku lavljih glava (foto: autorica)

Na pročeljima palača koja gledaju na Srednju ulicu se također može pronaći nekoliko starijih ulomaka. Na građevini koja se nalazi malo zapadnije od klasicističkog dodatka ranijeg prolaza, danas mogu zamijetiti dvije dekorativne konzole između kojih je spolija malene ljudske glave (slika 94-crveno, 95). Dvije konzole jednostavnih volutastih dekoracija djeluju dosta mlađe od ulomka koji se među njima nalazi. Taj središnji ulomak pak otkriva uporabu svrdla u

njegovom oblikovanju glave od kojeg se danas još uvijek vide rupe. On je očito nedovršen, a jedina kiparska djela koja su sličnih dimenzija te također prikazuju ljudske likove nalaze se u bivšoj katedrali kao ukrasi na oltarnim ogradama bočnih apsida i krstionice. Katedralni primjeri na ogradama apsida pripisuju se majstoru Andriji Alešiju oko sredine XV. st., a oni krstionice Petru Trogiraninu oko 1500. g.³⁰⁰ Zbog nedovoljno podataka o ovom ulomku kao i njegove slabe vidljivosti, nema smisla pokušavati ga pripisati ijednom od ta dva kipara.

Slika 94: Potez sjeverne strane Srednje ulice (oštećena matrica) s označenim građevinama na kojima se nalaze stariji ulomci: crveno- kuća s dvije konzole i malenom ljudskom glavom, rozokonzole s rupama i portal s nadvratnikom Jacobusa Hermolausa, zeleno- portal s grbom Lacka Kosinjskog, plavo- renesansni portal s motivom tordiranog užeta i dijamantnog niza, narančasto-portal s nadvratnikom koji nosi grb obitelji Zudenico, žuto- renesansni prozor i najvjerojatnije grb obitelji Zaro (foto: planoteka Konzervatorskog odjela u Rijeci)

Slika 95: Dvije konzole i malena ljudska glava u zidu kuće u Srednjoj ulici (foto: autorica)

³⁰⁰ DOMIJAN, 2007, 66, 99

Odmah uz ovu građevinu na zapadu se nalazi još jedna kuća s nekoliko ulomaka (slika 94-rozo, 96). Bitno je pritom upozoriti kako je to zapravo južno pročelje građevine na kojoj je ranije opisani grb Lacka Kosinjskog i dvije konzole s rupama. Na ovoj strani pročelja se također nalaze dvije konzole istih obilježja kao konzole sa sjeverne strane. No, portal u prizemlju ima nadvratnik s povećim natpisom koji se ovdje iznosi u cijelosti: “IACOBVS× HERMOLAVS×/ NVNT× APT× ADFERDV× REGE/ ROMANOR× NVNC× IMPATORE/ AVG× M× D× LXII× DIE× III× SEPTEM/”, ispod ovog dijela natpisa nalazi se konkvani profil ispod kojeg se nastavlja: “AC×ABAS×SPALATENSIS×”. Sudeći po onomu što se da pročitati natpis spominje Jacobusa Hermolauusa koji je bio svećenik u Splitu, što ne čudi obzirom da je niz članova obitelji Hermolais bilo rapskim biskupima pa svećenički poziv nije bio rijetkost za članove te obitelji.³⁰¹ Osim imena, iz natpisa se saznaje i godina 1562. Je li natpis stavljen na ovo isto mjesto u spomenutoj godini, ili je pak donešen s nekog drugog spomenika, nije poznato.

Slika 96: Nadvratnik portala s natpisom (foto: autorica)

Tik uz ovaj portal nalazi se još jedan na čijem se nadvratniku prepoznaje grb Lacka Kosinjskog (slika 94-zeleno, 97). Grb je jedini ulomak koji se vidi od debelog sloja žbuke cijelog pročelja te nije dekoriran nikakvim posebnim motivima.

³⁰¹ MLACOVIĆ, 2008, 236

Slika 97: Grb Lacka Kosinjskog na nadvratniku kuće u Srednjoj ulici (foto: autorica)

Zapadnije od dvaju nadsvođenih prolaza u Srednjoj ulici nalazi se kvalitetno klesan renesansni portal (slika 94-plavo, 98) koji se nalazi na građevini koja nosi renesansni portal s grbom obitelji Zudenico na sjevernoj strani, a koji je ranije opisan. Dekoracija ovog portala je puno detaljnija i kvalitetnije klesana. Uz unutrašnji rub okvira vrata nalazi se motiv tordiranog užeta te su baze dovratnika dekorirane oblim profilima i motivom dijamantnog niza.

Slika 98: Portal renesansnih karakteristika na sjevernoj strani Srednje ulice (foto: autorica)

Građevina koja se nastavlja na ovaj portal također ima ulaz (slika 94-narančasto, 99) na čijem se jedinom dijelu koji nije prežbukao, vidi dio nadvratnika s grbom obitelji Zudenico, no

čini se da on nije na građevini koja ima grb iste obitelji na pročelju Donje ulice. U istom nadvratniku je i natpis upisan “PAX MC DOMI(?)” koji nije sasvim razumljiv pa nije sigurno treba li se prevesti kao “Mir Božji.” ili “Mir kući ovoj.”. Unutarnji rub nadvratnika je također dekoriran poluoblom štapom.

Slika 99: Nadvratnik s grbom obitelji Zudenico na Srednjoj ulici (foto: autorica)

Blizu samog kraja Srednje ulice na zapadu nalazi se kuća koja se u starijoj literaturi nazivala kućom Kukulić,³⁰² no danas nije sigurno kojoj je obitelji izvorno pripadala (slika 94-žuto, 100).³⁰³ Na razini njenog prvog kata može se vidjeti pravokutna lučno zaključena monofora vjerojatno s početka XVI. st. s bogatim renesansnim kiparskim i klesarskim ukrasom.³⁰⁴ Na njenim doprozornicima te ispod prozorske klupčice nalaze se tri ista obiteljska grba koja prikazuju lava u skoku, presječnog jednom ravnom gredom. Ovaj heraldički simbol veoma je sličan grbu stare plemićke obitelji Zaro čiji grb također krasi lav u skoku, no presječen s kosom gredom.³⁰⁵ Stoga se kao pitanje postavlja je li grb na kući u Srednjoj ulici možda također pripadao ovoj obitelji koja je vremenom mogla malo izmjeniti izgled svog obiteljskog grba ili je pak riječ o nekoj sasvim drugoj obitelji.

Dekoracija monofore je bogata raznim motivima poput astragala i vegetabilnih listića, a doprozornici su, osim što nose grbove obitelji i kanelirani te imaju istaknute kapitele s ugaonim voluticama. Istaknutu prozorsku klupčicu koja je dekorirana motivom denta i uslojenih listova,

³⁰² SCHLEYER, 1914, 158

³⁰³ DOMIJAN, 2007, 70

³⁰⁴ *ibid.*

³⁰⁵ GRANIĆ, 1987, 248- 249

nose dvije konzole u obliku voluta. Štit grba koji se nalazi ispod klupčice pridržavaju dva gola putta koja su poprilično oštećena te u trenutnom stanju slabo vidljiva.

Slika 100: Renesansna monofora na kući u Srednjoj ulici (foto: autorica)

Većina navedenih i opisanih ulomaka svojim stilskim karakteristikama sugeriraju stariji nastanak, no također se nalaze u nizu kuća koje su veoma pregrađivane te prekrivene slojevima novih materijala. Takvi nanosi onemogućuju analiziranje odnosa zida i ulomaka koji bi mogli otkrivi jesu li oni istovremeni sa zidom ili rezultat kasnijih pregradnji. Stoga se za većinu njih mogu dati samo okvirne datacije u neko stoljeće ili stilsku epohu. Nažalost, bez boljeg nadzora nad adaptacijama koje se redovito događaju na mnogim kućama, tih tragova biti će sve manje, a zaštita i opstanak graditeljskih cjelina nemoguća.

6. ZAKLJUČAK

Analizom građevina koje se nalaze na potezu Donje ulice, ali i sjevernoj strani Srednje, pokušalo se odrediti najstarije tragove građevina ovog područja. Oni su utvrđeni na samim krajevima ulice u obliku romaničkih bifora na južnom pročelju Kneževa dvora te romaničkih monofora na istočnom krilu građevine koja je danas dio palače Nimira. Niz ulomaka koji se nalaze između ove dvije krajnje točke, mlađeg je postanka, a nepostojanje ranijih tragova objašnjava se pretežitom gradnjom drvenih kuća sve do kraja XIII. st. koje su zbog kratkotrajnosti materijala vremenom nestale. U obzir se pritom treba uzeti i postojanje puno novijih pregradnji i novogradnji koje su ranije građevine zasigurno prekrile barem nekoliko puta.

Izgradnja ulice u drugoj polovici XII. st. ili početkom XIII. odgovara vremenu ekonomskog uspona grada kada je priljev novca omogućio niz izgradnji, od sakralnih objekata poput crkvenih zvonika, do nove linije ulice uz sjeverni rub poluotoka. Je li u isto vrijeme izgrađen i sjeverni dio zidina grada, na temelju današnjih ostataka nije moguće jasno utvrditi, no mnogi kasniji tragovi potvrđuju kako su zidine na današnjem mjestu postojale barem od vremena Mletačke vladavine kada se gradi Revelin uz gradsku luku, a zasigurno i konzole koje se nalaze u dvorištu palače Benedetti. Slojevitost Kneževa dvora, kao i palače Nimira te ostalih građevina na kojima se zatječu raniji ulomci, ističu još jedno bitno razdoblje u kojemu se mnoge građevine obnavljaju, a to je vrijeme XV. st. i samog početka XVI. Grad tog vremena zbog svoje izoliranosti od kopna gdje je prijetila turska opasnost, predstavlja sigurnu luku za svoje stanovnike, ali i mnoge doseljenike među kojima su i oni boljeg ekonomskog i plemićkog statusa. Jedan od tih plemića bio je i Lacko Kosinjski u čijoj se palači, koju kasnije kupuje obitelj Marinellis, nalazi stup koji nosi svod građevine iznad, ali i čije je dno ispod razine mora. Upravo taj stup razlog je zašto je dosta recentnijih istraživača smatralo da je potez Donje ulice nasipan, a ona sama da je nastala u XIII. i narednim stoljećima. Podrum te iste palače se pritom navodio kao mjesto gdje su se brodovi mogli čuvati ili raditi, imajući u vidu brodograditeljsku tradiciju grada, no on je mogao služiti i kao skladište proizvoda trgovačke obitelji Kosinjskih.

Osim ubiciranja romaničkih prozora koji bi takvu dataciju odbacili, u radu je istaknuto kako je toliko spominjani proces nasipanja poteza ulice bio nepotreban jer se grad imao mjesta širiti prema zapadu te bi takav postupak bio nepotrebno rasipanje komunalnog novca.

Prilikom određivanja starosti određenih dijelova građevina, od velike su važnosti bili detalji arhitektonskih elemenata koji su mahom odgovarali vremenu drugog razdoblja povećane graditeljske djelatnosti XV. i početka XVI. st. te ugaoni stupići koji su se pokazali dobrim detaljom za dataciju građevina. U radu je objašnjena razlika između tih stupića i ugaonih štapova koji su se ubicirali na području Donje i Srednje ulice, a kao njihov uzor ponuđena je palača Dominis nastala krajem XV. st. U radu je predloženo i ubiciranje drugog ugaonog stupića koji se više ne nalazi na svom izvorno mjestu na palači Dominis, nego na palači preko puta palače Cernotta čija bi visina mogla odgovarati stupiću palače Dominis. Kao moguće područje odakle taj motiv dolazi navode se Šibenik, ali i Trogir odakle dolazi jedan od dvojice najznačajnijih klesara XV. st., Petar Trogiranin, a čije je djelovanje zabilježeno na više graditeljskih spomenika grada, između kojih i na samoj palači Dominis. Usporedbom ugaonih stupića ustanovljenje su i neke sličnosti među njima pa se za dva primjera pretpostavlja da su rad spomenutog majstora.

Kao drugi detalj bitan za dataciju dijelova građevina prepoznate su plastično istaknute trake morta vidljive na palači Galzigna i Cernotta, ali i izrađene u cementom materijalu na više novoobnavljanih objekata pa se iste mogu smatrati tradicijskim elementom u gradnji na otoku Rabu. Ovaj graditeljski motiv svoje izvorište najvjerojatnije ima u gradu Šibeniku i njegovoj sakristiji katedrale, ali je postojao i na mnogim drugim primjerima stambene gradnje istog grada.

Prilikom obrađivanja niza spomenika nužno je bilo određenu pažnju posvetiti i grbovima koji se na njima nalaze, a koji su reprezentirali plemićke obitelji Raba. Tako je praćenjem povijesnog razvoja određenih obitelji ustanovljano, između ostalog, kako je istočno krilo palače Nimira izvorno starije od plemstva te obitelji te je kao takvo moglo pripadati nekoj ranijoj obitelji koja je isto krilo prodala ili pak bogatoj, ali neplemenitoj obitelji Nimira prije njihovog statusnog uspona. Pri utvrđivanju obiteljskih vrhunaca i padova, nužni su bili popisi rapskih notara druge polovice XIV. st., ali i razumijevanje povijesnih okolnosti koje su te promjene diktirale.

U radu se stratigrafskom analizom različitih zidova pokušalo ukazati na njihovu kompleksnost te niz promjena koje su se na njima događale, a za izradu kojih je bilo potrebno fotografije istih obraditi u raznim programima poput RDF-a, Agisoft Photoscan-a, CorelDRAW-a, Photoshop-a i AutoCAD-a. Primjeri na kojima je takva kompjuterska obrada i stratigrafska analiza provedena, samo su okvirno određeni te se na njima zasigurno mogu iščitati mnoge druge

informacije koje su u trenutnom, mahom pokrivenom i zažbukanom stanju nečitljive, a izvođenje daljnjih zaključaka bilo bi samo na razini spekulacije.

U pokušajima rekonstrukcije njihovih promjena od neprocjenjive je važnosti bila fotodokumentacija iz Konzervatorskog odjela u Rijeci te Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, a koja je omogućila pogled na mnoge građevine prije njihovih pregradnji ili pak tijekom procesa restauracije čime se dalo na znanje kako je stanje u kojima se građevine poput Kneževa dvora danas zatječe, rezultat određenih restauratorskih zahvata, a ne sasvim izvorno stanje građevine. Podaci iz fotodokumentacije upotpunjavali su se informacijama dobivenim analizom katastarske mape grada iz 1828. g. te vedute slike iz samostana sv. Antuna Opata koja je iako neprecizna bila od velike važnosti za potvrđivanje niza promjena na Donjoj ulici.

Predložene datacije nastanka mnogih građevina, ali i cijelog poteza ulice u drugoj polovici XII. ili samim početkom XIII. st., potrebno je u budućnosti i dalje provjeravati analizom ulomaka i tragova koji će se vremenom sigurno pojavljivati. No, kao ključan korak u naprijed u ovom istraživanju potrebna su daljnja arheološka istraživanja kojih u gradu nije bilo previše i to, kako na području Donje ulice, tako i na ostatku grada.

7. LITERATURA

- ANDRIĆ, J. (2012) Rapska lađa. U: Andrić, J., Lončarić, R., ur. *Rapski zbornik II*. Zagreb: Denona d.o.o., str. 383-405.
- BATOVIĆ, Š. (1987) Prapovijesni ostaci na otoku Rabu. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 147-171.
- BENYOVSKY LATIN, I. (2014a) Introduction: Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property. U: Benyovsky Latin, I., Pešorda Vardić, Z., ur., *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 13-34.
- BENYOVSKY LATIN, I. (2014b) The Venetian Impact on Urban Change in Dalmatian Towns in the First Half of the Fifteenth Century. *Acta Histriae*, god. XXII (3), str. 573-616.
- BRADANOVIĆ, M. (2011) Palača Dominis u Rabu. *Rijeka*, god. XVI (1), str. 53-58.
- BRADANOVIĆ, M. (2012) Rab i recepcija renesanse u arhitekturi i skulpturi na sjevernom Jadranu. U: Andrić, J., Lončarić, R., ur. *Rapski zbornik II*. Zagreb: Denona d.o.o., str. 451-461.
- BROGIOLO, GP. (1988) *Archeologia dell'edilizia storica*. Como: Edizioni New Press.
- BROGIOLO, GP. (2011) *Le origini della città medievale*. Mantova: PCA Studies 1.
- BROGIOLO, GP., CAGNANA, A. (2012) *Archeologia dell'architettura: metodi e interpretazioni*. Firenze: Tipografia Nuova Grafica Fiorentina s.r.l.
- BRUSIĆ, V. (1926) *Otok Rab: geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg Primorja*. Zagreb: Franjevački samostan sv. Eufemije u Kamporu.
- BUDAK, N. (1987) Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije grada Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 193-199.

- BUDAK, N. (2006) Urban development of Rab- a hypothesis, *Hortus Artium Medievalium*. god. XII, str. 123-135.
- CAMBI, N. (1987) Zapažanja o antičkoj skulpturi na otoku Rabu. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 175-183.
- DOMIJAN, M. (2001) *Rab: grad umjetnosti*. Zagreb: Barbat.
- EITELBERGER VON EDELBERG, R. (2009) *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije: u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku: sa 115 ilustracija u tekstu i 26 tabli prema crtežima arhitekta Winfrieda Zimmermanna, Beč, 1884. [s njem. prevela Libuše Jirsak]*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- FISKOVIĆ, C. (1952) Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*. god. III (2), str. 129-178.
- FISKOVIĆ, C. (1969) Lučićeva rodna kuća. URL: <http://hrcak.srce.hr/file/124454> [19.2.2016.]
- FISKOVIĆ, C. (1987) Prilog poznavanju kiparstva i graditeljstva 15. i 16. stoljeća u Rabu. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 321-333.
- FISKOVIĆ, C., PRIJATELJ, K. (1948) *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu*. Split: Izdanja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu 5.
- GRANIĆ, M. (1987) Stari rapski grbovi i pečati. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 225-251.
- GRGIN, B. (2005) Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća. U: Budak, N., ur. *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 537-547.
- JAKŠIĆ, N. (1983) Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*. god. III (13), str. 203-215.
- JURANOVIĆ-TONEJC, M. (2010) *Putne bilješke Mijata Sabljara (1852.-1854.): crkveni inventar*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

- JURIŠIĆ, M. (1989) Arheološki nalazi u podmorju Krka, Raba, Paga i Hrvatskog primorja. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, str. 103- 110.
- JURKOVIĆ, M. (1991) Oratorij-relikvijar i deambulatorij crkve sv. Ivana u Rabu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. XIV, str. 81-91.
- JURKOVIĆ, M. (1990) Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, *Starohrvatska prosvjeta*. god. XX, str. 191-213.
- JURKOVIĆ *et al* (2008) Recherche archeologique a Kaštelina (isola di Rab) campagne 2005-2007, *Hortus Artium Medievalium*. god. XIII, str. 283-292.
- JURKOVIĆ, M. *et al* (2012) Kaštelina na otoku Rabu- od rimske vile do ranobizantske utvrde. U: Andrić, J., Lončarić, R., ur. *Rapski zbornik II*. Zagreb: Denona d.o.o., str. 1-15.
- JURKOVIĆ, M. (2016a) Un raro motive iconografico sulla scultura altomedievale- I *senmurv* di Arbe e Nevidane. U: M. Jurković, ur., *Scripta in honorem Igor Fisković*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 43-51.
- JURKOVIĆ, M. (2016b) Quando il monumento diventa documento. Una bottega lapicida del Quarnero, u: *preparati za tisak u: ALLA RICERCA DI UN PASSATO COMPLESSO. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*.
- KLAJIĆ, N. (1976) *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- KOS, L. (1987) Pomorstvo Raba- nekad i danas. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 251-269.
- LIPOVAC VRKLJAN, G., ŠILJEG, B. (2012) Prilog antičkoj topografiji otoka Raba- rimska keramičarska peć na Loparu, *Senjski zbornik*, god. XXXIX (1), str. 5-34.
- MALEZ, M. (1987) Geološki, paleontološki i prehistorijski odnosi otoka Raba. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 141-147.
- MARASOVIĆ, T. (2009) *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2.: Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*. Split: Zagreb: Književni krug Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika; Arhitektonski fakultet Sveučilišta, str. 115-143.

- MARGETIĆ, L. (1987) Iz starije pravne povijesti Raba. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 199-213.
- MARKOVIĆ, M. (1987) Poznavanje otoka Raba od antičkih zemljopisaca do pojave prvih topografskih karata. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 47-59.
- MARKOVIĆ, P. (2010) Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i naknadne intervencije: U spomen 70-godišnjice života i rada prof. Vladimira Markovića. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. XXXIV (34), str. 1-20.
- MEDINI, J. (1987) Gradski zid i pitanje urbanog areala antičkog Raba. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 171-175.
- MLACOVIĆ, D. (1995) The World of Dominchiellus Meçigna (The Testators, the Commune and Family on the Island of Rab in the 2nd Half of the 14th Century). *OTIVM- časopis za povijest svakodnevnice*, god. III (1-2), str. 85-106.
- MLACOVIĆ, D. (1996) Slika svete Katarine. *OTIVM- časopis za povijest svakodnevnice*, god. IV (1-2), str. 31-35.
- MLACOVIĆ, D. (2005) Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku. U: Budak, N., ur. *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 513-535.
- MLACOVIĆ, D. (2007) An Island of Confinement. Impact of Quest of Power on a small Community in the 16th Century. U: Nemeth, G., Papo, A., ur. *I Turchi, gli Asburgo e l'Adriatico*. Friuli Venezia Giulia: Balogh & Tárša Kft, str. 121-131.
- MLACOVIĆ, D. (2008) *Gradani plemići: pad i uspon rapskog plemstva*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- MLACOVIĆ, D. (2014a) The Relationship between Public and Private on the Island of Rab during the Second Half of the 14th Century. U: Benyovsky Latin, I., Pešorda Vardić, Z., ur., *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 55-65.

- MLACOVIĆ, D. (2014b) The Communes of the Northern Istria in the Late Middle Ages and Wood. U: Štih, P., ur. *Man, Nature and Environment Between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times*. Ljubljana: Littera Picta d.o.o., str. 86-102.
- MOHOROVIČIĆ, A. (1987) Kulturno-povijesno značenje Raba. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 33-47.
- NEDVED, B. (1989) Felix Arba, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, str. 29-44.
- NIKOLIĆ JAKUS, Z. (2014) Privately Owned Towers in Dalmatian Towns during the High and Central Middle Ages. U: Benyovsky Latin, I., Pešorda Vardić, Z., ur., *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 273-293.
- NOVAK, G. (1932) *Naše more: razvitak moći i plovidbe na Jadranu*. Zagreb: Mjesni odbor II. jadranske straže.
- NOVAK, Z. (2009) Crkvene prilike u rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću. *Croatica Christiana Periodica*, god. XXXIII (64), str. 9-31.
- OSTOJIĆ, I. (1964) Otoci Rab i Pag. U: Ostojić, I., ur., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. Sv. 2*. Split: Benediktinski priorat - Tkon, str. 119-144.
- PAHLJINA, A. (2012) Prijedlog za slikara Antonija Moreschija u Rabu. U: Andrić, J., Lončarić, R., ur. *Rapski zbornik II*. Zagreb: Denona d.o.o., str. 443-451.
- PEDERIN, I. (1989) *Rab u osvit humanizma i renesanse*. Rab: SIZ za kulturu općine: Turistički savez općine, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- PLOSNIĆ ŠKARIĆ, A. (2007) Blok Andreis u Trogiru. Prilog poznavanju romaničke stambene arhitekture. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, god. XXXI (9-28), str. 9-27.
- RAUKAR, T. (1998) Rab sredinom XV. stoljeća. *Croatica Christiana Periodica*, god. XX (42), str. 27-36.
- RIZNER, M. (2012) Arheološka topografija otoka Raba. U: Andrić, J., Lončarić, R., ur. *Rapski zbornik II*. Zagreb: Denona d.o.o., str. 37-43.

- RJEŠENJE (2005) Prijedlog rješenja utvrđivanja i zaštite „Povijesne urbane cjeline Rab”, Zagreb: Ministarstvo kulture.
- RJEŠENJE (2008) Prijedlog rješenja od 2. lipnja 2008. g. o stavljanju pod preventivnu zaštitu crkvu sv. Ante Padovanskog u Rabu, Rijeka: Konzervatorski odjel u Rijeci.
- RUNJE, P. (1987) Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku. U: Mohorovičić, A., ur. *Rapski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. g.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 333-337.
- SCHLEYER, W. (1914) *Arbe, Stadt und Insel : ein Schatzkästlein der Natur und Kunst in Dalmatien.* Wiesbaden: C. W. Kreidel's Verlag.
- SUIĆ, M. (1976) Antički grad na istočnom Jadranu. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1989) Toponimijska svjedočanstva o ranoj hrvatskoj prisutnosti na Krku, Rabu i Pagu. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju.* Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, str. 135-144.
- ŠPRLJAN, I. (1996/1997) Plastično istaknute trake morta na šibenskim pročeljima: Prilog poznavanju prezentacije pročelja u Dalmaciji od sredine XV. do početka XX. stoljeća. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, god. XXII, str. 87-94.